

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований у 2011 р.

ВИПУСК 38

КИЇВ
2024

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія
Збірник наукових праць
Видається 3 рази на рік. Заснований у 2011 р.
Рекомендовано до друку Вченою радою МДУ (протокол № 12 від 07.06.2024 р.)

**Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія
включено до Переліку наукових фахових видань України у галузі політичних наук за
спеціальностями 052, 291 (Наказ МОН України від 02.07.2020 № 886) та історичних
наук за спеціальністю 032 (Наказ МОН України від 17.03.2020 № 409)**

з присвоєнням категорії «Б».

Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних

Index Copernicus International sp.z o.o.

Редакційна колегія:

Головний редактор – д.політ.н., проф. Я. Б. Турчин

Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов

Відповідальний секретар – к.і.н., доц. Ю. В. Константинова

Члени редакційної колегії: д.політ.н., проф. К. В. Балабанов, к.політ.н., доц. М. В. Булик,
д.і.н., проф. А. В. Гедьо, д.і.н., проф. І. М. Грідіна, к.політ.н., доц. Л. О. Дорош, д.політ.н.,
проф. Г. І. Зеленько, к.і.н., доц. О. Л. Іванюк, д.і.н., проф. В. Ф. Лисак, д.і.н., проф.
Р. О. Литвиненко, д.і.н., проф. Ю. І. Макар, к.і.н., доц. С. П. Пахоменко, д.політ.н., проф.
Н. П. Пашина, д.і.н., проф. О. П. Реєнт, д.і.н., проф. І. В. Срібняк,
д.і.н., проф. О. В. Стяжкіна, д.і.н., проф. Н. Р. Темірова, к.політ.н., проф.
М. В. Трофименко, к.і.н., доц. Я. П. Цецик.

Іноземні фахівці: д.політ.н., проф. С. К. Бхардвадж (Індія), д.політ.н., проф. С. Корнеа
(Республіка Молдова), д.політ.н., проф. А. Макаричев (Естонія), д. філос.н., доц.
Е. Нарвселіус (Швеція), д.і.н., ст.наук.співр. В. Сазонов (Естонська республіка), д.політ.н.,
проф. С. Х. Ш. Сохерворді (Пакістан), д.політ.н., проф. М. Хана (США).

Засновник: Маріупольський державний університет

03037, м. Київ, пр. Повітрофлотський, 31

e-mail: visnyk-polit.hist@mdu.in.ua

Сайт видання: www.visnyk-politologia.mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)

Тираж 100 примірників.

Видавець «Видавничий відділ МДУ», 03037, м. Київ, вул. Преображенська, 6

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015 р.

ISSN 2518-1521 (Online)

ISSN 2226-2830 (Print)

© МДУ, 2024

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Бонь О.І. БОРИС АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ У ФОКУСІ УВАГИ РАДЯНСЬКИХ КАРАЛЬНИХ ОРГАНІВ У 1920 РОКАХ.....	7
Забавін В. О., Небрат С. Г. КУРГАН ЗРУБНОЇ КУЛЬТУРИ ГРУПИ «ТРИ БРАТИ» БІЛЯ С. ВЕДЕНСЬКЕ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОЗКОПОК В. К. КУЛЬБАКИ).....	19
Іванюк О., Романенко Д. ЧЕРНІГІВЩИНА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. У ТРЕВЕЛОГАХ ІНОЗЕМНИХ МАНДРІВНИКІВ.....	35
Новікова С. В. ВПЛИВ ІНОЗЕМНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА НА УРБАНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНСЬКОМУ НАДАЗОВ'І (ОСТАННЯ ЧВЕРТЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.).....	48
Сорокотяг В. І. МІСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ КАТЕРИНОСЛАВА В УМОВАХ ЗАГОСТРЕННЯ ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ (1917-1918 рр.).....	62

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Бучин М., Дворянин А. ВІЙНА В СУДАНІ ЯК АРЕНА ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПРОТИСТОЯННЯ РОСІЇ ТА УКРАЇНИ.....	70
Бучин М., Крохмальна З. ФЛОРКРОСІНГ ЯК АТРИБУТ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ ТА ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ.....	78
Гуцол О. І., Сальнікова Н. В., Трима К. А. СИРІТСТВО В УКРАЇНІ ЯК СУСПІЛЬНЕ ЯВИЩЕ: ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ.....	87
Єрошин А.Г. СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ НАТО: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ.....	100
Кисіль В. ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	110
Хома Н. М. НАЦІОНАЛЬНА СТІЙКІСТЬ: ЗМІСТ ТА СТРАТЕГІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ.....	119
Цебенко О. О. СПІВПРАЦЯ ЄС ІЗ ДЕРЖАВАМИ СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	129

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	139
РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ВІСНИК МАРИУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ».....	143
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ.....	146

CONTENTS

HISTORICAL SCIENCE

Bon O. BORYS ANTONENKO-DAVYDOVYCH UNDER SURVEILANCE OF SOVIET PUNITIVE BODIES IN THE 1920S.....	7
Zabavin V., Nebrat S. THE BARROW OF ZRUBNA CULTURE OF THE «THREE BROTHERS» GROUP NEAR THE VILLAGE OF VEDENSKIE (BASED ON V. KULBAKA'S EXCAVATIONS).....	19
Ivaniuk O., Romanenko D. CHERNIGIV REGION IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY IN THE TRAVELOUGES OF FOREIGN TRAVELERS.....	35
Novikova S. THE IMPACT OF FOREIGN ENTREPRENEURSHIP ON URBANISATION PROCESSES IN THE UKRAINIAN NADAZOVIA (LAST QUARTER OF THE NINETEENTH - EARLY TWENTIETH CENTURIES).....	48
Sorokotiag V. LOCAL GOVERNMENT OF KATERINOSLAVA IN ESCALATING PARTY STRUGGLE (1917-1918).....	62

POLITICAL SCIENCE

Buchyn M., Dvorianyn A. WAR IN SUDAN AS AN ARENA FOR GEOPOLITICAL CONFLICT BETWEEN RUSSIA AND UKRAINE.....	70
Buchyn M., Krokhmalna Z. FLOOR CROSSING AS AN ATTRIBUTE OF PARLIAMENTARISM AND REPRESENTATIVE DEMOCRACY.....	78
Hutsol O., Salnikova N., Tryma K. ORPHANHOOD IN UKRAINE AS A SOCIAL PHENOMENON: HISTORICAL AND POLITICAL ASPECTS.....	87
Yeroshyn A. NATO STRATEGIC COMMUNICATIONS: CURRENT STATUS AND PROBLEMS.....	100
Kysil V. TRANSFORMATION OF NATIONAL LOCAL SELF-GOVERNMENT LEGISLATION UNDER MARTIAL LAW.....	110
Khoma N. NATIONAL RESILIENCE: CONTENT AND STRATEGY DURING WARTIME AND POST-WAR RECONSTRUCTION.....	119
Tsebenko O.	

EU COOPERATION WITH EASTERN PARTNERSHIP COUNTRIES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....	129
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS.....	139
THE EDITING POLICY OF SCIENTIFIC PUBLICATION “BULLETIN OF MARIUPOL STATE UNIVERSITY. SERIES: HISTORY. POLITICAL STUDIES”...	143
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORKS.....	146

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477)"192":82.09-051]:323.281

О. Бонь

БОРИС АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ У ФОКУСІ УВАГИ РАДЯНСЬКИХ КАРАЛЬНИХ ОРГАНІВ У 1920 РОКАХ

У статті розглядаються причини, методи та результати контролю комуністичним режимом письменницького середовища у 1920 роках на прикладі літератора Бориса Антоненка-Давидовича. Зокрема, нагляд каральних органів як одного з механізмів цього процесу. За матеріалами Державного політичного управління, спогадами та іншими джерелами частково реконструйовано процес стеження за Б. Антоненком-Давидовичем, визначено основні напрямки спостереження. Український письменник Б. Антоненко-Давидович, як і більшість відомих літераторів 1920 рр. був під наглядом ДПУ, яке збирало матеріали на нього. Але справа-формуляр на письменника знищена у кінці існування СРСР і тому обмежено можливості по реконструкції процесу стеження. Втім інші аналогічні документи радянських каральних органів, зокрема справа-формуляр на Г. Косинку, дозволяє визначити основне коло осіб, події і результати цього нагляду.

Ключові слова: Борис Антоненко-Давидович, літературно-мистецька інтелігенція, нагляд, письменники, Державне політичне управління, контрольоване відродження.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-14-38-7-18

Борис Антоненко-Давидович (Давидов) (1899 – 1984 рр.) – український письменник, перекладач, дослідник української мови. Він – один з небагатьох представників української літератури, якому вдалося пережити сталінські репресії, відновити письменницьку діяльність у повоєнні роки та передати культурну традицію українським «шістдесятникам». Він починав літературну діяльність у 1920 рр. і був представником «червоного ренесансу», який пізніше назвуть «розстріляним відродженням». Його постать є одним із нечисленних прикладів покоління, яке починало літературно-мистецьку діяльність у 1920-1930 рр., пройшло сталінські табори і влилось до дисидентського середовища.

Б. Антоненко-Давидович є яскравим прикладом митців радянського часу, який змушений був працювати в умовах комуністичної тоталітарної диктатури, але зберіг внутрішню опозиційність до влади та її ідеології. Це гарантувало йому тиск і переслідування більшовицької каральної системи. Так само типовими для того часу були і методи впливу каральних органів на літератора: стеження, збирання компрометуючих (з огляду більшовицької влади) відомостей, ідеологічна критика. І, як наслідок – заборона видання творів, унеможливлення творчої діяльності та репресії. Якщо репресії проти літераторів та митців у 1930 рр. дослідженні достатньо широко, то підготовка до них у вигляді створення системи нагляду з ідеологічних та політичних причин не часто потрапляє у фокус уваги дослідників. Тому дослідження стеження за Б. Антоненком-Давидовичем у 1920 рр. може пролити світло на цю важливу та маловивчену проблему.

Історіографія про письменника Б. Антоненка-Давидовича доволі велика. Звісно є літературознавчі публікації (Бойко, 1989; Бойко, 1991). Певна кількість робіт вийшла до століття з дня народження (Бойко, 1999). Дозволяють пролити світло на діяльність Б. Антоненка-Давидовича у 1920 рр. і публікації джерел про його друзів і соратників (Гальченко, 2018; Даниленко, 2012). Видавались і спогади про Б. Антоненка-Давидовича чи він згадується серед інших діячів (Костюк, 2008; Кобець, 1993; Гуменна, 1990).

Метою статті є висвітлення причин, форм та результатів стеження радянських каральних органів за Б. Антоненком-Давидовичем у 1920 рр.

Джерельна база дослідження є доволі складною для вивчення. Оскільки справа-формуляр 1920 рр. на Б. Антоненка-Давидовича знищена у кінці 1980 – на початку 1990 рр. Це пов'язано з наказами, які змінювали тривалість зберігання документів та дозволили знищити їх частину. Тому процес стеження за письменником можливо досліджувати за документами справ-формулярів, які були заведені на інших представників літературно-мистецької інтелігенції та іншими документами. Зокрема:

1. Справа-формуляр із Галузевого державного архіву СБУ його друга, соратника та письменника Григорія Косинки. Ці документи були опубліковані Сергієм Гальченком (Гальченко, 2018). Також на сайті Електронного архіву Українського визвольного руху було оприлюднено документи із різних фондів ГДА СБУ про письменника (Електронний архів Українського визвольного руху. Григорій Косинка). Обидва митці часто разом згадуються у цих джерелах 1920-1930 рр.

2. Документи про Б. Антоненка-Давидовича з Електронного архіву Українського визвольного руху, які підібрані з різних кримінальних справ (справи письменників – терористів, зокрема Остапа Вишні та інших) (Електронний архів Українського визвольного руху. Борис Антоненко-Давидович).

3. Документи із справ 1930 рр. інших українських літераторів (зокрема зі справи-формуляра Миколи Хвильового), у тому числі тих, хто був сексотом (зокрема Миколи Бажана).

4. Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927 – 1929 рр., опубліковані Василем Даниленком (Даниленко, 2012).

Звісно, що наявна справа-формуляр дозволили б відтворити хронологію її заведення, підстави та мати повну картину спостереження за письменником. Але згадані документи уможливають хоча б часткову реконструкцію цих процесів, а це дослідження має на меті розпочати цю роботу.

Тут зауважимо, що спостереження за «неблагонадійними» Б. Антоненком-Давидовичем, Т. Осьмачкою, Г. Косинкою та іншими, за партійною термінологією, «попутниками» було системним ще з першої половини 1920 рр. Державне політичне управління (ДПУ) заводило справи-формуляри, до яких збирались всі компроментуючі матеріали на особу. Такі справи заведені були і на Б. Антоненка-Давидовича та інших. Зберіглась у Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ) агентурна справа «Втікачі» (російською — «Беглецы») (ГДА СБУ, Ф. 65/С-4468/Т. 1 «Беглецы»). Зауважимо, що це – агентурна справа (розробка) на титульному аркуші якої після назви «Беглецы» у дужках є друга назва – «Ант-Дав». Не викликає сумніву, що це прізвище Б. Антоненка-Давидовича, оскільки далі у донесеннях його прізвище інколи скорочують до Ант. Справа починається 6 червня 1933 р. Назва виникла не випадково. У 1933 р. каральні органи мали інформацію від сексотів (зокрема від «Журналіста»), що група українських письменників на чолі з Б. Антоненком-Давидовичем мала намір виїхати з України в інші регіони СРСР, за Урал щоб уникнути репресій. Це - В. Денисенко (співробітник ВУАН), письменники Є. Плужник,

Г. Косинка, В. Підмогильний. Про це є відповідне спецзведення від серпня 1933 р. (ГДА СБУ, Ф. 65/С-4468/Т. 1 «Беглець», арк. 10-11). Ми припускаємо, що для характеристики «втікачів» у цій справі долучено справу-формуляр Г. Косинки як частину першого і другий том (ГДА СБУ, Ф. 65/С-4468/Т. 1-2 «Беглець»).

З неї ми дізнаємось, що першою підставою стеження за молодим письменником Б. Антоненком-Давидовичем стала його активність у середовищі Української комуністичної партії (УКП) – єдиної незабороненої української партії, хоча він і покинув організацію перед тим. Зокрема літературні зустрічі у клубі укапістів в Києві на вул. Володимирській. Серед письменників, які виступали там був і Б. Антоненко-Давидович. Підставою для відкриття справи-формуляра Г. Косинки, де постійно фігурував і його друг, стала саме причетність до УКП та вплив на молодь: у довідці вказано, що він «веде роботу серед студентів» «в УКП душі» (ГДА СБУ, Ф. 65/С-4468/Т. 1 «Беглець», арк. 259-260). Зі справи-формуляра Г. Косинки від агента «Раєвського» 3 жовтня 1922 р. дізнаємось про вечірку у клубі УКП де читали літературні твори (ГДА СБУ, Ф. 65/С-4468/Т. 1 «Беглець», арк. 261). За донесенням невстановленого агента (очевидно, це той же «Раєвський», який згадується вище, оскільки позначений у витягу криптонімом «Р...») 9 жовтня 1922 р. відбулись літературні читання у клубі УКП. Колишній голова уряду УНР часів Директорії і один з лідерів українського автокефального руху та УКП Володимир Чехівський висловлював сподівання, що ця партія стане «ідейним керівником пролетаріату», а також стверджував, що замість пролетаріату керує бюрократія. Читали свої твори Б. Антоненко-Давидович («Два пуда жита»), Г. Косинка («Анархіст»). Після чаювання у секретаріаті УКП В. Чехівський побажав літераторам успіхів, а УКП «вивести Український пролетаріат до світла» (ГДА СБУ, Ф. 65/С-4468/Т. 1 «Беглець», арк. 262). Як бачимо, у той час політичне спрямування середовища, в якому був активним Б. Антоненко-Давидович, було лівим, близьким до більшовицького, хоча ідейно і протистояло режиму.

Ці відомості із документів спецслужб важливо доповнювати іншим типом документів про той час – спогадами. Хоча і написані вони за багато десятиліть опісля в еміграції, все ж без ідеологічного тиску і радянської цензури. Зокрема відомий вчений та мемуарист Григорій Костюк не був знайомий близько з Б. Антоненком-Давидовичем той час, але сам зазначав, що «зналися на віддалі». Він згадував Б. Антоненка-Давидовича як письменника «активного соціального погляду», його політичну активність на початку 1920 рр. в УКП, секретарство губкому цієї партії, називає його «блискучим фейлетоністом «усної газети» клубу УКП на Володимирській, що збирала сотні студентської молоді» (Костюк, 2008, кн. 1, с. 423). Як важливу обставину мемуарист зазначає, що після ліквідації УКП він не пішов до КП(б)У і залишився безпартійним (насправді – короткий час був у КП(б)У).

Як відбувались ці вечори згадує і Докія Гуменна у першому томі спогадів «Дар Евдотії». Невелика зала клубу УКП на Володимирській не могла вмістити всіх бажаючих. На цих вечорах, які вона називає «жива газета» (тут згадаємо, що Г. Костюк називав ці зустрічі «усною газетою») популярними були виступи Петра Кияниці, фейлетони Б. Антоненка-Давидовича. П. Кияниця (08. 12. (25. 11) 1899 – після 1953 відомостей нема) – журналіст, історик, партійний функціонер. Належав до УСДРП (незалежних), у 1920–1925 рр. – до Української комуністичної партії, 1925–1935 – КП(б)У. Навчався у ВІНО/КІНО та інших вишах. Був у 1926-1927 рр. аспірантом Науково-дослідної кафедри історії України при ВУАН (М. С. Грушевського), а у 1927-1929 рр. – Київської науково-дослідної кафедри марксизму-ленізму при ВУАН. Одночасно займав керівні посади в партійних

органах. У 1923-1924 рр. кілька разів був заарештований за членство в УКП (боротьбистів). Арештований 1935 і засуджений до 7-ми років виправно-трудових таборів. Удруге засуджений 1950, звільнений у 1953. Подальша його доля невідома.

Д. Гуменна зазначала, що слухачі показували пальцями на «шпиків», які мали доносити про вечори. Серед них мемуаристка пам'ятає і студента із свого курсу. І хоча УКП — вважалась «пролетарською» партією, але популярність її лякала владу і вечори невдовзі заборонили (Гуменна, 1990, с. 193-194).

10 листопада 1923 р. агент «Р.» доносив про згадані читання творів Б. Антоненком-Давидовичем та Г. Косинкою. Засідання було присвячено виключно «Жовтню» (ГДА СБУ, Ф. 65/С-4468/Т. 1 «Беглець», арк. 267) — письменники, на нашу думку, не лише змушені були вдавати політичну лояльність, а і дійсно мали ліві погляди, хоча і національного спрямування, що їх і ставило у позицію конфронтації з владою. Цікаво, що учасники чудово знали про спостереження, яке і відобразили архіви каральних органів. Зауважимо важливу обставину – за неможливості з ідеологічних чи матеріально-організаційних причин опублікувати свої твори, молоді письменники у такому безпосередньому спілкуванні з аудиторією бачили можливість дійти до читачів.

Згадує Докія Гуменна із захопленням також літературні вечори, які проходили у ВУАН: «Публіка на ці виступи летіла хмарами і то власне задля Косинки. Він мав особливий дар. Читав свої новелі так, як ніхто. Це був справжній духовний бенкет — чути, як Косинка читає свою ще ніде не друковану новелю» (Гуменна, 1990, с. 238). Там же вона бачила виступи Б. Антоненка-Давидовича, Т. Осьмачки, В. Підмогильного, Є. Плужника.

Ще одним приводом для встановлення стеження за Б. Антоненком-Давидовичем стала його діяльність у студентському середовищі. Так Докія Гуменна описує атмосферу у головному виші Києва (Гуменна, 1990, с. 189-190). Під час зібрання студентів, організованого адміністрацією, про реорганізації Київського університету у Вищий інститут народної освіти (ВІНО, з 1926 р. отримав назву Київський ІНО), влада хотіла отримати формальне схвалення студентства. За спогадами Д. Гуменної, виступив Г. Косинка, який назвав процес реорганізації актом колоніальної політики, перетворення Києва на глибоку провінцію. Потім намагався говорити Б. Антоненко-Давидович, якому не дали виступити Я. Качура та інші головуючі на зборах (Гуменна, 1990, с. 194-195). Але в результаті засідання закрили і без схвалення студентства університет був реорганізований і перейменований. А для каральних органів з'явився ще один напрямок стеження за Б. Антоненком-Давидовичем.

Після виключення Г. Косинки і Т. Осьмачки з ВІНО невдовзі після згаданих подій, Д. Гуменна згадувала про появу на стінах університету фейлетону «Вилітаючий балет», в яких описувались згадані вище події на зборах з перейменування. Вона припускала, що авторами фейлетону були Г. Косинка та Б. Антоненко-Давидович який вирізнявся «в'їдливими» фейлетонами (Гуменна, 1990, с. 196). Принагідно зазначимо, що Б. Антоненко-Давидович навчався у Київському інституті народного господарства і теж його не закінчив.

Що за зборами студентів і активністю Б. Антоненка-Давидовича слідували каральні органи свідчить донесення агента «№632» 28 травня 1924 р. Він повідомляв про Б. Антоненка-Давидовича, П. Кияницю. Зокрема про виступ на загальних зборах студентів (ГДА СБУ, Ф. 65/С-4468/Т. 1 «Беглець», арк. 270, 272).

Ще одним напрямком стеження за Б. Антоненком-Давидовичем стала його близькість до кола молодих літераторів, які збирались у редакції журналу «Нова громада». Його редактор Олекса Варавва – відомий на той час літератор та редактор, для того щоб матеріально підтримати Г. Косинку, взяв його у 1923 р. працювати

відповідальним секретарем журналу. Відразу ж там почали збиратись молоді літератори і редакція поступово стала «дискусійним клубом» творчої молоді, «...участь у якому пізніше позначилася недобре на долі не одного з палкіших і нестриманіших на слово дискутантів» (Кобець, 1993, с. 113). За спогадами О. Варавви можемо визначити, що у редакції збирались Б. Антоненко-Давидович, П. Филипович, М. Терещенко, Д. Загул, В. Підмогильний, Є. Плужник, Т. Осьмачка, І. Багрянний та інші.

А ось як ці події відобразились у документах спостереження за Г. Косинкою та його друзями. Донесення агента «Єжелі» 8 липня 1924 р. показує, що у цих зібраннях брав участь сексот. 13 червня 1924 р. у редакції журналу «Нова громада» відбулась розмова між Б. Антоненком-Давидовичем (тоді - секретарем Київського губкому УКП), Г. Косинкою, Д. Загулом. Де було повідомлено, що вдалося виявити секретного співробітника ДПУ в рядах УКП. Дивним було те, що студенти-україсти виявили посвідчення (!), коли той спав. Сам провокатор мав псевдо Тосек чи Антосек і він був родом з Буковини. Його добре знав Дмитро Загул. У редакції «Нової громади» часто збирались представники ВУАН, неокласики – П. Филипович, М. Зеров та інші (ГДА СБУ, Ф. 65/С-4468/Т. 1 «Беглець», арк. 275).

Згодом за публікацію у журналі Михайла Івченка, яку партійні органи оцінили як «підбурюючий матеріал» проти радянської влади, О. Варавву викликали до партійних органів та призначили нового відповідального редактора журналу – ректора Кооперативного інституту Петра Ничипоровича Руденка. Він втім не втручався у редакційну політику, а лише підписував номери до друку. Але саме він знайшов у собі мужність попередити О. Варавву: П. Руденка викликали до ДПУ і показали дві теки з агентурними матеріалами про зібрання в редакції «Нової громади». Хоча йому і не назвали сексотів, «але зразки почитати давали... Блискучий матеріал! То не забудьте ж попередити» (МАБВ, Матеріали до «Записок письменника» 1953–1960). А «клуб» письменників у редакції припинив своє існування у той же день. Таким чином маємо доказ не тільки того, що стеження за середовищем Б. Антоненка-Давидовича велось, а і того, що інколи про це ставало відомо самим літераторам, оскільки в ДПУ ще були люди, готові повідомити інформацію про стеження. Згодом, у 1925 р. редактор О. Варавва разом з журналом змушений був переїхати у Харків. Ці події розкриті детальніше у відповідному дослідженні (Бонь, 2021, с. 265-280).

Важливо зазначити, що ініціатором процесу стеження були не каральні органи, а партійні. ДПУ були лише інструментом ідеологічного приборкання інтелігентського середовища. Так політбюро ЦК КП(б)У постановою від 10 квітня 1925 р. «Про українські художні угруповання» неформальне об'єднання неокласиків та літературну організацію «Ланка» (Б. Антоненко-Давидович, В. Підмогильний, Т. Осьмачка, В. Ярошенко, Є. Плужник, Г. Косинка, Б. Тенета) було класифіковано як «попутників». Це, на думку Т. Комаренко та М. Шипович, одразу «ставило дану групу письменників у стан обмеження літературної та громадської діяльності, перетворювало їх в об'єкт постійного ідеологічного контролю, на мішень для різного роду революційних погромів» (Комаренко та Шипович, 1999, с. 32). Саме тому посилювалось стеження за Б. Антоненком-Давидовичем і його друзями-літераторами.

З того часу напрямком стеження за Б. Антоненком-Давидовичем за участь у літературних угрупованнях «Ланка» і МАРС став головним. Саме літератор, разом з В. Поліщуком представляли «Ланку» у відомій літературній дискусії 1925-1928 рр. З 1926 р. «Ланка» була перейменована у МАРС, але це не зменшило уваги каральних органів до київських письменників. 19 вересня 1927 р. відбулось зібрання МАРСА, де обговорювалось питання створення федерації літературних організацій. Вже наступного дня, 20 вересня агент «Поліщук» детально повідомляв про цю подію, далі

зміст документу дає можливість стверджувати, що він був у середині організації. Сексот передає загальну атмосферу засідання – МАРС вважав ставлення влади до організації упередженим, оскільки Державне видавництво України не планувало видавати серед інших літературних організацій збірника об'єднання. Агент «Поліщук» визначив політичні характеристики літераторів, які входили до організації. Він та Я. Качура, Б. Тенета, Д. Фальківський і В. Ярошенко називав політично лояльними до влади. Частину марсівців він вважав нейтральними в політичному відношенні. А «найбільш правими» називав Б. Антоненка-Давидовича та Г. Косинку. Але намагався якось виправдати їх: «Обидва вони не здатні на боротьбу з Радвладою і саме велике, що вони можуть зробити, - це лояльними шляхами досягати внесення деяких коректив, в першу чергу в галузі національної політики» (ГДА СБУ, Ф. 65/С-4468/Т. 1 «Беглець», арк. 288-289). Враховуючи склад організації, аналізуючи згаданий документ «Поліщука», можемо зробити припущення, що цим агентом могли бути: Г. Брасюк, В. Підмогильний, Є. Плужник. Марію Галич умовно не вносимо в цей список, оскільки у справі-формулярі Г. Косинки немає слідів фемінітивів. Хоча і нагадаємо, що вона була єдиною з МАРСУ, яка unikла репресій. Лише зазначимо, що праця на каральні органи не давала у майбутньому гарантій від переслідувань і репресій сексотів.

Взагалі психологічна атмосфера у літературних колах 1920 рр. була не сприятливою. І багато в чому через негативний вплив стеження каральних органів, а відтак і недовіри серед літераторів, митців. Людмила Коваленко, згадуючи про психіатричні проблеми Тодося Осьмачки у Києві у той час, переповідає Григорія Косинку. Друзі-літератори змушені були помістити на лікування Т. Осьмачку після його нападу на власну дружину з криками про те, що вона «пустила гепоушника в хату і той читав Осьмаччині вірші в рукописах». Але Т. Осьмачка втік з лікарні в одній піжамі та запевняв Є. Плужника, прийшовши до його помешкання, «що Косинка і Антоненко-Давидович — сексоти і засадили його в санаторію, «щоб зробити його дурним». А зробили вони це тому, що заздять його талантові» (Коваленко, 1998, с. 16-17).

Як і наведеному вище випадку, так і у дописах зі справи-формуляра Г. Косинки, поруч з письменником часто згадується Б. Антоненко-Давидович. Так агент «Бідовий» (чоловік тітки Г. Косинки) оповідав 23 лютого 1929 р. про відвідини Г. Косинкою та Б. Антоненком-Давидовичем рідної для першого з літераторів Щербанівки на Обухівщині. Саме у той приїзд (а агент нерідко повідомляв у ДПУ) сексот зміг спровокувати Г. Косинку на згадки про службу у військах УНР, у отамана Зеленого та отримання грошей із-за кордону (ГДА СБУ, Ф. 65/С-4468/Т. 2 «Беглець», арк. 24-25). Зрозуміло, що така інформація ставила під загрозу обох письменників.

В окрему частину джерел про стеження за Б. Антоненком-Давидовичем виділяємо донесення секретного відділу ДПУ УСРР 1927-1929 рр., де аналізувались результати агентурних розробок, матеріали справ-формулярів, стеження за представниками інтелігенції УСРР. Це величезна справа 370 фонду 13 Галузевого державного архіву Служби безпеки України. З січня 1927 р. до грудня 1929 р. вона має 16 томів (7 і 12 томи ідентичні). Це надзвичайно цінні документи, які дають змогу показати рівень стеження за українськими літераторами і, зокрема, за Б. Антоненком-Давидовичем та його друзями. Проявляються напрямки стеження за агентурними розробками, згаданими у зведеннях – «Петлюрівці», «Самостійники», «Громада», «Хористи» та інші. І у цих розробках разом з Борисом Антоненком-Давидовичем проходили Остап Вишня, Микола Бажан, Михайло Грушевський, Сергій Єфремов, Григорій Коцюба, Євген Плужник, Валер'ян Поліщук, Павло Тичина та інші (Даниленко, 2012, 33).

Так, у щотижневому зведенні секретного відділу за 1-7 липня 1928 р. в агентурній розробці «Наdejда», де йшлося про письменника Івана Лозовягіна (Багряного), Борис Антоненко-Давидович згадується у зв'язку з вилученням надісланих І. Багряним у листі із Охтирки у Київ Б. Антоненку-Давидовичу «антирадянських» віршів для друку за кордоном. Агенту ДПУ особисто І. Багрянний говорив про це перед відправкою листа. Зауважимо, що окрім наведених антирадянських висловів І. Багряного дається характеристика Б. Антоненку-Давидовичу: колишній член губкому УКП, який вийшов з УКП незадовго до її злиття з КП(б)У і який «проявляє себе антирадянськи» (Даниленко, 2012, с. 382-383). Тому розробка продовжилась.

У щотижневому зведенні від 3-9 лютого 1929 р. у розділі «Українська контрреволюція», у підрозділі «Про фашистські настрої серед письменників Києва» згадується випадок з відповіддю українських письменників на статтю Д. Донцова про тяжкі умови, створенні радянською владою для роботи українських письменників. Саме Б. Антоненко-Давидович звернувся за порадою до колишнього міністра УНР А. Ніковського як діяти у цьому випадку. І той порадив дати відповідь, адже Д. Донцов зрозуміє, що це зроблено під примусом влади (Даниленко, 2012, с. 490).

Ще більш резонансна подія відображена у щотижневому зведенні секретного відділу ДПУ УСРР №11/125 від 10-16 березня 1929 р. Це відвідини українською делегацією столиці СРСР – «Про настрої українських літераторів у зв'язку з поїздкою в Москву». Констатується, що настрої ці самі різні. Такі радянські письменники як І. Кириленко вважали, що тепер налагоджено нормальні відносини з російськими письменниками. Особливо наголошувалося на реакції на поїздку київських літераторів. 7 березня 1929 р. на квартирі у керівника видавництва «Сяйво» Павла Коменданта відбулось зібрання: Б. Антоненко-Давидович, В. Підмогильний, М. Бажан, В. Плужник, С. Єфремов, неокласик Ананій Лебідь. Інформував про поїздку зібрання саме Б. Антоненко-Давидович. Він заявив, що ставлення російських письменників до українських «було саме негативне», а урочистий прийом керівництвом партії та владою був тільки «маскарадом». Із представників влади найбільш «серйозно і офіційно» вів себе Сталін, але і він показав необізнаність в «українському питанні». А всі, насправді, намагались переконати українських письменників писати російською мовою. С. Єфремов зробив висновок, що «українцям від Москви чекати нічого, а потрібно продовжувати свою роботу» (Даниленко, 2012, с. 508-509). Зауважимо, що зміст розмов на зустрічі став відомим ДПУ, а значить хтось із присутніх був сексотом радянських каральних органів.

Можемо побачити стеження за творчістю Бориса Антоненка-Давидовича і за матеріалами справи-формуляра Миколи Хвильового, опублікованими Юрієм Шаповалом 2009 р. Так, у робочому зведенні політичного контролю ДПУ УСРР 13 січня 1928 р. наголошувалося, що наступ на ідеологічному фронті (мається на увазі протидія більшовицькому режиму) в галузі літератури, відкрито почався із запровадженням непу. І представники каральних органів поділили літераторів, які протистояли режиму ментально, на антирадянські елементи та попутників. Літератори, на їх думку, намагались непомітно реалізовувати власну ідеологію, «задрапувавши її, інколи навіть в червону фразеологію», під виглядом революційних оповідань «протягувалась» антибільшовицька ідеологія. Показуючи «помилки» більшовицького режиму, вони писали твори, які «обливали брудом революцію, партію». Чекістські «літературознавці» відносили до таких оповідань твори про «бандитів Г. Косинки», «Убивство» М. Могилянського, «Я» - М. Хвильового, (Шаповал, 2009, с. 87). І серед таких творів називають і невстановлений твір «Злодій» (мовою документа – «Вор») Б. Антоненка-Давидовича, де є прямиий заклик до того, щоб знести водоворотом все це

теперішнє життя. У зведенні перераховується ще багато письменників (М. Хвильовий, Г. Косинка, М. Куліш та інші) та їх творів (Полювання на «Вальдшнепа» (Шаповал, 2009, с. 87-88).

Доцільним вважаємо доповнити показ стеження за Б. Антоненком-Давидовичем та загалом атмосфери в літературно-мистецьких колах УСРР 1920 рр. матеріалами спецслужб на О. Довженка та М. Бажана. Завербований М. Бажан був, згідно з рапортом 14 березня 1936 р., начальником 10 відділення особливого відділу старшим лейтенантом держбезпеки Писарєвим. Він зустрівся з О. Довженком, С. Голованівським і М. Бажаном 6 березня на заміській прогулянці. Після цього відбулась зустріч у партійного функціонера М. Кіллєрога і у С. Голованівського. Під приводом зустрічі з М. Вороним, якого відправляли в табори, 11 березня поет прибув на побачення де і був завербований. На наступній зустрічі остаточно. Цікаво, що спецслужбовці підписки з нього не брали із «етичних» міркувань. У цій бесіді 11 березня перед побаченням з М. Вороним, М. Бажан розповідав Писарєву про засуджених друзів – Б. Антоненка-Давидовича, М. Вороного, Д. Фальківського та інших. Письменник розповів про свою «націоналістичну діяльність». А при наступній зустрічі М. Бажан дав офіційні покази з цього приводу. У них він вказував, що переїхавши у Київ для роботи у ВУФКУ в 1920 рр., він шукав таке ж оточення як у Харкові (ваплітянське), тому зійшовся з Б. Антоненком-Давидовичем, Є. Плужником, В. Підмогильним, Д. Фальківським. Микола Бажан у цих показах-доносі розповідає як захищав «Арсенал» О. Довженка від нападок «ваплітян» і «ланкістів» (у тому числі і Б. Антоненка-Давидовича) (Росляк, 2021, с. 67).

Велике донесення агента «Петра Уманського» (Миколи Бажана) з характеристикою українських письменників та О. П. Довженка датоване 21 жовтня 1937 р. Тут він згадує про вже тоді репресованого Б. Антоненка-Давидовича і вже розстріляного Г. Косинку у негативному світлі, як про тих, хто дружив і впливав на О. Копиленка (Росляк, 2021, с. 447).

У тих же матеріалах на О. Довженка бачимо донесення агента «Правдіна» (кіно- і театрального режисера Олександра Перегуди). Він був завербований 17 серпня 1937 р., і «зізнався», що у 1929-1930 рр. був членом української контрреволюційної організації і був завербований у Києві Б. Антоненком-Давидовичем. Визнав також, що служив у армії УНР у лютому – жовтні 1919 р. по мобілізації (Росляк, 2021, с. 86-87).

Ще одну важливу і гостру в ідеологічному плані подію розкриває спецповідомлення Київського окрвідділу ДПУ УСРР про реагування в Україні на публікацію фельетона Дем'яна Бедного «Філософи» з критикою кінофільму О. Довженка «Земля», яке було написане не раніше 7 квітня 1930 р. М. Бажан, Я. Савченко та інші письменники розпочали шалену мобілізацію української культурно-мистецької інтелігенції для того, щоб мати письмові резолюції і засудити фельетон російського письменника. Я. Савченко написав на 4 сторінках протест, М. Бажан і Б. Антоненко-Давидович намагались мобілізувати інтелігенцію на захист фільму «Земля». Але збори робітників Київської кінофабрики не підтримали їх протест. Обрали свою комісію, яка мала висловитись з приводу фельетона Д. Бедного. 6 квітня 1930 р. у помешканні ВУФКу проведені збори з обговорення фільму та винесення протесту проти фельетона. З письменників були присутні кілька «попутників» - Б. Антоненко-Давидович, Г. Косинка, М. Бажан. М. Бажан запропонував обрати головою зборів Б. Антоненка-Давидовича. Той надав слово Я. Савченкові, який говорив про образу, яку наніс Д. Бедний українській національній культурі, «виявивши у фельетоні великодержавний шовінізм». Але присутні на зборах не дуже поспішали підтримати «Землю». Тоді виступив Б. Антоненко-Давидович, який пригадав, що

Бедний завжди був великодержавним шовіністом і ворогом української культури, навівши випадок, коли той був на відкритті української опери (Росляк, 2021, с. 156-159).

Наскільки гострим було протистояння показують наступні події на зборах. Після того як на зібранні проявилась перевага тих, хто засуджував Д. Бедного, Б. Антоненко-Давидович припинив обговорення і відмовився увести до редакційної комісії протестного документа когось із робітників: «Хай робітники окремо протестують, а тут тільки літератори й робітники мистецтва». Частина радянськи налаштованих працівників була обурена рішенням, вважала це мобілізацією українських «шовіністичних сил» і планувала написати контррезолуцію. Під час зборів була прикметна записка із залу: «Чим пояснити, що під час реклямування «Землі» було вивішено жовто-блакитні полотнища над вулицями?». Б. Антоненко-Давидович сміливо відповів: «Ви повинні були про це повідомити ДПУ». Вже наступного дня, 7 квітня, Я. Савченко і М. Бажан їздили на машині кінофабрики по театрах Києва і збирали підписи театральних робітників під протестом (Росляк, 2021, с. 160-161). Зауважимо, що і далі, вже у 1930 рр. Київська кінофабрика була ареною зіткнення українських літературно-мистецьких сил та пробільшовицьки налаштованих кіл.

Із довідки Міністерства державної безпеки УРСР від 10 березня 1949 р. про М. М. Бажана, його зв'язки з О. П. Довженком довідуємось, що М. Бажан у період своєї роботи (1926-1934 рр.) завідувачем художньою частиною Київської кінофабрики «групував навколо себе шовіністично налаштовані елементи» - Б. Антоненко-Давидовича, О. Довженка, Г. Косинку та інших. І у своїй творчій роботі «протягував ідеологію українського націоналізму» (Росляк, 2021, с. 519). Ця довідка свідчить, що у надрах архівів каральних органів були матеріали спостереження, агентурних розробок, які відносяться до 1920 рр.

Окрему, важливу, хоча і складну для дослідження, групу документів становлять матеріал з кримінальних справ літераторів 1930 рр. Хоча вони і виходять за хронологічні межі дослідження, все ж дають певні згадки про події 1920 рр. та стеження за Б. Антоненком-Давидовичем. Так В. Підмогильний на допиті 11 грудня 1934 р. свідчив, що знав Б. Антоненка-Давидовича з 1925 р. і був його приятелем. На час допиту письменник проживав в Алма-Аті. Свідчив, що той був у петлюрівській армії та «вступив у КП(б)У і перейшов з відти до УКП і вийшов ще до злиття». Але для того, щоб виправдати людину, з якою щиро дружив, він характеризує тодішнє його «політичне обличчя», назвав письменника радянською людиною (ГДА СБУ, Ф. 6. спр. 36546, Т. 5, арк. 263, 266).

Таким чином, можемо зробити висновок, що спостереження велось за Б. Антоненком-Давидовичем у зв'язку з його участю у роботі губернського комітету Української комуністичної партії (УКП). А також активністю в «усній газеті» - літературних вечорах на вул. Володимирській у Києві в клубі УКП та у приміщенні ВУАН, які організувала УКП. Членство у «Ланці» та МАРСі, які з 1925 р. визнані відповідною постановою ЦК КП(б)У «попутниками», посилювало пильну увагу каральних органів до письменників, у тому числі і Б. Антоненка-Давидовича. Робота літератора у ВУФКУ, у кінематографі, який комуністичний режим особливо уважно перевіряв на ідеологічну «чистоту», надавав особливого пропагандистського значення, була ще одним приводом до стеження ДПУ. Та і загалом його літературна діяльність, зв'язки у середовищі літературно-мистецької інтелігенції пильнували каральні органи, як і більшість цього середовища. І навіть переїзд Бориса Антоненка-Давидовича у 1930 рр. в Казахстан не врятувала його від репресій і тяжких табірних випробувань. Вважаємо, що підстави для цих покарань формувались саме спостереженням у 1920 рр.

Бібліографічний список

- Антоненко-Давидович Борис Дмитрович, 2020. В: В. С. Бакіров, ред. *Вкарбовані в літопис науки*. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, с. 18.
- Бойко, Л., 1989. Лицар правди і добра. *Літературна Україна*, 10 серпня.
- Бойко, Л., 1991, Борис Антоненко-Давидович. В: О. Г. Мусієнко, упоряд. *З порога смерті: Письменники України – жертви сталінських репресій*, Вип. 1. К.: Радянський письменник, с. 44-47.
- Бойко, Л., 1999. «Без правди немає справжньої літератури» (До 100-річчя від дня нар. Б. Антоненка-Давидовича. *Дивослово*, 8, с. 51-57.
- Бонь, О., 2021. Гуманітарна інтелігенція радянського Києва 1920-х років у еґо-документах письменника Олекси Варавви. *Українська біографістика*, 21, с. 265-280. DOI: <https://doi.org/10.15407/ub.21.265>.
- Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), Ф. 6/36546/Т. 5, арк. 263-266.
- ГДА СБУ, Ф. 65/С-4468/№800/3981/ Т. 1, «Беглецы», арк. 259-260.
- ГДА СБУ, Ф. 65/С-4468/№800/3981/ Т. 1, «Беглецы», арк. 261-262.
- ГДА СБУ, Ф. 65/С-4468/№800/3981/ Т. 1, «Беглецы», арк. 267.
- ГДА СБУ, Ф. 65/С-4468/№800/3981/ Т. 1, «Беглецы», арк. 270-272.
- ГДА СБУ, Ф. 65/С-4468/№800/3981/ Т. 1, «Беглецы», арк. 275.
- ГДА СБУ, Ф. 65/С-4468/№800/3981/ Т. 1, «Беглецы», арк. 288-289.
- ГДА СБУ, Ф. 65/С-4468/№800/3981/ Т. 2, «Беглецы», арк. 24-25.
- Гальченко, С. А. , ред. 2018. *Григорій Косинка*. Харків: Фоліо.
- Гуменна, Д., 1990. *Дар Евдотей. Испит пам'яті*. Балтимор Торонто: Смолоскип ім. В. Симоненка. Т. 1. Київські кручі.
- Даниленко, В. М., ред. 2012. *Українська інтелігенція і влада: Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927- 1929 рр.* Київ: Темпора.
- Кобець, О., 1993. Незабутні дні і люди. *Хроніка-2000*. 1–2 (3–4), с. 104–116.
- Коваленко, Л., 1998. У пошуках «справжньої України». В: С. Козак, упоряд. *Живий Осмачка. Спогади*. Детройт: Українські вісті, с. 13-34.
- Комаренко, Т. О. та Шипович, М. А., 1999. *Влада і літературно-мистецька інтелігенція радянської України: 20-ті роки ХХ ст.* Київ: Інститут історії України.
- Костюк, Г., 2008. *Зустрічі й прощання: Спогади у двох книгах*. К.: Смолоскип, Кн. 1.
- Музей-архів братів Вараввів при Канівській гімназії імені І. Франка (МАБВ). Матеріали до «Записок письменника» 1953–1960. Незабутні дні і люди українського ренесансу.
- Росляк, Р., 2021. Хто вони, агенти радянських спецслужб? В: Р. Росляк, ред. *Олександр Довженко. Документи і матеріали спецслужб*. Київ: Видавництво Ліра-К, т. 1. с. 56-105.
- Шаповал, Ю., ред. 2009. *Полювання на “Вальдшнепа”. Розсекречений Микола Хвильовий*. Київ: Темпора.

References

- Antonenko-Davydovych Borys Dmytrovych, 2020. In: V. S. Bakirov, ed. *Vkarbovani v litopys nauky*. [Engraved in the annals of science]. Kharkiv : HNU imeni V. N. Karazina, p. 18. (in Ukrainian).
- Boiko, L., 1989. Lytsar pravdy i dobra. [Knight of truth and goodness]. *Literaturna Ukraina*, august 10. (in Ukrainian).

- Boiko, L., 1991, Borys Antonenko-Davydovych. In: O. H. Musiienko, ed. *Z poroha smerti: Pysmennyky Ukrainy – zhertvy stalinskykh represii*. [From the brink of death: Writers of Ukraine - victims of Stalinist repressions], 1. K.: Radianskyi pysmennyk, pp. 44-47. (in Ukrainian).
- Boiko, L., 1999. «Bez pravdy nemaie spravzhnoi literatury» (Do 100Arichchia vid dnia nar. B. Antonenka-Davydovycha. ["There is no real literature without truth" (To the 100th anniversary of the birth of B. Antonenko-Davydovych)]. *Dyvoslovo*, 8, pp. 51-57. (in Ukrainian).
- Bon, O., 2021. Humanitarna intelihentsiia radianskoho Kyieva 1920-kh rokiv u eho-dokumentakh pysmennyka Oleksy Varavvy. [The humanitarian intelligentsia of Soviet Kyiv in the 1920s in the ego-documents of the writer Oleksa Varavva]. *Ukrainska bihrafistyka*, 21, s. 265-280. Available at: <https://doi.org/10.15407/ub.21.265>. (in Ukrainian).
- Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU), f. 6/36546/T. 5, fols. 263-266.
- HDA SBU, f. 65/S 4468/№800/3981/ T. 1, «BehletsЫ», fols. 259 260.
- HDA SBU, f. 65/S 4468/№800/3981/ T. 1, «BehletsЫ», fols. 261-262.
- HDA SBU, f. 65/S 4468/№800/3981/ T. 1, «BehletsЫ», fol. 267.
- HDA SBU, f. 65/S 4468/№800/3981/ T. 1, «BehletsЫ», fols. 270-272.
- HDA SBU, f. 65/S 4468/№800/3981/ T. 1, «BehletsЫ», fol. 275.
- HDA SBU, f. 65/S 4468/№800/3981/ T. 1, «BehletsЫ», fols. 288-289.
- HDA SBU, f. 65/S 4468/№800/3981/ T. 2, «BehletsЫ», fols. 24-25.
- Halchenko, S. A. , ed. 2018. *Hryhorii Kosynka [Hryhorii Kosynka]*. Kharkiv: Folio. (in Ukrainian).
- Humenna, D., 1990. *Dar Evdotei. Ispyt pamiaty*. Vol. 1. Kyivski kruchi. [Gift of Eudothea. Memory test. Vol. 1. Kyiv cliffs]. Baltymor Toronto: Smoloskyp im. V. Symonenka. (in Ukrainian).
- Danylenko, V. M., ed. 2012. *Ukrainska intelihentsiia i vlada: Zvedennia sekretnoho viddilu DPU USSR 1927- 1929 rr.* [Ukrainian intelligentsia and power: Summary of the secret department of the DPU of the Ukrainian SSR 1927-1929]. Kyiv: Tempora. (in Ukrainian).
- Kobets, O., 1993. Nezabutni dni i liudy. [Unforgettable days and people]. *Khronika-2000*. 1–2 (3–4), pp. 104–116. (in Ukrainian).
- Kovalenko, L., 1998. U poshukakh «spravzhnoi Ukrainy». In: S. Kozak, ed. *Zhyvyi Osmachka. Spohady*. [Osmachka is alive. Memoirs]. Detroit: Ukrainski visti, pp. 13-34. (in Ukrainian).
- Komarenko, T. O., Shypovych, M. A., 1999. *Vlada i literaturno-mystetska intelihentsiia radianskoi Ukrainy: 20-ti roky XX st.* [Government and the literary and artistic intelligentsia of Soviet Ukraine: the 20s of the XX century]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy. (in Ukrainian).
- Kostiuk, H., 2008. *Zustrichi y proshchannia: Spohady u dvokh knyhakh*. [Meetings and farewells: Memories in two books]. K.: Smoloskyp, Kn. 1. (in Ukrainian).
- Muzei-arkhiv brativ Varavviv pry Kanivskii himnazii imeni I. Franka (MABV). Materialy do «Zapysok pysmennyka» 1953–1960. Nezabutni dni i liudy ukrainskoho renesansu.
- Rosliak, R., 2021. Khto vony, ahenty radianskykh spetssluzhb? In: R. Rosliak, red. *Oleksandr Dovzhenko. Dokumenty i materialy spetssluzhb*. [Oleksandr Dovzhenko. Documents and materials of special services]. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, t. 1. pp. 56-105. (in Ukrainian).

Shapoval, Yu., ed. 2009. *Poliuvannia na "Valdshnepa". Rozsekrechenyi Mykola Khvylovyi.* [Woodcock hunting. Declassified Mykola Khvylovy]. Kyiv: Tempora. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 09.03.2024

O.Bon

BORYS ANTONENKO-DAVYDOVYCH UNDER SURVEILLANCE OF SOVIET PUNITIVE BODIES IN THE 1920S

The subject of the article is to examine the reasons, methods and results of the communist regime control over the literary and artistic environment of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (Ukrainian SSR) in 1920 describing the case of writer Borys Antonenko-Davydovych: surveillance of punitive bodies as one of the mechanisms of this process, in particular. On the basis of the materials of the State Political Administration, memoirs and other sources, the process of surveillance of B. Antonenko-Davydovych is partially reconstructed, and the main directions of surveillance are identified. Ukrainian writer B. Antonenko-Davydovych, like most famous writers of the 1920s, was under the supervision of the SPA, which collected information on him. However, the file against the writer was destroyed at the end of the USSR's existence, and therefore the possibilities for reconstructing the surveillance process are limited. Thus, other similar documents of the Soviet punitive authorities, such as the form file on H. Kosynka, documents from criminal cases that were started in 1930 against the literary and artistic intelligentsia of Ukraine, allow us to determine the main circle of people, events, and results of this surveillance. The case of the "Fugitives" is of particular importance, as it contains information on a group of writers who, according to the punitive authorities, were led by B. Antonenko-Davydovych and planned to leave Ukraine in early 1930 to avoid repression. Similarly, the context of the events is shown in the reports of the secret department of the SPA of the Ukrainian SSR of 1927-1929, which actually described and summarized the results of surveillance. To verify such complex sources as the documents of the Soviet secret services, ego-documents from the literary and student environment of the time - Dokiya Humenna, Hryhorii Kostiuk, and Oleksa Varava - were also used. From these sources it becomes clear that B. Antonenko-Davydovych was under surveillance in connection with his participation in the work of the provincial committee of the Ukrainian Communist Party (UCP), his activity in the student community in Kyiv, his participation in the literary organisations Mars and Lanka, and his work in the All-Ukrainian Film and Photo Department (AUFPD).

The article shows how the materials of the SPA and NKVD of 1930, criminal cases and files depict the events of 1920 and confirm mass surveillance of the literary and artistic environment in the Ukrainian SSR. This surveillance provided data for the punitive authorities to persecute and repress the writer in 1930.

Key words: *Borys Antonenko-Davydovych, literary and artistic intelligentsia, surveillance, writers, State Political Administration (SPA), controlled revival.*

УДК 902.87(045)

В. О. Забавін¹
С. Г. Небрат

КУРГАН ЗРУБНОЇ КУЛЬТУРИ ГРУПИ «ТРИ БРАТИ» БІЛЯ С. ВЕДЕНСЬКЕ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОЗКОПОК В. К. КУЛЬБАКИ)

У статті публікуються матеріали дослідження кургану зрубної культури доби пізньої бронзи з курганної групи «Три брати» біля с. Веденське на півдні Донецької області України. Обґрунтовується актуалізація публікації матеріалів, отриманих під час досліджень у Північному Приазов'ї 1987 року під керівництвом В. К. Кульбаки, обумовлена реальністю загрози збереженню історичної спадщини України та її культурних цінностей, а також станом археологічної спадщини в умовах війни. Розглянуто обрядово-інвентарний комплекс поховань крізь призму створеного загального реєстру поховальних пам'яток зрубної культури Північного Приазов'я. Це дозволило уточнити й систематизувати джерельну базу, дати всебічну формалізовано-статистичну характеристику поховальних пам'яток за даними дослідженого некрополя, розглянути деякі технологічні особливості спорудження кам'яних гробниць зрубної культури. На підставі курганної порівняльної стратиграфії та типологічного аналізу обрядово-інвентарного комплексу було виокремлено три стратиграфічних горизонти, які відповідають основним хронологічним етапам виникнення та розвитку кургану зрубної культури. Стратиграфічні спостереження та аналіз обрядово-інвентарного комплексу поховань дозволили з певною часткою ймовірності встановити послідовність їх спорудження в кургані.

Ключові слова: Північне Приазов'я, археологічні дослідження, доба пізньої бронзи, зрубна культура, курган, гробниця, кам'яна архітектура.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-14-38-19-34

Вступ. У польовий сезон 1987 року Маріупольський (Жданівський) загін експедиції Донецького державного університету під керівництвом В. К. Кульбаки дослідив два насипи у курганній групі з трьох курганів біля с. Веденське Новоазовської міської громади Донецької області, Україна (землі колишньої Безіменської сільської ради Новоазовського району Донецької області) (Рис. 1). Роботи експедиції проводилися під загальним керівництвом Т. А. Шаповалова (Шаповалов и др., 1987). Публікація присвячена матеріалам зрубної культури доби пізньої бронзи, отриманим під час дослідження кургану 1.

Першими, від самого початку війни, відчули на собі руйнівну силу російської агресії археологічні пам'ятки саме східної України. Унаслідок російської військової агресії із вересня 2014 року значна частина Північного Приазов'я, зокрема й с. Веденське перебуває на тимчасово окупованій території. Саме могили-кургани, зосереджені здебільшого на вододільних гребнях і плато, в першу чергу потерпають від бойових дій. З огляду на домінуючу топографічну локалізацію на місцевості та форму

¹ Робота виконана за підтримки Інституту археології в Нітрі Словацької Академії Наук, (План відновлення Словаччини, call code 09/03-03-V01) та грантових проектів VEGA 2/0017/24 і 2/0043/22. This work by doc. V. Zabavin, PhD, was supported by the Institute of Archaeology, Nitra, SAS (Recovery plan Slovakia, call code 09/03-03-V01) and by the grant projects VEGA 2/0017/24 and 2/0043/22 IA SAS, p. r. i., Nitra.

самого кургану, як штучної висотки, древні насипи доволі часто використовуються для облаштування пунктів або ліній оборони.

Рис. 1. Карта розташування кургану біля с. Веденське у Північному Приазов'ї
Fig. 1. Location map of the studied barrow near Vedenske village in North Azov Area

Зараз із сумом можна констатувати, що внаслідок російської військової агресії руйнуються не тільки археологічні пам'ятки. Знищуються та розкрадаються музеї, у тому числі археологічні колекції Північного Приазов'я. Накопичений багатьма дослідниками фонд джерел з вивчення історії давнього населення приазовських степів на початок війни перебував в різноманітних установах та музейних фондах різних міст. Зокрема у Музеї історії та археології МДУ та Маріупольському краєзнавчому музеї. Від початку повномасштабного вторгнення російських загарбників у 2022 році університетського Музею вже фізично не існує: експозиційне приміщення знищено, а залишки колекції та фондів розграбовано. Доля більшості експонатів, звітної польової документації та антропологічної колекції зараз невідома. Невтішна доля спіткала й археологічну колекцію, що зберігалася в міському музеї, яка, на жаль, також загинула внаслідок руйнування та спустошення Маріупольського краєзнавчого музею. Таким чином, реальні загрози збереженню історичної спадщини України та її культурних цінностей, а також стан археологічної спадщини в умовах війни значною мірою актуалізують потребу та вимагають публікації матеріалів, отриманих під час досліджень у Північному Приазов'ї.

Свого часу вже було опубліковано матеріали поховання у кам'яній конструкції кургану 1 біля Веденського (Посредников и Кравец, 1992, рис. 4, 1-3; Кульбака та Качур, 2002, рис. 30, 6-8). Також слід відзначити публікацію стратиграфічної колонки з цього кургану у роботах, присвячених періодизації зрубних могильників Північно-Східного Приазов'я (Литвиненко, 1999, рис. 3; Литвиненко, 2000, рис. 6). Ці факти, на

наш погляд, значною мірою підвищують актуальність введення у науковий обіг матеріалів розкопок кургану зрубної культури біля с. Веденське цілком.

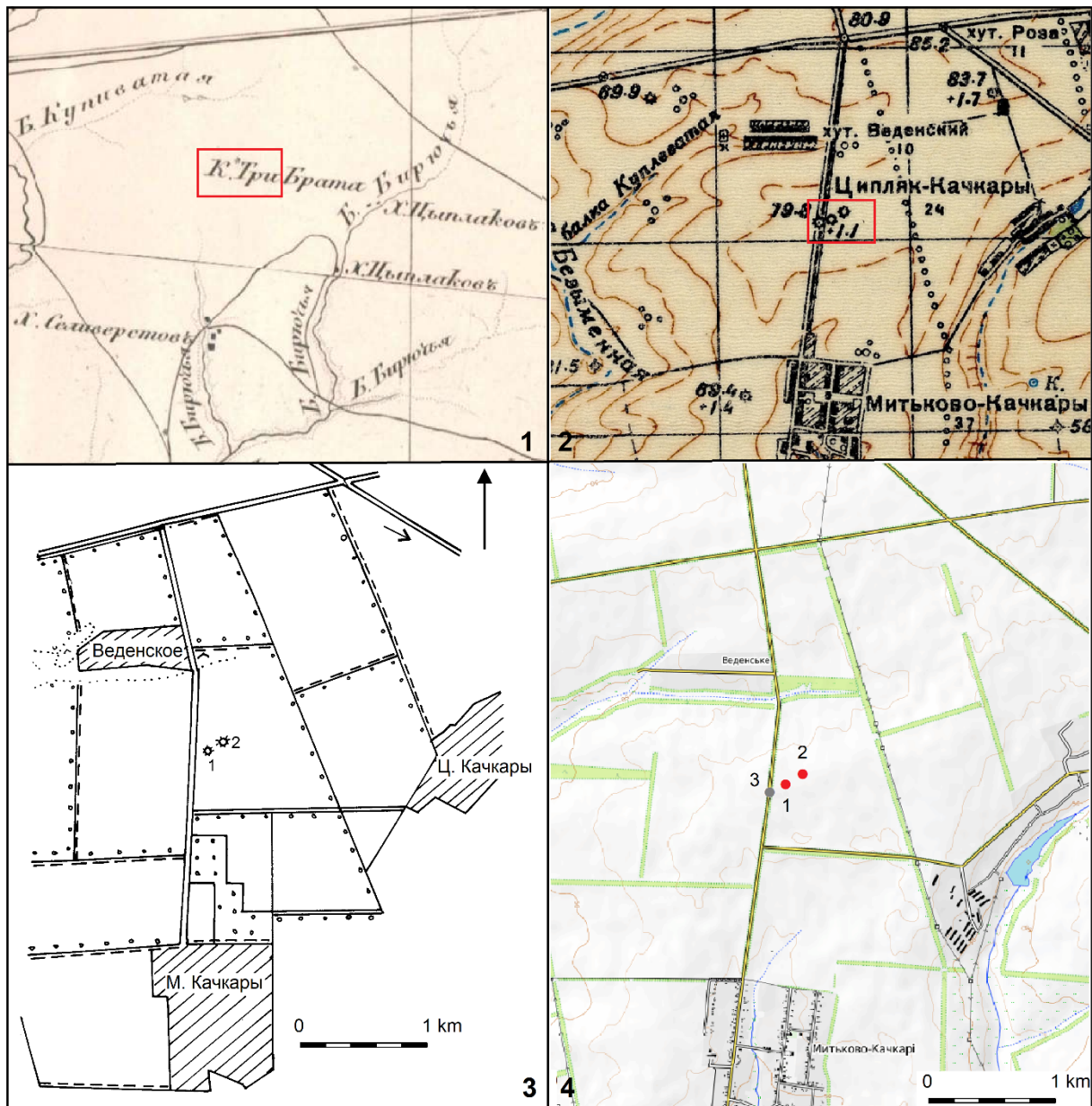

Рис. 2. Курганна група Три брати біля с. Веденське: 1 – фрагмент триверстової Військово-топографічної карти Катеринославської губернії 1846–1863; 2 – фрагмент карти Генштабу Червоної армії 1941, Л-37–28, М: 100 000; 3 – ситуаційний план 1987; 4 – Інтерактивна топографічна карта України
Fig. 2. Three brothers mound group near Vedenske village: 1 – fragment of the Military Topographic Map of the Katerynoslav Province 1846–1863; 2 – fragment of the Red Army General Staff map 1941, L-37–28, M: 100 000; 3 – situation plan 1987; 4 – Interactive topographic map of Ukraine

Археологічне оточення та історія досліджень. Терени Північного Приазов'я у межах Донецької області вважаються одним з найбільш насичених археологічними

пам'ятками регіонів України. Станом на початок 2022 р., згідно з обласною електронною базою пам'яток археології управління культури Донецької облдержадміністрації, на державному обліку в цілому по Донецькій області перебувало понад 9800 об'єктів археологічної спадщини. Серед археологічних пам'яток чільне місце займають саме кургани (понад 90% від загальної кількості врахованих археологічних об'єктів). До цієї цифри слід також додати передбачувану велику кількість ще не виявлених об'єктів. Так, за обласною електронною базою даних на початок 2022 року на території Безіменської сільської ради було враховано 18 пам'яток археології (з них 13 курганів). Безпосередньо в околицях с. Веденське враховано 5 об'єктів.

Дослідницький інтерес до курганних старожитностей зрубної культури Північного Приазов'я має давню традицію. В результаті за півтора століття досліджень була накопичена значна джерельна база, яка є досить репрезентативною в кількісному і якісному відношенні. На сьогодні ця база складається з 1515 поховань зрубної культури, досліджених у 235 курганних та 5 ґрунтових могильниках. В археологічному відношенні регіон Північного Приазов'я досліджено доволі добре, хоча й дещо нерівномірно. Менш насичений розкопаними могильниками виявляється межиріччя Кальміусу та Грузького Єланчика, де знаходився пропонуваній у публікації курган.

Найближчими територіально дослідженими пунктами виявилися розкопані у різні роки кургани біля сіл Безіменне та Пікузи (Комінтернове) Новоазовського району. У 1988 – 1991 роках Новоазовською експедицією під керівництвом В. М. Горбова біля с. Безіменне була досліджена курганна група з 5 насипів, яка містила поховання від доби бронзи до середньовіччя, у тому числі й зрубної культури (Горбов и Усачук, 1988; Горбов, Клименко и Усачук, 1991; Горбенко, 1997). У 1991 році біля цього села був досліджений ще один поодинокий курган зрубної культури (Горбов, Клименко и Усачук, 1991). Біля с. Безіменне також було виявлено та частково досліджено декілька поселенських пам'яток зрубного часу, зокрема й два ґрунтових поховання на одному з поселень (Горбов, 1996; 1997).

В околицях с. Комінтернове (х. Пікузи) в різні роки також було досліджено кілька пам'яток. Так, у 1976 році Другою Сіверськодонецькою експедицією ІА АН УРСР під загальним керівництвом С. Н. Братченка було досліджено 4 насипи в різних курганних групах, які містили поховання від епохи бронзи до середньовіччя, зокрема й зрубної культури (Братченко и др., 1976; Гершкович, 1982, с. 17-18). У 1986 році Маріупольською експедицією під керівництвом В. К. Кульбаки біля села було розкопано курган, що містив три поховання зрубної культури (Кульбака, Забавин и Небрат, 2009).

Методи досліджень та їх результати. Досліджена 1987 року курганна група знаходилася в зоні будівництва зрошувальної системи на території колгоспу «Дружба народів» Новоазовського району Донецької області, за 0,85 км на південний схід від с. Веденське, на схід від дороги, що веде із с. Митьково-Качкарі в с. Веденське. Визначити групу як автентичний об'єкт історико-культурного ландшафту Приазов'я та локалізувати її на місцевості вдалося під час роботи з архівними джерелами та картографічними даними за допомогою супутникової системи навігації GPS (Рис. 2).

Курганна група «Три брати» вперше була виявлена та позначена на картах військовими топографами у середині ХІХ ст. (Військово-топографічна карта Катеринославської губернії та земель Війська Донського 1846-1863 років під редакцією Ф. Ф. Шуберта. М: 3 версти/1 дюйм, Ряд ХХVІІІ. Аркуш 16). Курганна група з трьох курганів також відома за Картою Генштабу Червоної армії 1941 року, складеною на підставі топографічної зйомки 1925-1926 років (М: 100 000, Планшет L-37-28). Тут

позначена дорога, яка прокладена крізь насип одного з курганів групи. Таким чином, під час досліджень археологічної експедиції Донецького університету 1987 року один з курганів групи (курган 3) знаходився під дорогою та на місцевості не ідентифікувався (пам'ятка має прихований характер). Цього року загоном експедиції під керівництвом В. К. Кульбаки було досліджено два насипи з групи (кургани 1 та 2).

Курганна група розташовувалася на вододільному плато у межиріччі Кальміуса та Грузького Єланчика (басейн Азовського моря), на вододілі між двома невеликими степовими балками Куплевата та Бірюча, що безпосередньо впадають в море. Курган 1 знаходився за 0,1 км на північний схід від дороги. Курган 2 розташовувався за 0,15 км на північний схід від кургану 1. Висота кургану 2 на момент досліджень становила 1,3 м, діаметр близько 26 м. Насип розорювався. У кургані відкрито два поховання: одне невизначеної культурної приналежності та одне середньовічного кочівника.

Курган 1. Розкопки кургану проводилися бульдозером методом паралельних траншей із залишенням центрального стратиграфічного профілю між ними. Перед початком розкопок проводилися інструментальна зйомка насипу та розбивка центрального профілю. Ґрунт знімався горизонтальними шарами за допомогою техніки. Бровку в процесі дослідження зачищали й закреслювали для аналізу стратиграфії поховань і процесу спорудження курганного насипу. За центр приймається вершина кургану – польовий репер (R). Вимірювання глибин поховань проводили від репера. На загальний план поховання наносили методом перпендикуляра до основної реперної лінії. Місце розташування поховання в кургані дається в градусах, а відстань від центру в метрах.

Висота кургану на момент досліджень становила 1,6 м, діаметр близько 30 м. Курган розорювався. Дослідження велося із залишенням центральної бровки за лінією північ – південь. У стратиграфічному розрізі по центральному профілю простежено наступні шари: материковий суглинок із рівня 2,1 м від R, похований ґрунт завтовшки близько 0,5 м, гумусний насип потужністю 1,6 м у центрі. Стародавній горизонт простежувався лише на невеликій ділянці, що фіксується викидом материка з поховання. У кургані відкрито 7 поховань зрубної культури (Рис. 3).

Поховання № 1 (Рис. 4, 1-5) було виявлено в насипу на відстані 7,2 м від центру, під кутом 148°, на рівні 0,7 м від R. Поховальна споруда – кам'яний ящик заввишки до 0,5 м, розмірами 1,8×1,2 м. Конструкцію складено з вапнякового каміння невеликих розмірів (у середньому 30×20 см, завтовшки до 15 см) та спрямовано довгою віссю за лінією південний захід – північний схід. Південна стінка споруди завалилася вбік. На дні, в чорноземі, в північно-східній частині поховання виявлено пляму попелястого кольору з вкрапленнями вохри та фрагментів кальцинованих кісток. Південніше плями знаходилися дві керамічні посудини, в центрі поховання – таранна кістка невеликої тварини (астрагал).

1. Посудина 1 – великий глиняний ліпний горщик з широким гирлом, вузьким дном і ледь наміченим ребром у верхній частині. Вінця оформлені у вигляді відтягнутого валика. Під вінцями посудину орнаментовано композицією з трикутників, розташованих вершинами догори. Трикутники виконані відбитками крученого шнура, всередині заповнені паралельними косими лініями того ж типу. Поверхня посудини сіра, шорстка, не загладжувана, на зламі чорного кольору. Розміри: висота 17,5 см, діаметр вінця 19,8 см, діаметр дна 9,6 см (Рис. 4, 3).

2. Посудина 2 – невелика глиняна ліпна банка, не орнаментована, світло-коричневого кольору. У керамічній масі велика домішка грубозернистого піску. Посудина виконана недбало, краї вінця нерівні, поверхня горбиста. Розміри: висота 5,0 см, діаметр вінця 7,6 см, діаметр дна 6,0 см (Рис. 4, 5).

Поховання № 2 (Рис. 4, 6, 7) було виявлено перед материковим суглинковим шаром на відстані 3,3 м від центру, під кутом 256°, на рівні 1,7 м від R. Поховальна споруда – невелика прямокутна яма із закругленими кутами, розмірами 0,6×0,4 м. Яма спрямована довгою віссю за лінією південний захід – північний схід. Поховання сильно порушене норами, положення похованого простежити не вдалося. У заповненні ями виявлено кілька кісток дитини. У південному кутку поховання знаходилася керамічна посуда.

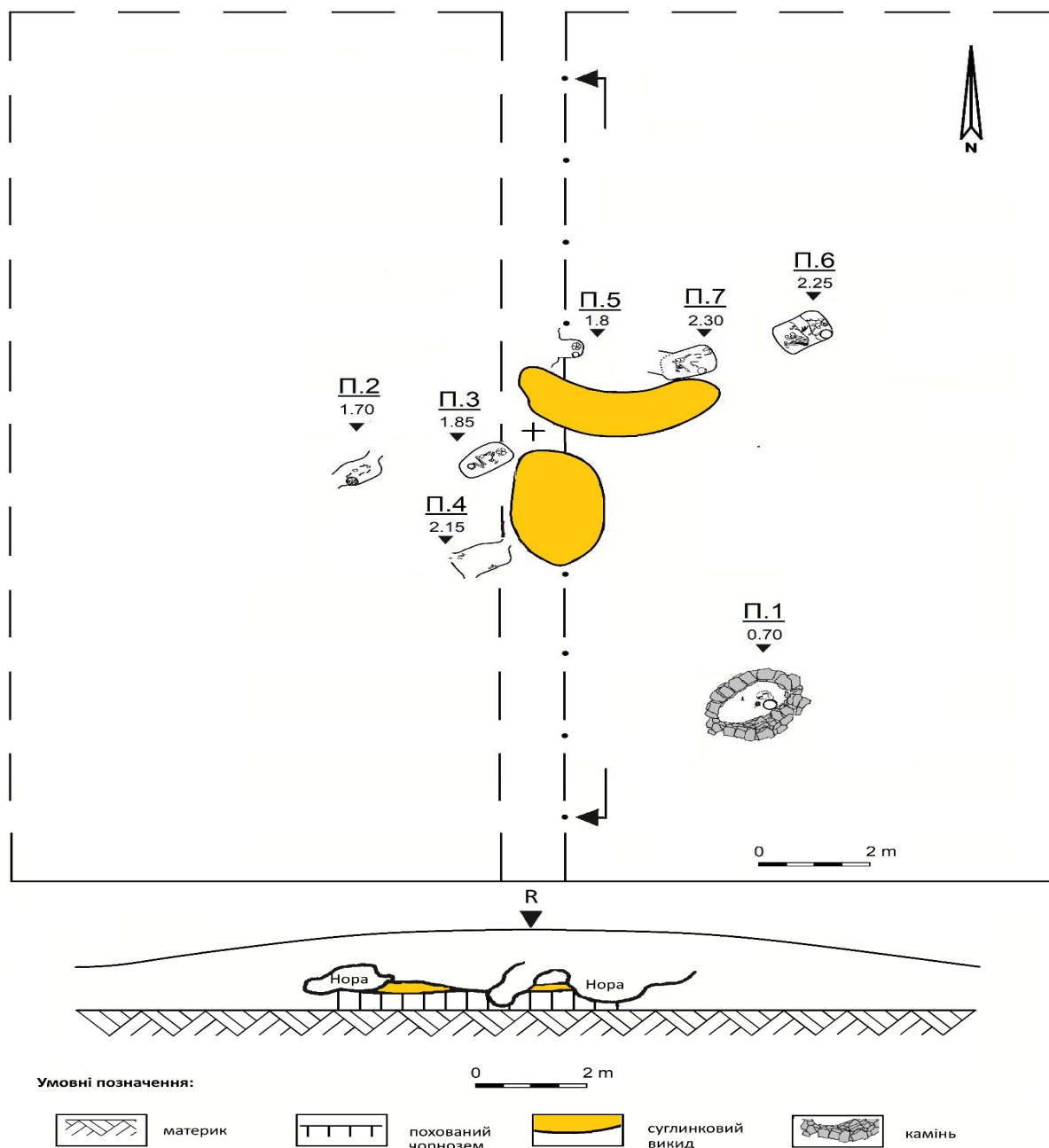

Рис. 3. Веденське, курган 1. Загальний план кургану та стратиграфічний профіль
Fig. 3. Vedenske, barrow 1. General plan of the mound and stratigraphic profile

1. Невелика глиняна ліпна посудина у формі банки. Зовнішній край вінець орнаментований короткими вдавленнями плоскої палички. Нижче вінець на посудині є низка таких самих глибоких вертикальних вдавлень. Поверхня посудини коричневого кольору з темними плямами. Зовні та зсередини простежуються дуже тонкі розчоси здебільшого горизонтально. Розміри: висота 9,3 см, діаметр вінець 10,9 см, діаметр дна 8,2 см (Рис. 4, 7).

Поховання № 3 (Рис. 4, 8, 9) було виявлено на відстані 0,9 м від центру, під кутом 226°, на рівні 1,85 м від R. Поховальна споруда – овальна яма у материковому суглинковому шарі, розмірами 0,95×0,55 м. Яма спрямована довгою віссю за лінією південний захід – північний схід. На дні знаходився кістяк підлітка, скорчено на лівому боці, головою на північний схід. Ноги зігнуті в колінах під гострим кутом, кисті рук (зруйновані гризунами), ймовірно, перебували перед обличчям. Біля ніг похованого знаходилася керамічна посудина.

1. Керамічний ліпний горщик присадкуватих пропорцій із трохи відігнутими назовні вінцями та опуклими стінками, що плавно переходять у дно. Зовнішні краї вінець орнаментовано короткими вдавленнями плоскої палички; орнамент місцями затертий. Нижче вінець, по плічках посудини, плоскою паличкою прокреслено ламану лінію – зигзаг. Навколо по тулубу посудини гострим предметом нанесено насічки, які формують п'ять хрестиків. Орнамент виконаний недбало. Поверхня посудини світло-коричневого кольору з темними плямами, внутрішня поверхня темно-сіра. Зовні та всередині є невизначні розчоси. У керамічній масі домішки піску і товченої черепашки. Розміри: висота 8,8 см, діаметр вінець 13,8 см, діаметр дна 9,2 см (Рис. 4, 9).

Поховання № 4 (Рис. 4, 10) було виявлено на відстані 2,8 м від центру, під кутом 198°, на рівні 2,15 м від R. Поховальна споруда – прямокутна яма із закругленими кутами у материковому суглинковому шарі, розмірами 1,0×0,6 м. Яма спрямована довгою віссю за лінією північний схід – південний захід. Поховання майже повністю зруйноване норами. На дні та в заповненні ями виявлено кілька кісток підлітка.

Поховання № 5 (Рис. 4, 11, 12) було виявлено на відстані 2,0 м від центру, під кутом 16°, на рівні 1,8 м від R. Поховальна споруда – овальна яма, значна частина поховання зруйнована норами. У збереженій східній частині поховання виявлено кістки черепа людини та керамічну посудину.

1. Керамічний ліпний горщик струнких пропорцій з округлим ребром. Вінця місцями заокруглені та трохи відігнуті назовні. Біля дна чітко виділена закраїна. Посудина орнаментована відбитками гребінчастого штампа. Під вінцями й по ребру нанесені дві паралельні лінії, між якими розташовані косинці, виконані потрійними лініями. Поверхня посудини світло-коричнева з темними плямами нагару. Внутрішня поверхня оброблена розчосами. Розміри: висота 13,6 см, діаметр вінець 16,0 см, діаметр боків 19,0 см, діаметр дна 10,5 см (Рис. 4, 12).

Поховання № 6 (Рис. 4, 13, 14) було виявлено на відстані 5,25 м від центру, під кутом 64°, на рівні 2,25 м від R. Поховальна споруда – прямокутна яма із закругленими кутами у материковому суглинковому шарі, розмірами 0,85×0,6 м. Яма спрямована довгою віссю за лінією північний схід – південний захід. На дні ями лежав кістяк дорослої людини, скорчено на лівому боці, головою на північний схід. Руки зігнуті в ліктях, кистями перед обличчям. Ноги сильно зігнуті в колінах, підтягнуті до живота. Середня частина поховання порушена норами. У східному кутку ями знаходилася керамічна посудина.

1. Ліпна глиняна банка. Устя широке, край посудини по верхньому зрізу орнаментований вдавленнями порожнистої трубочки. Зовнішній бік вінець прикрашений низкою коротких косих вдавлень. По тулубу нанесено низку косих

довгих насічок. Посудина коричневого кольору з чорними плямами. Біля дна закраїна, що намітилася. Розміри: висота 9,8 см, діаметр вінець 15,3 см, діаметр дна 9,5 см (Рис. 4, 14).

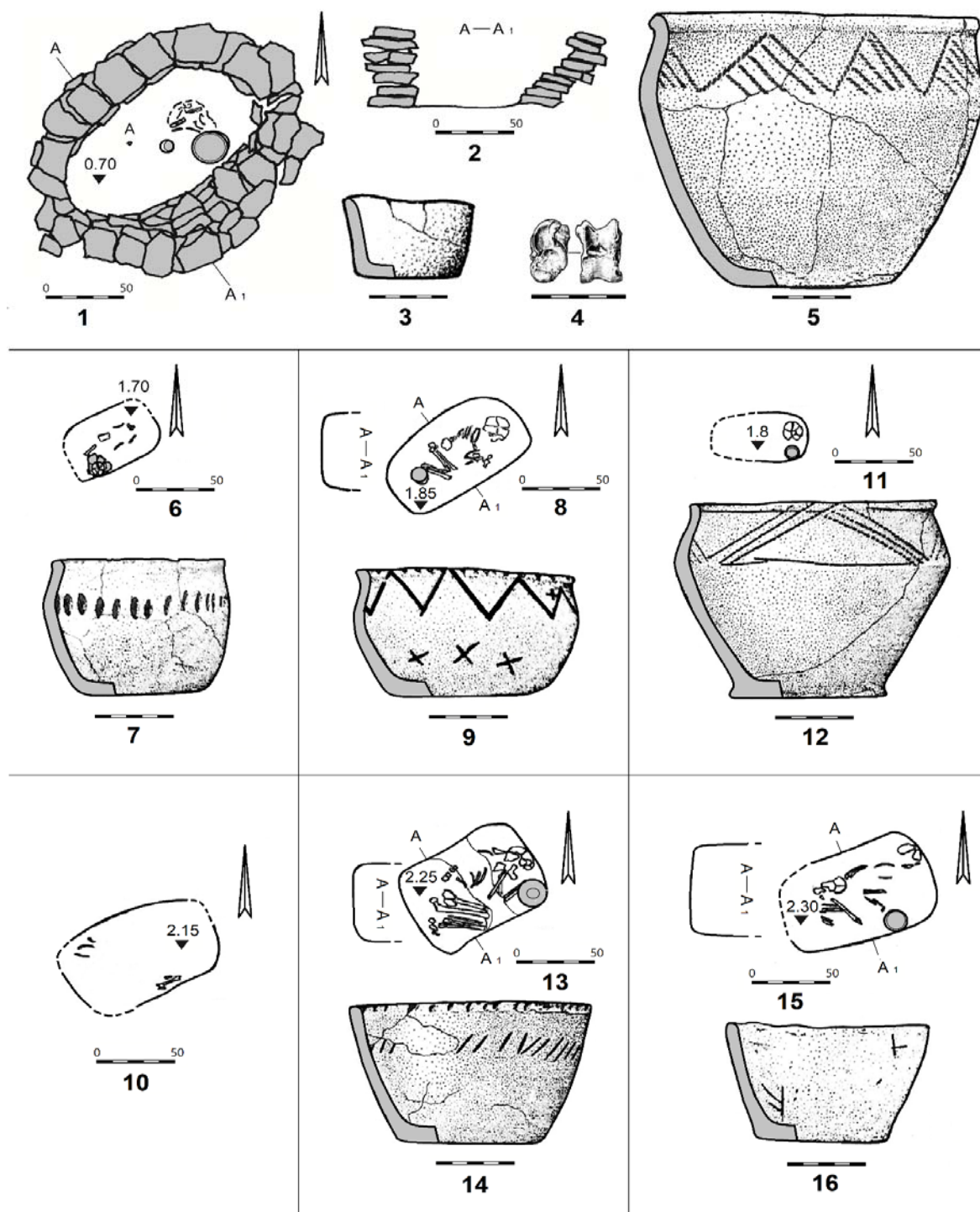

Рис. 4. Веденське, курган 1: 1-5 – поховання 1; 6-7 – поховання 2; 8-9 – поховання 3; 10 – поховання 4; 11-12 – поховання 5; 13-14 – поховання 6; 15-16 – поховання 7
 Fig. 4. Vedenske, barrow 1: 1-5 – burial 1; 6-7 – burial 2; 8-9 – burial 3; 10 – burial 4; 11-12 – burial 5; 13-14 – burial 6; 15-16 – burial 7

Поховання № 7 (Рис. 4, 15, 16) було виявлено на відстані 3,2 м від центру, під кутом 58°, на рівні 2,3 м від R. Поховальна споруда – прямокутна яма із закругленими кутами у материковому суглинковому шарі, розмірами 1,0×0,6 м. Яма спрямована довгою віссю за лінією північний схід – південний захід. Західна стінка поховання і кістки похованого частково зруйновані гризунами. На дні ями лежав кістяк підлітка, скорчено, на лівому боці, головою на північний схід. Руки зігнуті в ліктях, біля кистей знаходилася керамічна посудина.

1. Ліпна глиняна банка, світло-коричневого кольору. Випал нерівний, у керамічній масі домішка товченої черепашки. Поверхня шорстка, подекуди простежуються розчоси. Посудина не орнаментована. Розміри: висота 8,3 см, діаметр вінець 13,4 см, діаметр дна 9,0 см (Рис. 4, 16).

Культурно-хронологічна інтерпретація матеріалів. Обрядово-інвентарний комплекс всіх поховань кургану 1 з групи «Три брати» біля с. Веденське дозволяє віднести їх до зрубної культури доби пізньої бронзи. Накопичений і доступний авторам корпус джерел в цілому дає можливість розглянути комплекс поховань крізь призму створеного загального реєстру поховальних пам'яток зрубної культури Північного Приазов'я. Досягнення поставленої мети дозволить уточнити й систематизувати джерельну базу, дати всебічну формалізовано-статистичну характеристику поховальних пам'яток племен доби пізньої бронзи Північного Приазов'я за даними дослідженого некрополя.

Аналіз архівних матеріалів, звітної документації, а також польові спостереження, зроблені під час роботи техніки та горизонтальних зачисток, дали можливість зробити наступні спостереження. Кореляція глибин поховальних споруд з місцем розташування лінз суглинкових викидів на загальному плані кургану, дозволяє припустити, що основними (первинними) у кургані були поховання 4 та 7 (заглиблення у материковий суглинковий шар на 0,55 та 0,65 м відповідно). Попри достатню глибину поховання 3 (заглиблення у материковий суглинковий шар на 0,7 м), відсутність лінзи суглинкового викиду з ями не дозволяє вважати його основним. Решта поховань також були впускними (вторинними), оскільки були споруджені в чорноземному насипу кургану або в похованому ґрунті перед материковим суглинковим шаром.

Одним з авторів було проведено аналіз топографічного розташування курганів Північного Приазов'я з урахуванням виділення чотирьох зон. Зональний розподіл зумовлено ступенем віддаленості від значних джерел прісної води й пов'язано з ландшафтним перетином місцевості. III зона характеризується розташуванням на других надзаплавних терасах, вододільних гребнях або краях вододільних плато та видаленням від річки до 10 км. Аналіз топографічного розміщення курганних могильників дозволив виявити ситуацію, коли найбільш насиченою виявилася саме III зона, в якій було зосереджено близько 80% курганів.

Тяжіння курганів зрубної культури до підвищених ділянок місцевості (гребні вододілів, високі миси й краї вододільних плато) є загальновідомим. Спостерігається досить чітка залежність розміщення поховальних пам'яток всього Північного Приазов'я від джерел прісної води й палеокліматичних змін. Цей показник зазнавав певних якісних змін в часі. Аналіз топографічного розміщення поховань зрубної культури Північного Приазов'я за горизонтами дозволив виявити деяку динаміку та хронологічні відмінності. Так, 73,1% поховань II хронологічного горизонту були здійснені в III топографічній зоні (Забавин, 2012).

Для пам'яток зрубної культури Північного Приазов'я характерні певні принципи розміщення поховань у кургані. У всіх відомих випадках могили займали центральні частини курганів і південні сектори насипів. Для кургану, дослідженого біля

с. Веденське, більшою мірою простежується лінійне планування. Могильні споруди розташовувалися рядами (окрім поховання 1), які орієнтовані в широтному напрямку з деяким відхиленням за лінією південний захід – північний схід. Можна припустити, що практичне здійснення впорядкованого розташування могил в кургані, що виключає можливість взаємного порушення і перекриття поховань, досягалося завдяки наявності якихось зовнішніх ознак, які не збереглися або археологічно не простежено (невеликі земляні горбки, окремі камені, дерев'яні конструкції тощо). Свого часу дослідники, спираючись на дані стратиграфії, дійшли висновку, що принцип лінійного планування могил в зрубних могильниках є більш пізнім в порівнянні з радіальним (Литвиненко, 1994, с. 91). Це зауваження може бути непрямим свідченням приналежності досліджених поховань до пізніших хронологічних горизонтів.

Всі наведені поховання зрубною культури, окрім поховання 1, були влаштовані у звичайних ґрунтових ямах. В приазовських зрубних могильниках в ямах було влаштовано 88,2% поховань. Аналіз глибин могильних ям показує, що кількісно переважають споруди з глибинами до 1,0 м, причому незалежно від їхньої площі (Забавін, 2013). Обрядово-інвентарний комплекс поховань та якісні ознаки, що проявлялися у формі та пропорціях посудин, складі тіста, обробці поверхні й орнаментатії, дозволили віднести керамічний корпус поховань 2 – 7 зрубною культури Веденського могильника до II (розвиненого) горизонту могильників зрубною культури Північного Приазов'я (Забавін, 2019, с. 97, рис. 1).

Значною мірою приазовським курганам притаманна різноманітна кам'яна архітектура. На тлі звичайних ґрунтових ям вирізняються єдине поховання, влаштоване у кам'яній споруді. Для впускного поховання 1 кургану 1 Веденського могильника простежена горизонтальна кладка. Конструкцію Веденського поховання складено з вапнякового каміння невеликих розмірів. Дослідниками вже зазначалося, що спосіб кладки складних скринь, як правило, зумовлено характером доступного будівельного матеріалу. Так, відповідно до геологічних особливостей Донецького Кряжа, стіни всіх гробниць цього регіону являють собою багатошарові кладки плоских плит пісковика або інших сланців (Литвиненко 1994, рис. 57). Для Приазовської височини, багаті виходами гранітів, характерними є гробниці, споруджені саме з цього матеріалу. На теренах Приазовської низовини трапляються скрині, складені з черепашнику або вапняку, природна нерівність якого зумовлює деяку неупорядкованість кладки стін (Литвиненко, 2000, с. 3-4).

В Приазов'ї тип поховальних споруд в кам'яних скринях представлено 11,7% всієї вибірки (Забавін, 2013, с. 61). Кам'яні поховальні споруди за своїми конструктивними особливостями традиційно поділяються на три основні групи, серед яких складні конструкції належать до II та III груп (Литвиненко, 1992, с. 37-39). Друга група поховальних споруд – кам'яні скрині, зведені методом горизонтальної кладки стін з кам'яних блоків або плит, вже привертала пильну увагу дослідників (Гершкович, 1982; Литвиненко, 1992; 2000; Забавін 2013). Іноді дослідниками саме цей тип кам'яних гробниць називається цистами (лат. *Cista*, англ. *Cist* – кам'яний ящик або гробниця) (Литвиненко, 2000, с. 3-18; Цимиданов, 2004, с. 48) або кам'яними склепами (Отрощенко, 1981, с. 97). До розглядуваної групи належить 43 приазовських поховання, що становить 3,1% всього масиву або 27,4% всіх могил у кам'яних скринях (Забавін, 2013, с. 63).

Комплекси, здійснені в похованнях з різноманітними кам'яними конструкціями, в стратиграфічних колонках Північного Приазов'я майже у всіх випадках займали найвищі позиції. Кам'яні конструкції з'являються наприкінці II розвиненого горизонту. Це простежено завдяки певним якісним змінам в часі, що проявлялися у формі та

пропорціях посудин керамічного комплексу другого горизонту, складі тіста, обробці поверхні й орнаментатії. Однак більшість поховань з різноманітними кам'яними конструкціями віднесено дослідниками до III пізнього горизонту. До пізнього горизонту також віднесено основну масу поховань у насипах курганів, що також займали самі верхні позиції в стратиграфічних колонках (Литвиненко, 1992, с. 42; 1999, с. 19; Забавин, 2013, с. 67).

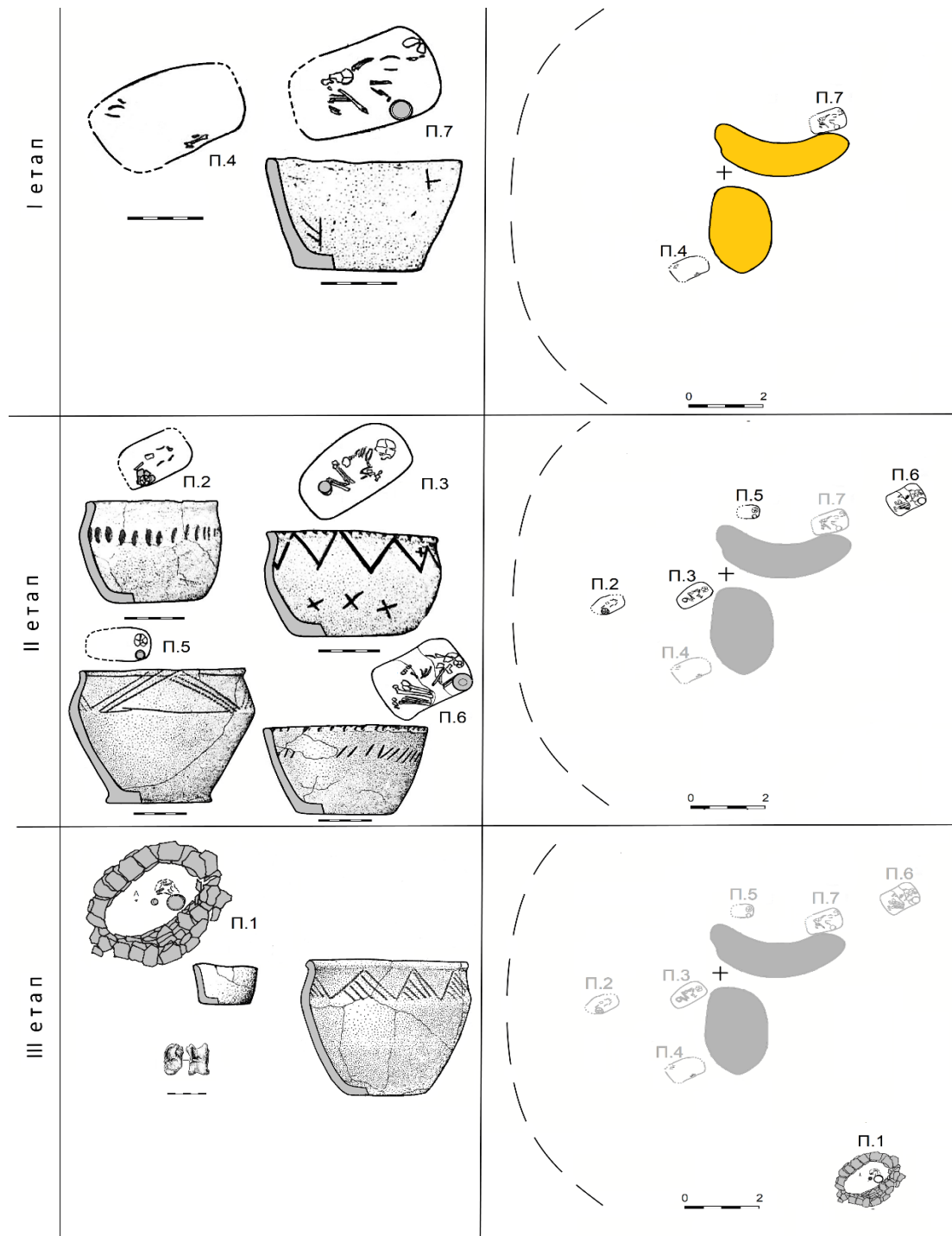

Рис. 5. Веденське, етапи функціонування кургану 1
 Fig. 5. Vedenske, stages of functioning of the barrow number 1

За обрядом кремації здійснено 24 приазовських поховання (1,8% розподіленого за горизонтами масиву), всі вони належать до пізнього періоду існування зрубної культури Північного Приазов'я: 16 (2,0%) комплексів віднесено до II горизонту, 8 (1,6%) – до III горизонту. У Приазов'ї відомий лише один випадок кремації на місці, у решти випадків поховання здійснювалися за обрядом кремації, коли тіло небіжчика спалювалося на стороні, а потім до могили поміщалися кремовані рештки. У всіх відомих випадках кремації займали верхнє стратиграфічне положення в курганах. На користь цього твердження побічно також може свідчити той факт, що в 14 випадках (58%) поховання, що містили кремовані рештки, були здійснені у відносно рідкісних могильних спорудах – цистах і кам'яних скринях різної конструкції. Як зазначалося, існування подібних кам'яних конструкцій припадає на кінець розвинутого – початок пізнього горизонту (Литвиненко, 1999, с. 17).

Не суперечить результатам аналізу й факт наявності в похованні 1 керамічної посудини, прикрашеної під вінцями валиком. Керамічна серія саме III хронологічного горизонту характеризується поширенням рельєфної орнаменталії посуду одинарними (рідше двома) наліпними напівкруглими або овальними в перетині валиками під краєм вінця та по плічках (Литвиненко, 1999, с. 17; Забавін, 2019, с. 98).

Таким чином, стратиграфічні спостереження та аналіз обрядово-інвентарного комплексу Веденського могильника дозволили з певною часткою ймовірності встановити послідовність здійснених в ньому поховань та виокремити три етапи функціонування кургану. Колонку відносної хронології кургану 1 можна відобразити у наступному вигляді (Рис. 5).

Висновки. Таким чином, аналіз обрядово-інвентарного комплексу всіх поховань кургану 1 з групи «Три брати», дослідженого у польовий сезон 1987 року біля с. Веденське, дозволив віднести їх до зрубної культури доби пізньої бронзи. Накопичений і доступний авторам корпус джерел в цілому дав можливість розглянути комплекс поховань крізь призму створеного загального реєстру поховальних пам'яток зрубної культури Північного Приазов'я. Досягнення поставленої мети дозволило уточнити й систематизувати джерельну базу, дати всебічну формалізовано-статистичну характеристику поховальних пам'яток племен доби пізньої бронзи Північного Приазов'я за даними дослідженого некрополя.

На підставі курганної порівняльної стратиграфії та типологічного аналізу обрядово-інвентарного комплексу було з певною часткою ймовірності встановлено послідовність спорудження поховань в насипу, виокремлено три горизонти функціонування кургану, які відповідають основним хронологічним етапам виникнення та розвитку могильника зрубної культури.

Бібліографічний список

- Братченко, С.Н., Писларий, И.А., Зарайская, Н.П., Горелик, А.Ф., Дубовская, О.Р., Шилов, Ю.А., Гершкович, Я.П., Смирнов, А.М., Константиnescу, Л.Ф., Швецов, М.Л., Балонов, Ф.Р. и Самойленко, В.Г., 1976. *Отчет Второй Северскодонецкой экспедиции об археологических исследованиях в Донецкой и Ворошиловградской областях в 1976 г.* Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд 64, спр. 1976/106.
- Гершкович, Я.П., 1982. Про кам'яні поховальні споруди зрубної культури Північно-Східного Приазов'я. *Археологія*, 41, с. 15-21.
- Горбенко, М.О., 1997. Дослідження неординарного зрубного поховання біля с. Безіменне. В: *V Міжнародна археологічна конференція студентів та молодих вчених*. Київ, с. 86-87.

- Горбов, В.Н., 1996. Раннесрубные поселенческие комплексы Северо-Восточного Приазовья. В: *Донно-Донецкий регион в системе древностей эпохи бронзы восточно-европейской степи и лесостепи*. Воронеж, с. 66-69.
- Горбов, В.Н., 1997. Две традиции применения камня в домостроительстве позднего бронзового века. *Археологический альманах*, 6, с. 145-162.
- Горбов, В.Н, Клименко, В.Ф. и Усачук, А.Н., 1991. *Отчет о полевых исследованиях Новоазовской археологической экспедиции в 1991 г.* Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд 64, спр. 1991/121.
- Горбов, В.Н. и Усачук, А.Н., 1988. *Отчет о полевых исследованиях Новоазовской археологической экспедиции в 1988 г.* Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд 64, спр. 1988/201.
- Забавин, В.О., 2012. Топографические и ландшафтные особенности размещения курганов срубной культуры Северного Приазовья. *Донецкий археологический сборник*, 16, с. 100-107.
- Забавин, В.О., 2013. Характеристика погребальных сооружений срубной культуры Северного Приазовья. *Донецкий археологический сборник*, 17, с. 56-78.
- Забавин, В.О., 2019. Керамический комплекс срубной культуры Північного Приазов'я. *Донецкий археологический сборник*, 22, с. 90-101.
- Кульбака, В.К., Забавин, В.О. и Небрат С.Г., 2009. Курган срубной культуры у с. Коминтерново. *Гілея*, 29, с. 136-141.
- Кульбака, В. та Качур, В., 2002. *Давні індоєвропейці України в світлі новітніх археологічних досліджень*. Маріуполь.
- Литвиненко, Р.А., 1992. Погребальные сооружения срубной культуры Подонцовья и Северо-Восточного Приазовья. *Донецкий археологический сборник*, 1, с. 29-46.
- Литвиненко, Р.А., 1994. *Срубная культура бассейна Северского Донца (по материалам погребальных памятников)*: дис. ... канд. ист. наук. Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд 12, оп. 2, спр. 750.
- Литвиненко, Р.А., 1999. Периодизация срубных могильников Северо-Восточного Приазовья. В: *Древности Северо-Восточного Приазовья*. Донецк, с. 4-23.
- Литвиненко, Р.О., 2000. Похоронення зрубної культури в кам'яних гробницях з горизонтальною кладкою стін. *Археологія*, 4, с. 3-18.
- Отрощенко, В.В., 1981. *Срубная культура Степного Поднепровья (по материалам погребальных памятников)*: дис. ... канд. ист. наук. Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд 12, оп. 1, спр. 598.
- Посредников, В.А. и Кравец, Д.П., 1992. К вопросу об обряде кремации у срубных племен Донбасса. *Донецкий археологический сборник*, 1, с. 47-56.
- Шаповалов, Т.А., Кравец, Д.П., Привалов, А.И., Посредников, В.А., Кульбака, В.К., Косиков, В.А., Евглевский, А.В. и Подобед, В.А., 1987. *Отчет об археологическом исследовании курганов в Донецкой обл. в 1987 г.* Науковий архів Інституту археології НАН України. Фонд 64, спр. 1987/130.

References

- Bratchenko, S.N., Pislarij, I.A., Zarajskaya, N.P., Gorelik, A.F., Dubovskaya, O.R., Shilov, Yu.A., Gershkovich, Ya.P., Smirnov, A.M., Konstantinesku, L.F., Shvecov, M.L., Balonov, F.R. and Samoilenko, V.G., 1976. *Otchet Vtoroj Severskodoneckoj ekspedicii ob arheologicheskikh issledovaniyah v Doneckoj i Voroshilovgradskoj oblasti v 1976 g.* [Report of the Second Seversk-Donetsk Expedition on archaeological research in Donetsk and Voroshilovgrad regions in 1976]. Scientific

- archive of the Institute of Archeology of the NAS of Ukraine. Fund 64, file 1976/10b. (in Russian).
- Gershkovych, Ya.P., 1982. Pro kamiani pokhovalni sporudy zrubnoi kultury Pivnichno-Skhidnoho Pryazovia [On the stone burial structures of the Zrubna culture of the North-Eastern Azov Region]. *Arheologia*, 41, pp. 15-21. (in Ukrainian).
- Gorbenko, M.O., 1997. Doslidzhennia neordynarnoho zrubnoho pokhovannia bilia s. Bezimmenne [Research of an extraordinary Zrubna culture burial near the village of Bezimmenne]. In: *V Mizhnarodna arkheolohichna konferentsiia studentiv ta molodykh vchenykh*. Kyiv pp. 86-87. (in Ukrainian).
- Gorbov, V.N., 1996. Rannesrubnye poselencheskie komplekсы Severo-Vostochnogo Priazov'ya [Early Zrubna culture settlement complexes of the North-Eastern Azov region]. In: *Donno-Donckij region v sisteme drevnostej epohi bronzy vostochno evropejskoj stepi i lesostepi*. Voronezh, pp. 66-69. (in Russian).
- Gorbov, V.N., 1997. Dve tradicii primeneniya kamnya v domostroitel'stve pozdnego bronzovogo veka [Two traditions of stone use in Late Bronze Age house building]. *Arheologicheskij al'manah*, 6, pp. 145-162. (in Russian).
- Gorbov, V.N., Klimenko, V.F. and Usachuk, A.N., 1991. *Otchet o polevyh issledovaniyah Novoazovskoj arheologicheskoi ekspedicii v 1991 g.* [Report on field research of the Novoazovsk archaeological expedition in 1991]. Scientific archive of the Institute of Archeology of the NAS of Ukraine. Fund 64, file 1991/121. (in Russian).
- Gorbov, V.N. and Usachuk, A.N., 1988. *Otchet o polevyh issledovaniyah Novoazovskoj arheologicheskoi ekspedicii v 1988 g.* [Report on field research of the Novoazovsk archaeological expedition in 1988]. Scientific archive of the Institute of Archeology of the NAS of Ukraine. Fund 64, file 1988/201. (in Russian).
- Kulbaka, V. and Kachur, V., 2002. *Davni indoievropeitsi Ukrainy v svitli novitnykh arkheolohichnykh doslidzhen* [The Ancient Indo-Europeans of Ukraine in the Context of Recent Archaeological Research]. Mariupol. (in Ukrainian).
- Kulbaka, V.K., Zabavin, V.O. and Nebrat S.G., 2009. Kurgan srubnoj kul'tury u s. Kominternovo [Kurgan of the Srubna culture near Kominternovo village]. *Hileia*, 29, pp. 136-141. (in Russian).
- Lytvynenko, R.A., 1992. Pogrebalnye sooruzheniya srubnoj kultury Podoncovya i Severo-Vostochnogo Priazov'ya [Funerary structures of the Srubna culture of Donets and North-Eastern Azov region.]. *Doneckij arheologicheskij sbornik*, 1, pp. 29-46. (in Russian).
- Lytvynenko, R.A., 1994. *Srubna kultura basseyna Severskogo Dontsa (po materialam pogrebalnyh pamyatnikov)* [The Srubna culture of the Seversky Donets basin (based on funerary materials)]. Dissertation thesis. Scientific archive of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Fund 12, description 2, file 750. (in Russian).
- Litvinenko, R.A., 1999. Periodizaciya srubnyh mogil'nikov Severo-Vostochnogo Priazov'ya [Periodisation of cemeteries of the Srubna culture of the North-Eastern Azov region]. In: *Drevnosti Severo-Vostochnogo Priazov'ya*. Donetsk, pp. 4-23. (in Russian).
- Lytvynenko, R.O., 2000. Pokhovannia zrubnoi kultury v kamianykh hrobnytsiakh z horyzontalnoiu kladkoiu stin [Burials of the Zrubna culture in stone tombs with horizontal masonry walls]. *Arheologia*, 4, pp. 3-18. (in Ukrainian).
- Otroschenko, V.V., 1981. *Srubna kultura Stepnogo Podneprov'ya (po materialam pogrebalnyh pamyatnikov)* [The Srubna culture of the Steppe Dnieper region (based on funerary materials)]. Dissertation thesis. Scientific archive of the Institute of

- Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Fund 12, description 1, file 598. (in Russian).
- Posrednikov, V.A. and Kravec, D.P., 1992. К вопросу об обряде кремации у срубных племен Донбасса [On the question of cremation rites among the Sрубna tribes of Donbass]. *Doneckij arheologicheskij sbornik*, 1, pp. 47-56. (in Russian).
- Shapovalov, T.A., Kravec, D.P., Privalov, A.I., Posrednikov, V.A., Kul'baka, V.K., Kosikov, V.A., Evglevskij, A.V. and Podobed, V.A., 1987. *Otchet ob arheologicheskom issledovanii kurganov v Doneckoj obl. v 1987 g.* [Report on archaeological research of kurgans in Donetsk region in 1987]. Scientific archive of the Institute of Archeology of the NAS of Ukraine. Fund 64, file 1987/130. (in Russian).
- Zabavin, V.O., 2012. Topograficheskie i landshaftnye osobennosti razmeshcheniya kurganov sрубnoj kul'tury Severnogo Priazov'ya [Topographical and landscape features of the location of kurgans of the Timber-grave culture of the North Azov-sea region]. *Donetskyi arkheolohichnyi zbirnyk*, 16, pp. 100-107. (in Russian).
- Zabavin, V.O., 2013. Charakteristika pogrebalnyh sooruzhenij sрубnoj kul'tury Severnogo Priazov'ya [Characteristics of grave constructions of Timber-grave culture of the North Azov-sea region]. *Donetskyi arkheolohichnyi zbirnyk*, 17, pp. 56-78. (in Russian).
- Zabavin, V.O., 2019. Keramichnyi kompleks zрубnoi kul'tury Pivnichnoho Pryazovia. [Funerary ceramic complex of Zрубna culture of Northern Azov]. *Donetskyi arkheolohichnyi zbirnyk*, 22, pp. 90-101. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 08.03.2024 р.

V. Zabavin
S. Nebrat

THE BARROW OF ZRUBNA CULTURE OF THE "THREE BROTHERS" GROUP NEAR THE VILLAGE OF VEDENSKE (BASED ON V. KULBAKA'S EXCAVATIONS)

The article presents the materials of the study of the Late Bronze Age Zрубna culture barrow from the "Three Brothers" mound group near the village of Vedenske in the south of Donetsk region of Ukraine. The article substantiates the relevance of published materials obtained during the research in the North Azov region in 1987 headed by V. Kulbaka, due to the threat to the historical heritage of Ukraine and its cultural values, as well as the state of archaeological heritage during the war.

The ritual and inventory complex of burials is considered through the prism of the created general register of burial cities of the Zрубna culture of the North Azov region. This made it possible to clarify and systematise the source base, give a comprehensive formalised statistical description of the burial monuments according to the data of the studied necropolis, and consider some technological features of the construction of stone tombs of the Zрубna culture. On the basis of the barrow comparative stratigraphy and typological analysis of the ritual and inventory complex, three stratigraphic horizons were identified, which correspond to the main chronological stages of emergence and development of the Zрубna culture barrow. Stratigraphic observations and analysis of the ceremonial and inventory complex of burials allowed to establish the sequence of their construction in the mound with a certain degree of probability.

All the burials of the mound, except for burial 1, were arranged in ordinary soil pits. The ceremonial and inventory complex of the burials and the qualitative features manifested

in the shape and proportions of the pottery, the composition of the ceramic mass, surface treatment and ornamentation allowed us to assign the ceramic corpus of burials 2-7 to the II (developed) horizon of the Zrubna culture cemeteries of the North Azov region. To a large extent, the Azov burial mounds are characterised by a variety of stone architecture. A single burial in a stone structure stands out against the background of ordinary soil pits.

The burial structure of grave 1 is a stone tomb built by horizontal masonry. The structure of the tomb is made of small limestone stones. The complexes made in burials with various stone structures occupied the highest positions in the stratigraphic columns of the North Azov region in almost all cases. Most of the burials with various stone structures were attributed by researchers to the III (late) horizon of the Zrubna culture cemeteries of the North Azov region. The ceramic series of the third chronological horizon is characterised by the spread of relief ornamentation of pottery, with single (rarely two) adhesive semi-circular or oval rollers under the edge of the rim and along the shoulders. The results of the analysis do not contradict the traced cremation rite in the stone tomb. In all known cases, cremations also occupied the upper stratigraphic position in Azov mounds.

Keywords: *North Azov region, archaeological research, Late Bronze Age, Zrubna culture, cultural-historical (archaeological) heritage, mound, barrow, stone architecture.*

УДК 94(477.51)"18"+908]:82-311.8

**О. Іванюк,
Д. Романенко**

ЧЕРНІГІВЩИНА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. У ТРЕВЕЛОГАХ ІНОЗЕМНИХ МАНДРІВНИКІВ

У статті розглядається коло питань, пов'язаних з подорожами іноземних мандрівників землями Чернігівщини у першій половині ХІХ ст. Основою для наукової розвідки стали тревелоги англійців, німців, французів, які відвідували регіон у зазначений проміжок часу. Особливістю подорожніх записів є суб'єктивний характер описів, відсутність чіткої структури й нерівномірність щодо викладу матеріалу. Проте часом вони містять відомості, які складно або не можливо відтворити за іншими джерелами. З'ясовано, що у тревелогах іноземці акцентують увагу на кількох аспектах, пов'язаних з Чернігівщиною, зокрема – загальних описах ландшафтів, особливостях економічного розвитку, міському просторі, образі українського села. Побіжно мандрівники звертали увагу на етнічний склад населення регіону. Проте це питання їх цікавило лише у частині взаємодії і взаємовпливів різних культур. У процесі дослідження визначено, що найбільше приваблювали іноземців архітектурою або історичним минулим міста Чернігів, Ніжин і Батурин.

Ключові слова: Чернігівщина, тревелоги, іноземні мандрівники, міський простір, економіка, етнографічні особливості.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-14-38-35-47

Наприкінці ХVІІІ – у першій половині ХІХ ст. українські землі стали своєрідною «Меккою» для іноземних мандрівників. Зазвичай, вони розглядалися як транзитні у подорожах до Криму або закордон Російської імперії. Наддніпрянина була незвіданою країною, історія якої багаторазово викладалася європейськими авторами, проте про її теперішнє відомо було мало. Один з найбільш жвавих шляхів, яким рухалися іноземці, пролягав чернігівськими землями. Зазвичай вони рухалися до Києва, а їхній шлях пролягав з території Московії через Глухів, Батурин, Ніжин, рідше, з білоруських земель, через Чернігів.

Систематичне дослідження описів України у подорожніх записках розпочалося наприкінці ХІХ на початку ХХ ст. Одним з перших хто здійснив спроби аналізу подорожніх записів як російських, так і європейських мандрівників у яких згадувалося місто. був російський географ Л. Синицький. Наприкінці ХІХ ст. у часописі «Київська старина» він опублікував низку статей присвячених тревелогам. Зокрема, ним було проаналізовано німецькомовні подорожні записки кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст., які належали Й. Гільденшtedту, О. фон Гуну, Й. Колю, Й.В. Меллеру. Проте, особливу увагу він приділив тревелогам російських мандрівників князя І. Долгорукого, В. Зуєва, П. Сумарокова, О. Левшина А. Глаголева (Синицький, 1892; Синицький, 1893).

Меншою мірою приділяла увагу подорожній літературі радянська історіографія. Це було обумовлено послідовним і систематичним винищенням владою українських істориків. Однак, окремі дослідження усе ж таки з'являлися. Зокрема, продовжив дослідження тревелогів російських мандрівників В. Сиповський. Мету наукової розвідки він визначив так: «Завдання цієї праці полягало в тому, щоб зібрати по зможі весь літературно-художній матеріал, присвячений характеристиці України, з географічного, історичного, етнографічного та побутового погляду – матеріал, що

зберігсь у «російському» «розповідному» письменстві за перші п'ядесять років XIX в.» (Сиповський, 1928, с. 3).

У 1995 р. було опубліковано працю Олекси Вінтоняка, у якій автор аналізував тревелоги західноєвропейських мандрівників другої половини XVIII ст. в контексті висвітлення ними економічного й культурного життя українських земель, а також їх геополітичного становища (Вінтоняк, 1995). Науковець, також, вдавсь до викладу коротких біографічних відомостей авторів подорожніх записок, а саме: Б. Гакета, Й. Гердера, Й. Гюльденштедта, Е. Дріпельмана, Б. Кампенгаузена, В. Кокса, Дж. Маршала та багатьох інших.

У XXI ст. вийшла друком монографія П. Брицького й П. Бочана, присвячена дослідженню окремих праць західноєвропейських вчених, послів, мандрівників і військових. У поле зору вчених потрапили тревелоги Й. Енгеля, Й.-Г.Коля, Й.-Г. Блазіуса, француза К. Делямара, англійців Д. Маршалла, В. Кокса, Е.Д. Кларка, Ч. Вітворта, шотландця П. Гордона. Дослідниками розглядалися питання висвітлення у подорожній літературі історії, етнографії, культури українського народу (Брицький та Бочан, 2011).

У першій половині XIX ст. регіон відвідали англійці Т. Джеймс, Р. Лайєлл, В. Макмайл, Е. Мортон, Р. Пінкертон, француз Й.-Г. Шнітцлер, німець Й. Блазіус та ін. Свої спостереження і враження від мандрівки Чернігівщиною вони фіксували у подорожніх записах, які згодом публікувалися різними мовами, що підтверджувало цікавість європейців до Російської імперії в цілому й до України зокрема.

Тревелоги іноземців мали кілька спільних тем: пейзажі і топографія, погода, якість доріг, особливості господарства, легенди й перекази місцевостей, які вони відвідували. Привертало увагу й архітектурні пам'ятки та культові споруди. Подорожні записи мандрівників містять описи економіки, міст, повсякденного життя Чернігівщини. Особливістю цього жанру є суб'єктивний характер поданих матеріалів й відсутність чіткої структури викладу. Проте інколи тревелоги містять інформацію, яку складно або й не можливо відтворити за іншими джерелами, оскільки автори були учасниками подій або безпосередніми спостерігачами. Описуючи українські землі, іноземці не обмежувалися лише фіксацією реалій. Вони використовували географічні, історичні, етнографічні, статистичні відомості, які запозичували із досліджень, здійснених попередниками, або статистичних чи адміністративних звітів, наданих їм російськими чиновниками.

Метою дослідження є реконструкція образу Чернігівщини на основі аналізу тревелогів іноземних мандрівників.

Перше, що привертало увагу подорожніх, які рухалися Чернігівщиною – це красвиди, якими можна було милуватися з вікна карети, не зупиняючись і не виходячи з неї. Один з таких описів, який загалом є типовим для різних авторів, залишив у своїх тревелогах англійський мандрівник Роберт Лайєлл. Він нотував: «Дорога від Ніжина до Носівки місцями рівна, піщані місцини оточені величезними кукурудзяними полями й великими пасовищами, змішаними з лісом, іноді з ровами з обох боків, іноді з рядами верб, а часом і голі» (Lyall, 1825, р. 72). У свою чергу французький історик і статистик Йоганн Генріх Шнітцлер, який упродовж 1823-1828 рр. проживав у Російській імперії, зазначав, що Чернігівщина багата деревиною і майже уся її територія, окрім околиць Ніжина, вкрита лісами (Schnitzler, 1855, р. 461).

Співзвучним з попередніми є опис регіону англійцем Едвардом Муртоном. Він нотував: «з учорашнього ранку ми мандруємо Малоросією²; і зовнішній вигляд країни дуже відрізняється від усього того, що ми спостерігали на початку нашої подорожі... Грунт і клімат, такі, що роблять вирощування кукурудзи загальним заняттям, будинки, які ми бачимо тепер, більше не покриті деревом, а вкриті соломкою. Ми помічали, час від часу, багато вітряних млинів грубої конструкції, з шістьма лопатями. Ліси тут теж різного роду, в основному дуб, і можна побачити чудові екземпляри цього дерева» (Morton, 1830, p. 138).

Описи ландшафтів й особливості топографії, залишені мандрівниками у тревелогах на середину XIX ст. були узагальнені і вміщені до різних довідників і енциклопедій, які виходили друком у різних куточках світу. Наприклад, «Ілюстрований опис Російської імперії», виданий у Нью-Йорку у 1855 р., знайомлячи читачів з Чернігівщиною, повідомляв: «Поверхня регіону, за винятком горбистого району вздовж Дніпра, суцільна рівнина, а грунт майже надзвичайно родючий. Територія омивається численними потоками, а на її західному кордоні тече Дніпро, а Десна зі своїми головними притоками протікає майже через її центр. Тут також є численні озера, хоча жодне з них не має великого розміру» (Sears, 1855, p. 120).

Поряд з тим, значну увагу іноземці, особливо англійці, приділяли фіксації економічного стану регіону. Вони визначали, що основними заняттями жителів Чернігівщини були землеробство, скотарство і бджільництво. Тут культивувалися усі види зернових, але особливо жито, ячмінь і овес. На Чернігівщині також вирощувався «льон, тютюн, мак, овочі, хміль, баштанні культури»; «розводили велику рогату худобу, овець, свиней і особливо волів» (Schnitzler, 1855, p. 461).

Німецький агроном і природознавець Александр Петцольд зазначав, що коноплі культивувалися у значній кількості, а от посіви льону забезпечували виключно власні потреби (Petzholdt, 1864, p. 61). Його вражало, що висота рослини конопель сягала у висоту 12 футів³ і більше (Petzholdt, 1864, p. 63). За проведеними мандрівником статистичними дослідженнями, станом на 1848 р., Чернігівщина була лідером в українських землях щодо виробництва тютюну, значно випереджаючи Полтавщину, Харківщину, Херсонщину. У рік тут вироблялося приблизно 500 тис. пудів (Petzholdt, 1864, p. 61). Регіон також займав четверте місце у Російській імперії з виготовлення фабричного цукру – 70 090 пудів⁴, поступаючись лише Київщині, Царству Польському й Поділлям (Petzholdt, 1864, p. 62).

Проте, на думку більшості іноземців, в економічному сенсі, Чернігівщина була вкрай не розвиненою, порівняно з різними сільськогосподарськими районами європейських країн, зокрема Англії, Франції, Бельгії, тощо. Вона привертала увагу мандрівників виключно архаїкою ведення господарства. Майже усі, хто подорожував регіоном на початку XIX ст., фіксували, що промисловість знаходилася у зародковому стані, навіть порівняно з деякими іншими територіями, які входили до складу Російської імперії.

Зокрема, спираючись на досвід мандрівки Московією і власні спостереження Д. Джеймс зробив висновок про неможливість у цій країні значного прогресу (James, 1817, p. 318). На підтвердження своєї думки він наводить той факт, що селяни користуються архаїчними плугом, боровами і знаряддями праці, – «складається

² Кінцевим пунктом подорожі для Едварда Муртона була Одеса. Його шлях проходив з білоруських земель, через Чернігівщину й Київщину.

³ 1 фут = 0,3048 м. Тобто висота рослини була від 3,5 м.

⁴ 1 пуд = 16.3804815 кг.

враження, що нічого не змінювалося ще з доби єгипетської цивілізації» (James, 1817, р. 318-319). Більш докладно описав це знаряддя для обробки землі А. Петцольд: «Він нагадує так званий «литовський гак», хіба що колесо має передні рами. Рухома лопата білоруської сохи зникла на цьому пристрої, один відвал нерухомий, другий вільний, а передня рама колеса є предтечою справжнього малоросійського плуга. У нього завжди запрягають двох волів або двох коней» (Petzholdt, 1864, р. 68).

Поряд з тим, Д. Джеймс вказував й на архаїчність засобів переробки сільськогосподарської продукції. Він став очевидцем виготовлення олії з льону і описав пристрій за допомогою якого це робилося: «штамп є дерев'яною балкою, яка прикріплена до гілки дерева. Це достатньо простий пристрій, але варто зазначити, що за конструкцією він нагадував машину, що й навіть на цей час використовується на наших англійських олійницях» (James, 1817, р. 321). Архаїчність Д. Джеймс спостерігав і у виготовленні транспортних засобів. Він оповідав, що Десною селяни плавали на човнах довбанках і єдина майстерність у їх виготовленні полягала в орнаменталізації різьбленням.

Проте упродовж перших 30 років XIX ст. у царині економіки регіону відбувалися й суттєві зрушення, які неодмінно фіксувалися іноземцями. Так, Йоганн Генріх Шнітцлер зазначав, що якщо: «на початку цього століття заводів було ще нуль; то у 1830 році їх нараховувалося 77 з 3095-ма робітниками» (Schnitzler, 1855, р. 462). Значну кількість серед них складали підприємства з виготовлення алкогольних напоїв. У той самий час вчений розмірковував над станом економіки і тим, чому українці не розвивають інші галузі. І зрештою він дійшов до висновку, що це викликано відсутністю особливих потреб у такій продукції, бо кожен українець задовольняє їх самостійно, виготовляючи необхідне у власному господарстві.

З точки зору іноземців Чернігівщина відігравала помітну роль як у внутрішній, так і у зовнішній торгівлі українських земель. Ще з кінця XVIII ст. у Глухові працювала мануфактура, яка належала графу П.О. Румянцеву-Задунайському, і постачала для потреб держави вітрильну тканину, хоча посіви відповідної сировини тут були не значними. У той самий час Стародуб торгував коноплями, які були одними з найкращих в імперії (Anthoine de Saint-Joseph, 1805, р. 38). Йоганн Генріх Шнітцлер сповіщав, що станом на 1810 р. у регіоні налічувалося 2230 купців, які «декларували» сукупний капітал у 5 800 000 рублів (Schnitzler, 1855, р. 462).

У першій половині XIX ст., регіоном проходили торгівельні шляхи, які сполучали українські землі із Москвою, Санкт-Петербургом, Ригою. Зокрема Д.-Т. Джеймс згадував: «Каравани, які ми тут зустріли дорогою, були надзвичайно численні, їх було навіть більше, ніж між Петербургом і Москвою. Кожного дня повз нас проходило вісім-десять ланок, які склалися із тридцяти, сорока, а часом і ста возів. Кілька їхали до Петербургу, запряжені волами мишачого кольору, які й самі були призначені для ринку, але більша частина складалася з коней і прямували до Риги. Вони везли різні вантажі з південних провінцій» (James, 1817, р. 330).

Численні валки чумаків, вози яких були переповнені тютюном, фіксував й А. Петцольд (Petzholdt, 1864, р. 67). Одну із своїх зустрічей з ними він описав так: «... чудова, тепла, тиха ніч і палаючий у даліні вогонь, на якому чумаки, що ночують просто неба, готували свою вечерю (борщ), манили мене і одного з моїх супутників надвір і так сталось, що цього дня в останній момент нам випала нагода зазирнути ще раз у народне життя малоросів, а саме у спосіб життя чумаків. Надзвичайно затишна година, проведена біля вогнища цих людей, які сиділи в одному зі своїх возів, назавжди залишиться для мене приємним спогадом...» (Petzholdt, 1864, р. 72).

Поряд з тим, за твердженням Р. Ласелла, регіон мав розвинені торгівельні зв'язки із Польщею, Сілезією й Османською імперією. В основному їх забезпечували греки і вірмени, які мали суттєві економічні привілеї, надані їм Російською імперією (Lyall, 1825, p. 71).

За межі українських земель експортувалися у значній кількості: рогата худоба, продукти тваринництва, пшениця, алкогольні напої, конопляне насіння, віск, мед, тощо. Едвард Мортон зазначав, що багато дерев, які були поряд з селами Чернігівщини, мали «прикріплені на висоті дуплясті стовбури, які слугували для збору меду, який становить значну статтю експорту Росії» (Morton, 1830, p. 138). За його ж такі твердженнями, частину здобутого селяни мали обов'язково віддавати панам.

Одним із найбільш потужних торгівельних центрів регіону було місто Ніжин. Французький купець і політик Антуан Ігнас Антуан, який мандрував українськими землями у 1781 р., зазначав, що ще наприкінці XVIII ст. у місті розташовувалися склади для торгівлі хутром, яке Російська імперія постачала до Туреччини, використовуючи грецьких і вірменських купців. Так само, тут зосереджувалися придбані в Італії запаси шовку, а також товари, які надходили з Лейпцігського ярмарку (Anthoine de Saint-Joseph, 1805, p. 37).

Роберт Пінкертон, перебуваючи на Чернігівщині, відзначав, що у Ніжині тричі на рік проходили ярмарки, на які прибували люди не лише з українських земель, але й з-поза їх меж. На середину XIX ст. їх кількість зросла до чотирьох. Він звернув увагу на одну з купецьких родин Ніжина, а саме на сім'ю греків Зосимів⁵, яка відзначалася «не лише розкішшю, але й громадським духом». Мандрівник зазначав, що вона упродовж останніх сорока років докладала значних зусиль для відродження освіти серед співвітчизників на землях, які перебували під османським пануванням: «за багато років до грецької революції⁶ вони створювали школи в різних частинах Греції і друкували великими накладками видання основних грецьких класиків для цих шкіл і для нації в цілому. Значними були й їхні фінансові пожертви на допомогу незалежності Греції» (Pinkerton, 1833, p. 259).

Дослідження економіки змушували мандрівників до фіксації поліетнічності жителів регіону. За твердженням Й.-Г. Шнітцлера переважну більшість населення Чернігівщини складали малороси (українці). Проте, поряд з ними проживали росіяни, німці, близько 3 тис. шведів. У Ніжині компактно розміщувалися вірмени і греки (Schnitzler, 1855, p. 461-462). У свою чергу, Й. Блазіус, перебуваючи у Городні, вказував на певні особливості етнічного складу міста і його передмість. Він писав: «порівняно з білоруськими землями, ви більше не бачите євреїв, хоча їм не заборонено перебувати у Малоросії; здається таки їм тут не так комфортно, як у литовських провінціях... Жителі міста й околиць майже виключно малоросіяни або малоруси, і козаки» (Blasius, 1844, p. 194-195).

Такий поділ населення на категорії Й. Блазіус використовує для пояснення відмінностей у економічному і правовому статусі українців, наголошуючи, що частина з них, у попередній історичний період, належала до окремої верстви суспільства.

⁵ Брати Зосими народилися в провінції Епір, на території Османської імперії. Ніжин став для їх родини ніх своєрідною торгівельною факторією куди надходили товари з Китаю, Туреччини й інших країн Сходу. Переважно торгівля велася хутром, шовком, вином, тощо.

⁶ Мається на увазі війна за незалежність Греції 1821-1829 рр. внаслідок якої відбулося повалення панування Османської імперії.

Розмежування на «малоросів і козаків», застосовується автором не лише для описів Чернігівщини, але й інших українських земель.

Стосовно ж Чернігова, автор тревелогів зазначав, що його населення: «... переважно малоросійське. Великороси, здається, є чи не лише серед купців. Господарський талант малоросів йде до того, що вони жвавіші й спритніші. Євреїв тут терплять; проте вони присутні у значній кількості, і в основному лише на крайніх землях регіону» (Blasius, 1844, p. 204).

Проте, незважаючи на численні згадки про різні народи, які проживали у регіоні, етнічний склад населення не був предметом глибоких досліджень чи ґрунтовних описів іноземних мандрівників. Вони вдавалися до фіксації багатоетнічності не аналізуючи причин її формування, не наводячи статистичних характеристик, не деталізуючи особливості правового статусу різних народів. Це питання звертало на себе їх увагу лише у частині взаємодії і взаємовпливів різних культур.

Часто мандрівники вдавалися до різноманітних характеристик місцевого населення, вказуючи на його кардинальні відмінності як від «великоросів», так і інших сусідніх народів. Зокрема, Р. Лайєлл, перебуваючи у Батурині звернув увагу на те, що не лише мова місцевих жителів значно відрізняється від російської, але й зовнішньо вони більше схожі на татар, ніж на московитів (Lyll, 1825, p. 68). У свою чергу Й. Блазіус подав детальний опис зовнішності жителів Чернігівщини. Він нотував, що на відміну від росіян, у яких прийнято було носити довгі бороди, обличчя українських чоловіків чисто голилося і лише «чорні вуса мали право залишатися недоторканими» (Blasius, 1844, p. 225). Автор звернув увагу й на антропологічні особливості, зокрема він писав: «У той час, як у московита голова і тіло, як в цілому, так і в усіх окремих частинах, якнайбільше тяжіє до кулястої форми, у козаків і малоросів можна побачити видовжені обличчя з гострими рисами, вузькими і гострими носами, гострими губами, загострене підборіддя і струнку, майже виснажену шию і тіло. Високі і загнуті носи, як у смоленців і білорусів, тут теж рідкість» (Blasius, 1844, p. 225).

Деяко інша характеристика українців була подана А. Петцольдом. Він наголошував: «по-перше, він (українець) за своєю природою є землеробом, тобто жодне з тих племен, які він має за сусідів, не може до такої міри претендувати на це звання, тим більше великороси. По-друге, «він чистий⁷, на відміну від усіх своїх сусідів, навіть від татар, які найближче до нього в цьому, і це випадково. Зокрема, ця якість є чимось найбільш приємним, якщо мандруєш з півночі в Малоросію, як це сталося з нами» (Petzholdt, 1864, p. 66). Важливим для українців була не лише фізична гігієна, але й чистота житлового простору. Йоганн Блазіус, перебуваючи на Чернігівщині, відзначав: «Навіть якщо у певному малоросійському селі, загалом, не відчувається чистоти, то це видно в окремих житлових приміщеннях. У північних районах Росії таких чистих будинків, як тут, у козаків, ми не бачили. Стіни у всіх малоросійських будинках обкидані глиною всередині і ззовні та побілені. На цих білих глиняних стінах не видно й сліду бруду, навіть якщо бруд навколо будинків і на вулиці у фути глибиною» (Blasius, 1844, p. 225).

Певну цікавість у іноземних мандрівників, які відвідували Чернігівщину, викликало повсякденне життя населення регіону. У подорожніх записках різних авторів достатньо поетично змальовано образ українського села. Так, Р. Лайєлл, перебуваючи у с. Комарівка, нотував: «Ми увійшли до нього з отарами й чередами, які належали селянам, що склалися з строкатого скупчення корів, телят, овець, кіз і особливо

⁷ У цьому випадку йдеться про традицію тримати тіло у чистоті і наявність у кожному селі приміщень для дотримання гігієни, тобто лазень.

свиней. Ми були дуже потішені, побачивши малоросійських жінок, що вибігли зі своїх осель, кричали, били й відокремлювали свою частку худоби і розганяли їх по домівках» (Lyall, 1825, p. 70).

Один з узагальнюючих, проте найбільш детальних описів села містять тревелоги А. Петцольда. Він нотував: «Малоросійське село ... якщо не брати до уваги шести або восьмилопатових вітряків, яких зазвичай у кожному селі по кілька, справляло дивне враження. Воно завжди має такий вигляд, ніби було побудоване з ... великих, плетених з очерету кошиків, які були поставлені на рівнині або впритул, або на відстані один від одного. З кожного з цих відкритих угорі кошиків визирають якісь солом'яні стріхи, як пташенята з гнізд, в одній з яких є димар. Якщо ви підійдете ближче, то побачите, що стінка цього кошика зламана в одному місці, ви заходите, і ось ви в малоросійській садибі. Справа з кошиками повторюється і всередині садиби, оскільки, крім хати, яка в цих місцевостях ще будується з колод, є кілька менших кошиків, що являють собою різні стайні та інші господарські приміщення. Деякі з них також відкриті зверху, а інші мають солом'яний дах, залежно від потреб; одні ідеально круглі, інші овальні, треті чотирикутні; так, в деяких часто є набагато менший відкритий кошик, який призначений для зберігання корму тощо; одним словом, таке малоросійське село є дуже гарним прикладом кошикової забудови» (Petzholdt, 1864, p. 70).

Едвард Мортон, описуючи село Чернігівщини, нотував, що двори селян мають «фруктові сади, які прилягають до зрубів із солом'яними дахами, котрі оштукатурюють і білять білим або жовтим». Мандрівник зазначав, що такі житла «приємні для ока англієць», оскільки вони подібні до тих, які споруджували у нього на батьківщині у давнину (Morton, 1830, p. 138). Власний опис сіл на Чернігівщині, який значною мірою корелюється з попереднім, залишив і Й. Блазіус. Він пояснював охайність і доглянутість окремих населених пунктів регіону особистою свободою їх жителів. Мандрівник нотував: «Будинки стоять довкола максимально вільно і хаотично, і кожен окремо. Будинок має свій фруктовий сад з великою кількістю яблунь, груш, слив й вишневих дерев: очевидний доказ того, що села повністю або більшою частиною належать вільним людям» (Blasius, 1844, p. 225).

Порівняно з побаченим у російських губерніях цікавість іноземців викликали й конструктивні та етнографічні особливості українського житла. Наприклад, Р. Лайєлл зазначав, що: «малоросіяни мали вищу майстерність у спорудженні солом'яних дахів, ніж їхні сусіди росіяни» (Lyall, 1825, p. 64). За його твердженням, українці демонстрували турботу і своєрідне мистецтво у спорудженні дахів. У той самий час як росіяни лише накидали на них соломи й закріплювали її за допомогою стовбурів молодих берез. Це призводило до того, що сніжною зимою або під час буревіїв значна частина російських сіл залишалася без дахів. Англієць мимоволі зафіксував і своєрідну ментальну різницю між двома народами. На прикладі будівництва житла він відзначив, що росіяни не здатні до навчання, оскільки зруйновані природними явищами дахи вони відновлювали у попередньому вигляді, і такі дії повторювалися кожного року (Lyall, 1825, p. 64).

Захоплення українським житлом транслював В. Макмайкл. Він писав: «о п'ятій годині (ранку) зайшов до котеджу малоросіянина, який вирізняється атмосферою комфорту, легкості й порівняної заможності, яка є значно кращою за жалюгідність хатин, де ми зазвичай зупинялися з моменту нашого від'їзду з Москви ...» (Masmichael, 1819, p. 38).

Докладний опис українського житла Чернігівщини залишив А. Петцольд. Він нотував: «Що стосується житлових будинків, то ми зайшли у кілька з них, щоб ознайомитися з внутрішнім облаштуванням. Вони складаються з трьох неоднакових за

розміром приміщень, а саме коридору, вітальні та комори, яка зачинається і розташована навпроти. Коли ми увійшли до вітальні, там окрім дітей, були також поросята (великі улюбленці малоросів), сороки, коти й собаки, що бігали між нашими ногами, і ми повинні були пильнувати, щоб нікого не поранити. Незважаючи на це, вона була надзвичайно чистою, а стіни і піч, які були обмазані глиною й вапном, щотижня фарбувалися. Отже ансамбль такої вітальні справив на нас надзвичайно приємне враження й змусив нас затриматися. Особливо добре демонструвала, що ти в Малоросії, піч, у якій варять і смажать більше, ніж у великоросів, чи навіть у латишів і білорусів. Комин печі також був плетений і захищений від горіння обмазкою із суміші глини та гною, зовні він, як і вся хата, був пофарбований у білий, жовтий або світло-сірий колір» (Petzholdt, 1864, p. 71).

Поряд з тим, більш нейтральним виглядав опис українського житла і побуту родини у тревелогах Д.-Т. Джеймса. Він зазначав, що воно: «було збудоване з колод, які конопатили мохом. ... Уся родина спала в одній кімнаті, на циновках, соломі або овечих шкурах (чоловіки, як правило, у денному одязі). Улюбленим місцем на ніч був виступ на печі, або лежанка» (James, 1817, p. 320).

Побіжно іноземці звертали увагу на харчування жителів Чернігівщини. Мова йшла про те, що вживали вони у їжу переважно житні коржі або чорний кислий хліб із того ж зерна, з невеликою кількістю солі, щоб надати йому смак. Хліб був основою їх раціону; «до нього додавався капустяний відвар, або щі, гуща з вівсянкою і, можливо, трохи м'яса» (James, 1817, p. 321).

Проте найбільше приваблював іноземців міський простір. Особливо цікавими для мандрівників були Чернігів, Ніжин, Батурин. Інтерес подорожуючих визначався історичним минулим населених пунктів або зовнішнім виглядом, який у розумінні європейця відповідав змісту терміна «місто».

Адміністративним центром регіону було м. Чернігів. Воно розташовувалося на правому березі річки Десни. Йоганн Шнітцлер так описав його: «це місто з населенням 7500 жителів оточене давнім валом, який нині перетворено на місце для прогулянок. Сьогодні місто незначне; однак воно має деякі пам'ятки старовини, серед інших собор, який побудований за прикладом собору Святої Софії в Константинополі... Є також три монастирі, в одному з яких знаходиться палац, архієпископська церква та ще вісім церков, духовне училище, гімназія, будинок для дітей-сиріт, які перебувають на державному утриманні» (Schnitzler, 1855, p. 463-464).

Автор зазначав, що Чернігів є й потужним освітнім центром. Його навчальні заклади підтримували тісні зв'язки з Харківським університетом. Станом на 1826 р. місто мало 3 гімназії й 17 шкіл різних типів, у яких навчалось 1679 учнів. Серед них було 102 дівчинки. Поряд з тим функціонували й духовні навчальні заклади. На 1831 р. Й. Шнітцлер зафіксував: 1 семінарію, 2 духовних і 2 муніципальних училища, де навчалось 969 учнів. Не маючи відомостей по світських школах, він припускав, що їх кількість, як і кількість учнів, не зменшилася порівняно з попередніми роками (Schnitzler, 1855, p. 462).

Короткий опис Чернігова залишив і Едвард Мортон, який вказував на те, що це: «дуже давнє місто, яке має бути принаймні таким же старим, як Київ. Воно має собор (мурований у XI ст.), іншу дерев'яну церкву та монастир, всередині якого розташовано архієпископський палац, що складається з двох поверхів. Є у місті також два жіночих монастирі, вісім інших церков, школа і гімназія, які залежать від Харківського університету і у яких є професори математики, природничої історії, філософії та російської, латинської, німецької, французької мов. Чернігів, крім того, має кілька великих ринків; і тут постійно проживає архієпископ» (Morton, 1830, p. 137).

Більш розлогий опис міста знаходимо у тревелогах, опублікованих Й. Блазіусом. Його спостереження значно відрізнялися від тих коротких, і енциклопедичних довідок, що надавалися іноземцями у попередні роки. Німецький мандрівник нотував: «Місто займає значну територію на правому березі Десни, яка переважно зайнята величезними порожніми площами й насадженнями дерев. Тут ледве налічується двадцять кам'яних будинків і лише кілька вулиць у центрі міста, біля Гостинного двору, заасфальтовані. Проте брусові будинки всередині міста мають приємний вигляд, і лише ті, що розташовані в нижній частині міста на Десні та на околицях міста, такі ж бідні, як це можна побачити по селах і всередині Великоросії...» (Blasius, 1844, p. 203).

Поряд з тим, Й. Блазіус був одним з небагатьох мандрівників, яких зацікавила сакральна архітектура Чернігова. У зв'язку з цим він здійснив докладні описи конструктивних особливостей і оздоблення, кількох храмів Чернігова, зокрема: собору Спаса XI ст., Успенського собору, церкви Святої П'ятниці, які автор супроводжував малюнками планів і зовнішнього вигляду релігійних споруд⁸. Описи сакральних пам'яток Й. Блазіус поєднав з екскурсами в історію України княжої доби і більш пізніх часів.

Ще одним містом, яке заслуговувало на увагу подорожуючих, був Ніжин. Роберт Лайєлл вважав його одним з найкращих міст України. Описуючи свої враження від перебування у Ніжині він зазначав: «це повітове місто розташовувалося у сімдесяти чотирьох верстах на південний схід від Чернігова, на лівому березі річки Остер... Вулиці є численними й змішаними з багатьма великими садами, заповнений фруктовими деревами різних видів (Lyall, 1825, p. 70). Деякі з будинків споруджено з дерева, але більшість з каменю, зовні їх було покрито глиною, замість штукатурки, орнаментовано дрібними шматочками цегли й побілено. Головна вулиця, на відміну від більшості імперських міст, надзвичайно вузька, і має досить європейський вигляд. Вона заставлена магазинами і переповнена людьми» (Lyall, 1825, p. 71).

Ніжин оточений земляним валом, а береги річки акуратно засаджені деревами. Він містить більш ніж 1000 будинків, два монастирі та шістьнадцять церков. Чисельність населення цього міста можна оцінити в 12000 осіб. З усіх об'єктів у Ніжині найбільше уваги привертає чудовий заклад Безбородька. Це дуже велика будівля, прикрашена колонадою з дванадцяти іонічних колон; і в оточенні високих дерев має воістину благородний вигляд. Його відкрив кілька років тому граф Безбородько для виховання дворянської й міщанської молоді (Lyall, 1825, p. 71).

Не оминув увагою Ніжин і Р. Пінкертон. Він нотував: «Увечері ми приїхали в процвітаюче містечко Ніжин, розташоване на правому березі річки Остер. Це є одним з найкращих містечок Малоросії, яке містить приблизно 10 тис. жителів. Воно має фортецю, яка оточена земляним валом. Багато будинків є цегляними, добре збудованими. Тут п'ятнадцять церков і два монастирі» (Pinkerton, 1833, p. 258).

Обидва міста – і Чернігів, і Ніжин - викликали цікавість іноземців своїм зовнішнім виглядом і рівнем економічного розвитку. Проте особливе місце поряд з ними займав Батурин, який вабив мандрівників своїм козацьким минулим і харизмою двох історичних особистостей – «відомого повстанця» Івана Мазепи й останнього українського гетьмана Кирила Розумовського. Роберт Лайєлл повідомляв, що місто тепер належить графу Андрію Кириловичу Розумовському, одному із синів покійного гетьмана, «який має тут велику мануфактуру воскових свічок і дві мануфактури

⁸ Докладний опис храмів Чернігова див.: Blasius J.H. Reise i m Europäischen Rußland in den Jahren 1840 und 1841. Zweiter Theil. Reise i m Süden. Braunschweig. 1844. S. 206-216.

суконних тканин». За його відомостями населення Батурина налічувало приблизно 1500 осіб, серед них – близько 700 козаків (Lyall, 1825, p. 67).

Перше враження іноземців від споглядання міста з вікна карети, дорогою до нього, було надзвичайно позитивним. Роберт Лайєлл писав: «палац пізнього і останнього гетьмана України графа Розумовського, розташований на вершині пагорба, елегантна церква, що прилягає до нього, і численні будинки селян. Річка Сейм у цю пору року більше схожа на озеро, проте численні острови на передньому плані утворюють вражаючу картину (Lyall, 1825, p. 65).

Проте більш близьке знайомство мандрівника з Батурином викликало у нього суперечливі відчуття. Він нотував: «Згідно з офіційним визначенням він є містом, проте на вигляд – це нерегулярно забудоване село. Тут є мало добрих будинків, проте два чи три з них нагадували нам англійські котеджі» (Lyall, 1825, p. 66). Так само неоднозначне враження справив на нього і палацовий комплекс. Мандрівник писав: «ми пройшли великі сади, всі в безладі, до того як ми підійшли до палацу. Це чудова будівля, фасад якої прикрашають доричні колони. Проте вона перебуває у жалюгідному стані, хоча й пережила кілька ремонтів» (Lyall, 1825, p. 67). Загалом Р. Лайєлл був прикро вражений побаченим: «Ми чули стільки незвичайного про красу Батурина, що ми були дещо розчаровані, побачивши це» (Lyall, 1825, p. 68).

Не оминули увагою мандрівники й містечко Козелець. Воно не вражало їх історичними пам'ятками, хоча й мало кілька храмів, чи історичним минулим. Скоріше іноземців вабила його атмосфера. Йоганн Блазіус писав: «Містечко Козелець,... повністю розташоване в чорноземній зоні, простягнулося на 3 версти через болотисту рівнину Остра. Околиці міста мають характер козацького села: сади такі великі, що між численними деревами рідко можна побачити кілька фронтонів. Тільки після того, як ви приїдете в центр міста через ці регулярно відкриті садово-болотисті вулиці, ви побачите правильні, прямі вулиці, уздовж яких розташовані невеликі, але дуже зручні та чисті житлові будинки, які рідко закриваються і ніколи не обмежують свободу сусідів.... Тут немає великих і величних будівель, як у великих російських містах; будинки, здається, були повністю пристосовані до потреб, і, здається, з одного лише погляду на них можна переконатися, що жителі почувуються в них цілком комфортно» (Blasius, 1844, p. 226).

Значно менше цікавості у іноземців викликали інші міста Чернігівщини. Зокрема місто Мглин англієць Д.-Т. Джеймс охарактеризував як «убоге й дерев'яне», що розкидається по схилах трьох пагорбів і у якому майже немає регулярних вулиць. З його точки зору навіть люди були одягнуті вкрай погано, окрім випадків, коли ходили до храму (James, 1817, p. 313). Так само байдужим він залишився і до Стародуба, хоча місто мало власну давню історію і було одним із торговельних центрів наприкінці XVIII ст. На момент його подорожі тут проживало приблизно 600 жителів, «заселені квартали були майже повністю побудовані з дерева, будинки, переважно однієї доби, позбавлені фарби чи будь-якої іншої прикраси; ... вулиці, надзвичайно неправильної форми, виглядають так, ніби вони створені без плану» (James, 1817, p. 315). Єдине, що привернуло увагу мандрівника, так це укріплений земляний пагорб на околицях міста. Його вершину було зрізано до схилу, що нагадало мандрівникові стародавні норманські донжони у Англії (James, 1817, p. 315).

Таким чином, у тревелогах іноземних мандрівників увага акцентувалася на кількох аспектах, пов'язаних з Чернігівщиною, зокрема – загальних описах природи, особливостях економічного розвитку, міському просторі, образі українського села. Побіжно мандрівники звертали увагу на етнічний склад населення регіону. Проте, це питання їх цікавило лише у частині взаємодії і взаємовпливів різних культур. Стосовно

чернігівських земель мандрівники вживають кілька назв: регіональну (адміністративну) – «уряд Чернігова»; загальні: історичну – «Україна», й імперську – «Малоросія». Поряд з тим, незалежно від країни походження, автори чітко відрізняють українців від росіян, акцентуючи увагу на мовних, етнографічних, антропологічних, ментальних відмінностях.

Міський простір у подорожніх записах переважно репрезентують Чернігів, Ніжин і Батурин. Інші міста регіону, зазвичай, залишалися поза увагою мандрівників. Причинами такого стану є: перша – повз них не проходить шлях подорожуючих; друга – вони не цікаві для іноземців, як архітектурний чи історичний комплекс; третя – з ними не пов'язані особисті історії, які супроводжувалися негараздами у дорозі, як то проблеми із засобами пересування, вкрай поганий сервіс, відсутність або жалюгідний стан житла для ночівлі, тощо.

Бібліографічний список

- Брицький, П.П. та Бочан, П.О., 2011. *Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII–XIX століттях*. Чернівці: Технодрук.
- Вінтоняк, О., 1995. *Україна в описах західноєвропейських подорожників другої половини XVIII століття*. Львів; Мюнхен: Дніпрова хвиля.
- Синицкий, Л., 1892. Малороссия по рассказам путешественников конца прошлого и начала нынешнего столетия. *Киевская старина*. Киев: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, XXXVI. с. 226-259.
- Синицкий, Л., 1893. Путешествия в Малороссию академика Гильденштедта и князя Долгорукого. *Киевская старина*. Киев: Типография Г.Т. Корчань-Новицкого. XL. с. 412-441.
- Сиповський, В., 1928. *Україна в російському письменстві*. Ч.І (1801-1850 рр.). Київ: Друкарня Української Академії наук.
- Anthoine de Saint-Joseph, A.-I., 1805. *Essai historique sur le commerce et la navigation de la Mer- noire*. Paris.
- Blasius, J.H., 1844. *Reise i m Europäischen Rußland in den Jahren 1840 und 1841. Zweiter Theil. Reise i m Süden*. Braunschweig.
- James, J.T., 1817. *Journal of a tour in Germany, Sweden, Russia, Poland; during the years 1813 and 1814. in two volumes*. London: John Murray, Vol 2.
- Lyall, R., 1825. *Travels in Russia, the Krimea, the Caucasus and Georgia*. London: T. Cadell, Vol. 1.
- Macmichael, W., 1819. *Journey from Moscow to Constantinople*. London: John Murray.
- Morton, E., 1830. *Travels in Russia, and a residence at St. Petersburg and Odessa, in the years 1827-1829*. London: Longman, Rees, Orme, Brown, and Green.
- Petzholdt, A., 1864. *Reise im westlichen und südlichen europäischen Russland im Jahre 1855*. Leipzig.
- Pinkerton, R., 1833. *Russia, or miscellaneous Observations on the past and present state of the Country and Its Inhabitants*. London: Seeley & Sons.
- Schnitzler, J.-H., 1855. *La Russie, la Pologne et la Finlande. tableau statistique, géographique et historique de toutes les parties de la monarchie russe prises isolément*. Paris.
- Sears, R., 1855. *Illustrated description of the Russian empire; embracing its geographical features, political divisions, principal cities and towns, population, classes, government, resources, commerce, antiquities, religion, progress in education, literature, art, and science, manners and customs, historic summary, etc., from the latest and the most authentic sources*. New York.

References

- Brytskyi, P.P. and Bochan, P.O., 2011. *Nimtsi, frantsuzy i anhliitsi pro Ukrainu ta ukrainskyi narod u XVII-XIX stolittiakh*. [Germans, French and English about Ukraine and Ukrainian people in the 17-th and 19-th centuries]. Chernivtsi: Tekhnodruk. (in Ukrainian).
- Vintoniak, O., 1995. *Ukraina v opysakh zakhidnoievropeiskykh podorozhnykiv druhoi polovyny XVIII stolittia*. [Ukraine in the Descriptions of Western European Plantains of the Second Half of the 18-th century]. Lviv; Miunkhen: Dniprova khvyliia. (in Ukrainian).
- Sinitskiy, L., 1892. Malorossiya po rasskazam puteshestvennikov kontsa proshlogo i nachala nyneshnego stoletiya. [Little Russia according to the stories of travelers of the end of the last and the beginning of this century]. *Kiyevskaya starina*. Kyiv, pp. 226-259. (in Russian).
- Sinitskiy, L., 1893. Puteshestviya v Malorossiyu akademika Gil'denshteda i knyazy Dolgorukogo. [Travels to Little Russia by Academician Guildenstedt and Prince Dolgoruky]. *Kiyevskaya starina*. Kyiv, XL, pp. 412-441. (in Russian).
- Sypovskiy, V., 1928. *Ukraina v rosiiskomu pysmenstvi*. [Ukraine in Russian Literature]. Ch.I (1801-1850 rr.). Kyiv: Drukarnia Ukrainskoi Akademii nauk. (in Ukrainian).
- Anthoine de Saint-Joseph, A.-I., 1805. *Essai historique sur le commerce et la navigation de la Mer- noire*. Paris. (in French).
- Blasius, J.H., 1844. *Reise im Europäischen Rußland in den Jahren 1840 und 1841*. Zweiter Theil. Reise im Süden. Braunschweig. (in German).
- James, J.T., 1817. *Journal of a tour in Germany, Sweden, Russia, Poland; during the years 1813 and 1814. in two volumes*. London: John Murray, Vol 2. (in English).
- Lyll, R., 1825. *Travels in Russia, the Krimea, the Caucasus and Georgia*. London: T. Cadell, Vol. 1. (in English).
- Macmichael, W., 1819. *Journey from Moscow to Constantinople*. London: John Murray. (in English).
- Morton, E., 1830. *Travels in Russia, and a residence at St. Petersburg and Odessa, in the years 1827-1829*. London: Longman, Rees, Orme, Brown, and Green. (in English).
- Petzholdt, A., 1864. *Reise im westlichen und südlichen europäischen Russland im Jahre 1855*. Leipzig. (in German).
- Pinkerton, R., 1833. *Russia, or miscellaneous Observations on the past and present state of the Country and Its Inhabitants*. London: Seeley & Sons. (in English).
- Schnitzler, J.-H., 1855. *La Russie, la Pologne et la Finlande. tableau statistique, géographique et historique de toutes les parties de la monarchie russe prises isolément*. Paris. (in French).
- Sears, R., 1855. *Illustrated description of the Russian empire; embracing its geographical features, political divisions, principal cities and towns, population, classes, government, resources, commerce, antiquities, religion, progress in education, literature, art, and science, manners and customs, historic summary, etc., from the latest and the most authentic sources*. New York. (in English).

Стаття надійшла до редакції 06.03.2024

O. Ivaniuk
D. Romanenko

CHERNIGIV REGION IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY IN THE TRAVELOGUES OF FOREIGN TRAVELERS

The article investigates the records of European travelers about their visits to Chernihiv region in the first half of the 19th century. The basis for scientific research was the travelogues of the British, Germans, and French who visited the region in the specified period of time. The travelogues are characterized by the subjectivity of descriptions, absence of clear structure, and irregular presentation of data. However, they also contain unique information which cannot be found in other resources. In the course of the investigation it was established that the majority of travelers preferred to visit Chernihiv, Nizhyn, and Baturyn due to the architectural features and long history of these cities. The authors paid attention to different aspects of Chernihiv region, such as landscapes, peculiarities of economic growth, city life, and the image of a Ukrainian village. A part of the travelogues is dedicated to the polyethnicity of the region, although it interested the travelers only in the context of cultural interaction.

Travellers use several names for Chernihiv lands: regional (administrative) - 'the government of Chernihiv'; general: historical - 'Ukraine', and imperial - 'Little Russia'. At the same time, regardless of the country of origin, the authors clearly distinguish Ukrainians from Russians, focusing on linguistic, ethnographic, anthropological, and mental differences.

The urban space in the travel records is mainly represented by Chernihiv, Nizhyn, and Baturyn. Other cities in the region were usually left out of the travellers' attention. The reasons for this are as follows: firstly, they are not on the travellers' route; secondly, they are not interesting to foreigners as an architectural or historical complex; thirdly, they are not associated with personal stories that were accompanied by problems on the road, such as problems with vehicles, extremely poor service, lack or poor accommodation for the night, etc.

Key words: *Chernihiv region, travelogues, European travelers, city life, economics, ethnographical peculiarities.*

УДК 352.07:94(477.62-2)"18/19"

С. Новікова

ВПЛИВ ІНОЗЕМНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА НА УРБАНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНСЬКОМУ НАДАЗОВ'Я (ОСТАННЯ ЧВЕРТЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті на основі дослідження діловодної документації органів місцевого врядування міст українського Надзав'я – Маріуполя та Бердянська, статистичних матеріалів і матеріалів періодичних видань висвітлено вплив іноземного підприємництва на урбанізаційні процеси в регіоні в останній чверті ХІХ – на початку ХХ ст. Досліджено ступінь впливу індустріалізації на демографічні процеси та розвиток міст Маріуполя і Бердянська у зазначений період. Виявлено, що головними містоформуючими чинниками у досліджуваній період крім торгівлі стали такі галузі, як промисловість і транспорт. Виявлено, що на відміну від багатьох українських міст, де урбанізація значною мірою була спричинена індустріалізацією, у Маріуполі та Бердянську цей процес мав свою специфіку, пов'язану з розвитком цих міст саме як міст-портів та постійною присутністю в регіоні іноземних громадян (колоністів, купців, підприємців). Серед них переважали греки, німці, італійці, бельгійці, французи, піддані Великої Британії. Саме ці іноземні громадяни і були провідною рушійною силою та ініціаторами впровадження у місцеве міське життя багатьох досягнень міської культури власних країн.

Доведено, що іноземні підприємці мали значний вплив на урбанізаційні процеси в містах регіону, а також брали активну участь у розвитку транспорту і системи зв'язку, оскільки саме вони були власниками переважної більшості великих торговельних і промислових підприємств, які відігравали провідну роль в економічному житті регіону та на загальнодержавному рівні. Цей вплив особливо помітно позначився в урбанізації не тільки власне самих міст, а й прилеглих до них районів, призвів до розширення міської території, ускладнення архітектурно-планувальної структури, збільшення щільності забудови, модернізації усіх сфер міського життя, значного підвищення якості міського середовища та урбаністичної культури.

Але крім позитивних результатів вплив іноземних підприємців на урбанізаційні процеси мав і негативні наслідки. Цьому сприяла політика царського уряду, спрямована на всебічну протекцію іноземних фірм. Така політика значною мірою ускладнювала процес розвитку місцевого дрібного та середнього бізнесу, від якого у європейських країнах традиційно залежало створення переважної більшості робочих місць і фінансування місцевих бюджетів, а також призводила до того, що іноземний бізнес нехтував місцевими інтересами. Саме тому вже на початку ХХ ст. відбувається стрімке зростання соціальних проблем і соціальної напруги в регіоні.

Ключові слова: українське Надзав'я, іноземне підприємництво, індустріалізація, урбанізація, міське середовище.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-14-38-48-61

Вивчення участі іноземних підприємців у різних сферах економічного та суспільного життя українських міст у період ХІХ – початку ХХ ст. вже декілька десятиліть є одним з усталених напрямів досліджень не лише вітчизняних, а й зарубіжних дослідників. Значну увагу науковців привертала і продовжує привертати

тема іноземного впливу на економічний розвиток українських земель як в цілому, так і в регіональному вимірі. Велика кількість з них присвячена діяльності іноземних підприємців на Півдні та Південному Сході України, оскільки саме вони з 1860-1870-х рр. через відкриття покладів вугілля, залізної руди та інших корисних копалин у Криворізькому рудному районі та Донецькому вугільному басейні стали особливо привабливими для іноземних інвестицій, що призвели до прискореної індустріалізації регіону та модернізації усіх сфер життя. Через бурхливий розвиток та взаємодію різних культур сучасники називали регіон «ною Америкою», а дослідники - фронтром.

Що ж до оцінок іноземного впливу, серед вітчизняних істориків досі триває доволі жвава дискусія, оскільки іноземне підприємництво в українській економіці XIX – початку XX ст. не було однозначним явищем і попри всі позитивні прояви мало не менш відчутні негативні наслідки. Про таку неоднозначність в оцінці іноземного чинника у економічному та суспільному розвитку України у своїх роботах зазначали, наприклад, Т. Лазанська (Лазанська, 1999, с.164), О. Лисенко (Лисенко, 2011, с.162-163), А. Перетокін (Перетокін, 2019) та О. Шляхов (Шляхов, 2016).

Значну увагу українських науковців в останні десятиліття також привертають теми, пов'язані з міськими студіями, а саме – з історією модерних міст XIX – XX ст., з їх трансформацією у важливі економічні центри, з впливом підприємців на міський простір. Серед них слід відзначити роботи В. Константинової (Константинова, 2010), Т. Водотики (Водотика, 2013; 2018), В. Коробки та Ю. Коробки (Коробка В. та Коробка Ю., 2019), Л. Фицик (Фицик, 2023).

Попри наявність великої кількості робіт, в яких висвітлюються різні аспекти впливу підприємництва на урбаністичне середовище українських міст у добу імперської індустріалізації, багато кількісних та якісних показників містоформуючих процесів усе ще залишається малодослідженими. Тому метою цієї розвідки є вивчення ступеню впливу іноземних підприємців на урбанізаційні процеси у містах українського Надазов'я в останній чверті XIX – на початку XX ст.

Для її реалізації було проаналізовано діловодну документацію органів місцевого врядування, статистичні джерела та матеріали періодичних видань, в яких відображені різні аспекти міського життя у досліджуваній період.

Українська дослідниця Тетяна Водотика, оцінюючи роль підприємців в урбанізаційних процесах пореформеної доби, влучно зазначила, що саме вони визначали життя тогочасних міст, адаптувались самі і допомагали іншим адаптуватись до умов життя в епоху трансформацій, створюючи робочі місця, в міру свого розуміння пом'якшуючи соціальні протиріччя та негаразди, збільшуючи можливості самореалізації. Або ж усе відбувалось навпаки і протиріччя лише поглиблювались (Водотика, 2018, с. 142).

На відміну від багатьох міст Наддніпрянської України, іноземці відігравали помітну роль у різних сферах життя міст українського Надазов'я, як і Північного Причорномор'я, ще з кінця XVIII ст. Це було зумовлено як географічними та економічними чинниками (міста-порти, залучені до зовнішньої торгівлі), так і політикою царського уряду, який прагнув як найшвидше освоїти землі, загарбані у результаті серії російсько-турецьких війн, та витіснити з цього так званого південно-східного фронтиру козацтво шляхом надання земель та істотних економічних пільг іноземним переселенцям (німцям, грекам, балканським слов'янам). Наслідком цієї політики стали масштабні міграції та зміни у етнічному складі населення регіону, його соціальній структурі.

Яскравим прикладом цих процесів став Маріуполь, створений на місці полкового центру ліквідованої Кальміуської паланки і заселений кримськими

християнами, виселеними російським урядом з Криму в процесі реалізації так званого «грецького проєкту». Доволі швидко – ще наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. у місті розгорнули активну діяльність грецькі та італійські торгові фірми, які спеціалізувалися на експорті до Західної Європи місцевої сільськогосподарської продукції, перш за все – зерна, продуктів тваринництва та рибного промислу. Населення заснованого у 1827 р. Бердянську також формувалося під впливом заохочувальної політики російського уряду щодо іноземних колоністів та підприємців. На формування соціально-економічної структури міста значний вплив мали грецькі та німецькі підприємці, які посідали провідні позиції у традиційному для Надазов'я експорті зерна та переробці сільськогосподарської продукції (Новікова, 2013, с.176; 2014, с. 49-50).

Значимість іноземного чиннику у міському розвитку відображенна у топоніміці обох міст: і в Маріуполі, і в Бердянську є вулиці Грецька та Італійська, назви яких відомі ще з середини XIX ст., та Німецька слобідка у Бердянську.

Протягом 1870 – 1880-х рр., коли Катерининська залізниця з'єднала родовища криворізьких руд з донецьким вугіллям (По Екатерининской железной дороге, 1903.), відбулася зміна лідерів впливу на містоформуючі процеси в регіоні: ними стали замість іноземного купецтва іноземні промисловці. Так, наприклад, у Бердянську перепис зафіксував 1106 осіб іноземних підданих, з них: Грецького королівства – 325 осіб, Туреччини – 241, Німеччини – 230, Італії – 106, Австро-Угорщини – 58, Великої Британії – 34, Сербії – 28, Франції – 21, Румунії – 19, Чорногорії – 18, Персії – 14, Болгарії – 7, Швейцарії – 6 (Тройницький, 1904b.). У Маріуполі ситуація була схожою: зафіксовано 485 осіб іноземних підданих, з них: Австро-Угорщини – 45, Бельгії – 12, Великої Британії – 9, Німеччини – 17, Греції – 95, Пруссії – 20, Румунії – 4, Туреччини – 159, Франції – 23, Швейцарії – 9, Персії – 17, США – 24, Чорногорії – 1 (Тройницький, 1904а, с.71; Населенные места Российской империи, 1905).

Але попри те, що наприкінці XIX – на початку XX ст. провідну роль у економіці міст регіону почала відігравати важка промисловість, іноземне купецтво зберегло за собою першість у таких сферах, як морські перевезення і морська торгівля, а також консульська служба.

Наприклад, керівники італійських торгових фірм очолювали консульські представництва інших держав у Маріуполі: чорногорець за походженням П. Боначич – консульство АвстроУгорщини, Й. Видович – віце-консульство Іспанії, Е. ді Поллоне – королівську консульську агенцію Італії та Імператорське і королівське Австро-Угорське консульство. Пароплавство Зворно та ді Поллоне на початку XX ст. було найбільшою за кількістю пароплавів фірмою в Азовсько-Чорноморському басейні. Е. ді Поллоне також відігравав значну роль в організації будівництва морського порту Маріуполя (Новікова, 2014, с.51).

Не менш показовим є те, що морський порт Маріуполя, побудований прискореними темпами у 1886 – 1889 рр. у першу чергу для транспортування вугілля, руди та готової продукції металургійних підприємств регіону, вже на початку свого функціонування приймав також і зернові вантажі, які становили близько половини його вантажообігу. Тобто зернова торгівля залишалася однією з провідних складових економіки Маріуполя.

Схожою була ситуація у Бердянську, який попри залучення до процесів індустріалізації, все одно відчутно залежав від торгівлі сільськогосподарською продукцією і за рівнем модернізації почав відставати від Маріуполя, тому що до кінця XIX ст. не був приєднаний до системи залізничного сполучення регіону. Представники місцевого самоврядування та іноземного купецтва неодноразово зверталось до

імперського уряду з клопотанням включити Бердянськ та повіт у мережу залізничних шляхів імперії. Серед тих, хто на надзвичайному засіданні міської думи у квітні 1881 р. підписав звернення до уряду з приводу проведення залізниці до міста, були представники великого бердянського купецтва М. Катінакі, Г. Куппа, Г. Пападакі, брати Ортензатто та Куррі. Але залізничне сполучення почало працювати у Бердянську тільки у 1898 р. Така багаторічна затримка дуже негативно вплинула на зернову торгівлю і навіть призвела до закриття великих експортних фірм.

Поява значної кількості великих металургійних, гірничих та машинобудівних підприємств перетворила торгові міста Надазов'я на торгово-промислові, створила сприятливі умови для міграції різних категорій населення не лише до нових індустріальних центрів Донецько-Криворізького району, а й до самих портових міст, які теж потрапили до сфери інтересів іноземних промисловців як транспортні вузли. Стрімке зростання населення міст регіону, зафіксоване Першим загальним переписом населення Російської імперії 1897 р., стало водночас і сутністю, і каталізатором, і наслідком модернізації (Водотика, 2013, с.137).

У витоків індустріального буму в регіоні стояли «Новоросійське товариство кам'яновугільного, залізного та рейкового виробництв», засноване британським інженером Джоном Хьюзом, та бельгійська металургійна компанія «Cockerill & Cie», створена також вихідцем з Великої Британії Вільямом Кокрілом. Ежен Садуан, головний представник компанії у Петербурзі, переконав своїх компаньйонів наслідувати приклад Хьюза. Були проведені розрахунки прибутковості виплавки чавуну з місцевої сировини, і вже у 1887 р. на сталеливарному заводі, який розібрали у Варшаві і знов зібрали неподалік від Катеринослава, було запущено доменну піч на коксовому вугіллі.

Бельгійський капітал завдяки активній взаємодії з російським урядом та органами місцевого самоврядування, вмінню долати протекціоністські перешкоди, на межі XIX – XX ст. перетворився на головного інвестора економіки Російської імперії, особливо у гірничій та металургійній галузях. Бельгійські інвестиції в економіку українського півдня на початку XX ст. становили 550 млн золотих франків, що дорівнювало 65% від загальної суми бельгійських інвестицій в Російській імперії. Переважна більшість цієї суми приходилася на Катеринославську губернію, де бельгійськими підприємцями було відкрито 17 великих підприємств важкої промисловості (Куліков, 2014, с.159).

Інвестиції Франції, Великої Британії та Німеччини в економіку регіону також були значними, але вдвічі меншими за бельгійські (Лазебник, 2012-2013, с.230). Беззаперечне домінування бельгійського капіталу в економіці регіону призвело до встановлення міцних зв'язків з метрополією. Їх можна простежити навіть на рівні транспорту, коли між Брюсселем та Катеринославом було організовано пряме залізничне сполучення, а також у сприйнятті самими бельгійцями цього регіону як десятої провінції Бельгійського королівства.

З 30 бельгійських консульств, відкритих в Російській імперії, 8 працювали в українських містах, у тому числі – у Маріуполі та Бердянську. Крім виконання своїх безпосередніх обов'язків, бельгійські консули брали участь у просуванні продукції підприємств своїх співвітчизників на місцеві ринки .

У 1898 р. французько-бельгійське акціонерне товариство «Провіданс» та його філія «Руський провіданс» («Providence Russe a Mariupol, societe anonume») заснували одне з найбільших металургійних підприємств Маріуполя з однойменною назвою. Відповідальним агентом-розпорядником товариства було призначено Луї Бедюве. У 1899 р. у Бердянську на базі чавуноливарного заводу (діяв з 1876 р.), та капіталів

торгово-промислового бельгійського акціонерного товариства «John Greaves & Co» (Джон Грієвз і К^о), почало діяти однойменне підприємство, яке швидко стало одним з найбільших на теренах російської імперії виробником сільськогосподарських знарядь та машин, чия продукція була відома по всій Європі (Машкін, 2004). У 1880-х рр. німецькі підприємці Шредер і Матіас теж відкрили у місті заводи сільськогосподарських машин.

Іншим містоутворюючим підприємством Маріуполя став завод, який мав неофіційну назву «Нікополь». Його поява в околицях міста відбулася майже традиційним для підприємств регіону методом, започаткованим Хьюзом. У 1896 р. Нікополь-Маріупольське гірниче та металургійне акціонерне товариство, створене за ініціативою німецьких та американських підприємців (Об утверждении устава Никополь-Мариупольского горного и металлургического Общества., 1896, с. 151-152), повністю викупило трубний завод в американському місті Сіетл. У жовтні того ж року завод привезли пароплавами в морський порт Маріуполя. Спроектований і побудований як завод з повним металургійним циклом (доменне, сталеплавильне, листопрокатне і трубне виробництво), «Нікополь» і за проектним рішенням, і за втіленням, якістю продукції вважався одним з найкращих у Російській імперії. Він був єдиним металургійним підприємством на теренах держави, яке мало сертифікат на виробництво листів для суднобудівної компанії Ллойда.

Проект заводу був розроблений відомими американськими інженерами-металургами братами Джуліаном і Вальтером Кеннеді. Усе обладнання, встановлене на ньому, починаючи з доменних печей, носило назву «системи Кеннеді». На відміну від усіх інших металургійних підприємств не лише в Російській імперії, а й в Європі загалом, де у доменних цехах більшість операцій відбувалися вручну, на «Нікополі» завантаження доменних було механізованим, без участі робітників (Тіме, 1897; Дитмар, 1899, с. 14). Джуліаном Кеннеді була також спроектована установка розливочної машини, але її так і не змонтували, оскільки правління вирішило зекономити на цьому, скориставшись значною дешевизною ручної праці місцевих робітників, у порівнянні з оплатою таких самих послуг на західних підприємствах. Тобто в цьому випадку іноземні власники знехтували модернізацією технологічного процесу заради отримання високих прибутків, продемонстрували, що експлуатація місцевих робітників, особливо некваліфікованих, була значно жорсткішою, ніж на західних підприємствах.

Під впливом та у взаємозв'язку з індустріалізацією починає стрімко змінюватися і якість міського середовища. Тривалий час, поки провідну роль у розвитку азовських міст-портів відіграло іноземне купецтво, ці зміни відбувалися вкрай повільно. У Маріуполі це було прямим наслідком замкненості міської громади греків-переселенців з Криму та заборони селитися у місті представниками інших етносів. Ні міська влада, ні велике іноземне, ні місцеве купецтво не поспішали вкладати кошти у модернізацію міського середовища, якщо для цього не було крайньої необхідності, як, наприклад, будівництво шосе до порту та набережної.

У різноманітних джерелах ХІХ ст., що містять описи міста, Маріуполь постає занедбаним містечком без дерев, пилом або багнюкою замість тротуарів (залежно від сезону та погоди). Так само повільно змінювалася і якість міського середовища Бердянська. Але у 1870-х рр. ситуація кардинально змінюється і обидва міста починають розвивати сучасне і комфортне для життя міське середовище.

Найбільш раннім проявом модернізації у містах українського Надазов'я став розвиток системи зв'язку. На теренах Російської імперії монополістом в цій галузі була

німецька фірма «Siemens & Halske». Вона почала діяти в українських містах з середині XIX ст. і забезпечувала їх різноманітним електричним обладнанням (Siemens, n.d.).

Впровадження більш зручного та швидкого телефонного зв'язку почалося у 1881-1882 рр. Технічно цей процес забезпечували також іноземні компанії «Bell Telephone Company» та «Ericsson». Але через гальмування телефонізації царським урядом міські телефонні мережі у Катеринославській губернії спромоглися створити спочатку лише у двох містах – Катеринославі та Маріуполі. У 1892 р. телефонна лінія з'єднала залізничну станцію Маріуполь та порт, а з 1895 р. телефонний зв'язок з'явився безпосередньо у місті. Маріуполь опинився серед лідерів у справі будівництва та експлуатації телефонних мереж, посівши за кількістю абонентів сьоме місце у першій десятці українських міст з телефонним зв'язком. Бердянськ відчутно відставав, телефонізацію міста було розпочато лише у 1902 р. (Новікова, 2023, с.28-29; Шляхов та Ковальчук, 2018).

Одними з перших модернізаційних заходів щодо впорядкування міського простору стали також брукування (мощення) та зовнішнє вуличне освітлення вулиць і площ. У Маріуполі протягом 1870 – 1890-х рр. були заміщені Соборна площа (1871 р.), Олександрівська площа (1890 р.) та центральні вулиці Катерининська, Торгова (від Фонтану до Італійської) та Італійська до портовського шосе (1871 р.), Марії-Магдалининська вулиця до вокзалу (1882 р., на кошти залізниці). Показово, що в першу чергу були заміщені вулиці, на яких знаходилися зернові склади, а також ті, що були визнані під'їзними шляхами до порту (Маріуполь и его окрестности, 1892).

З 1875 р. вулиці та площі Маріуполя почали освітлювати гасовими ліхтарями, яких спочатку було 100, а на 1890-ті рр. – 300. Перша електростанція (приватна, належала Є. Томазо) у місті з'явилася у грудні 1898 р. для освітлення готелю «Континенталь». Вона працювала за допомогою гасових двигунів. Згодом почала працювати перша міська електростанція. Спочатку лише 12 електричних ліхтарів освітлювали Катерининську – центральну вулицю міста, а у 1913 р. їх кількість зросла до 686 (Коробка, В та Коробка, Ю., 2019). У Бердянську електростанція була збудована бельгійським акціонерним товариством «Генрих Людвигович Сендек» у 1903 – 1907 рр. (Весь Бердянск и его уезд., 1911, с. 26). На початку XX ст. обидва міста входили до списку 40 українських міст з електричним вуличним освітленням (Шевченко, 2017, с. 166).

Бельгійці стояли також у витоків розвитку міського транспорту українських міст. Вони стали монополістами у сфері трамвайного сполучення. Наприкінці XIX – на початку XX ст. питання про відкриття трамвайного сполучення між містом та заводськими поселеннями «Нікополя», «Руського Провідансу», між містом та морським портом обговорювалося міською думою Маріуполя. Один з проєктів розробляли бельгійські концесіонери, але через бюрократичну тяганину він так і не був реалізований. Тому основні перевезення у місті здійснювали лише візники. Перше автомобільне сполучення (між портом та містом) почало діяти у Маріуполі з 1911 р. Обидва види транспорту були доволі дорогими, що знижувало їх доступність для містян.

Питання водопостачання у Маріуполі було вирішено лише у 1910 – 1912 рр, коли під керівництвом міського архітектора В. Нільсена та інженера Г. Заама було прокладено міський водопровід та побудовано водонапірну вежу (Коробка, 2013, с.91-92). Відомості про наявність водопроводу у Бердянську з'являються лише у 1915 р. (Торгово-промисловый указатель и путеводитель по городу Бердянску, 1915, с.15)

Помітним був внесок іноземних підприємців у розвиток харчової промисловості регіону, яка була представлена броварнями, ковбасними та макаронними фабриками.

Першу броварню у Маріуполі заснував у 1866 р. чеський підприємець Й. Кучер. У виробництві пива та меду використовувалися німецькі технології. На початку ХХ ст. у місті почали працювати броварня акціонерного товариства «Мюнхен» та склади броварні спадкоємців Ф.Ф. Боте. – одного з найбільших пивних підприємств Катеринослава. яке крім власної мережі пивних, мало монополію на торгівлю пивом на станціях Катерининської залізниці, а також представництва та склади у всіх великих містах півдня України. З 1899 р. у Маріуполі почала працювати єдина на всю Катеринославську губернію фабрика ковбасних виробів чеського підприємця В. Карасека (Адрес-календарь и памятная книжка Екатеринославской губернии на 1894 год, 1894; Адрес-календарь «Весь Мариуполь и его уезд», 1910; Ежегодник Приднепровья и памятная книжка Екатеринославской губернии на 1913 год, 1913).

Саме в поселеннях-колоніях при «Нікополі» та «Руському Провідансі» у 1908 р. почала розвиватися така нова сфера міського дозвілля, як кінотеатри. 29 травня 1908 р. міська дума розглянула та задовольнила прохання К. Еберта і В. Погонського «влаштувати в колонії Нікополь-Маріупольського заводу дерев'яне приміщення для демонстрування в ньому рухомих картин». Заводууправління, перед цим надало згоду на відведення місця на заводській території під влаштування «бараку для кінематографа». Через чотири місяці міська дума розглянула ще два прохання: Я. Дубосевича та Г. Серебряного про дозвіл їм облаштувати кінематограф на території заводу «Руський Провіданс», і П. Урбанського про відведення йому місця під облаштування приміщення для кінематографа на базарі при металургійних заводах. Обидва прохання було також задоволено (Журналы очередных и чрезвычайных заседаний Мариупольской городской думы за 1908 г., 1909).

Попри усі позитивні здобутки індустріалізації та модернізації регіону, саме через провідні позиції у ній іноземного підприємництва мали місце і негативні тенденції. Як справедливо зазначив О. В. Лисенко, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у мало заселені й майже суспільно не структуровані райони південно-східної України ринув потік люмпен-пролетаріату із великоросійських губерній, у більшості своїй далекий від цивілізованих європейських норм життя, схильний до алкоголізму, насильства та зневаги до суспільної моралі. Дослідник охарактеризував як вкрай недостатні заходи іноземних власників великих промислових підприємств, спрямовані на підвищення культурно-освітнього рівня робітників та забезпечення їх прийнятними умовами для проживання і продуктами харчування, а також звинуватив іноземних підприємців у свідомому їх зниженні для швидкого збагачення та створення ринку дешевої робочої сили (Лисенко, 2011, с.163-164).

І дійсно, багато дослідників іноземного чинника у процесах індустріалізації та модернізації, сильно ідеалізують ситуацію, забуваючи, що усі блага західної цивілізації робітничих поселень при підприємствах призначалися головним чином для іноземної адміністрації підприємств, іноземних інженерів та висококваліфікованих робітників.

Отже, іноземні підприємці протягом останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. продовжували відігравати значну роль в урбанізаційних процесах в українському Надазов'ї. Завдяки їх активному залученню у процеси індустріалізації та модернізації портові міста регіону перетворилися на великі торгово-промислові центри, в яких сформувалися десятки важливих для модерного міста міських функцій, що визначили їх сучасний вигляд: житло різних видів; промисловість; комунально-складське господарство; торгівля різних рівнів та різної спеціалізації; об'єкти охорони здоров'я різних видів.

Міста українського Надазов'я були серед лідерів урбанізації в Україні, оскільки як міста-порти, залучені до міжнародної торгівлі, мали додаткові можливості для

прискороного розвитку у найважливіших сферах модернізації: фінансах, транспорті, машино- та суднобудуванні, розвитку інфраструктури. Це і визначало місцеву специфіку розвитку міст у порівнянні з іншими регіонами Півдня та Південного Сходу України.

Але крім позитивних результатів вплив іноземних підприємців на урбанізаційні процеси мав і негативні наслідки. Цьому сприяла політика царського уряду, спрямована саме на всебічну протекцію іноземних фірм. Така політика значною мірою ускладнювала процес розвитку місцевого дрібного та середнього бізнесу, від якого у європейських країнах традиційно залежало створення переважної більшості робочих місць і фінансування місцевих бюджетів, а також призводила до того, що іноземний бізнес нехтував місцевими інтересами. Саме тому вже на початку ХХ ст. відбувається стрімке зростання соціальних проблем і соціальної напруги в регіоні.

Бібліографічний список

- Адрес-календарь «Весь Мариуполь и его уезд», 1910. Мариуполь: Типография С.А. Копкина.
- Адрес-календарь и памятная книжка Екатеринославской губернии на 1894 год., 1894. Екатеринослав: Типография Я.М. Чаусского.
- Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга, 1911. Симферополь: типо-литография. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман.
- Водотика, Т. С., 2013. Міграційні й модернізаційні процеси в містах Наддніпрянської України за даними першого загального перепису Російської імперії 1897 р. *Український історичний журнал*, 5, с. 124-142. Доступно: <<https://core.ac.uk/download/pdf/87389528.pdf>> [Дата звернення 08 лютого 2024].
- Водотика, Т. С., 2018. Урбаністичне середовище та підприємництво: парадигми співіснування та взаємодії в підросійській Україні в добу імперських модернізаційних перетворень. *Регіональна історія України*, 12, с. 141 – 156. Доступно: <<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/160785/09-Vodotyka.pdf?sequence=1>>. [Дата звернення 12 лютого 2024].
- Дитмар, Н. фон, ред., 1899. *Статистический сборник по горнозаводской промышленности Южной России, других районов России и иностранных государств в 1897 – 1898 гг.* Харьков.
- Ежегодник Приднепровья и памятная книжка Екатеринославской губернии на 1913 год*, 1913. Екатеринослав.
- Журналы очередных и чрезвычайных заседаний Мариупольской городской думы за 1908 г.*, 1909. Мариуполь : Тип. бр. Э. и А. Гольдрина.
- Константинова, В. М., 2010. *Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861–1904 роки)* Запоріжжя: АА Тандем.
- Коробка, В.М., 2013. Заходи громадського управління Маріуполя із влаштування міського водопроводу. *Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*, 3, с. 88 – 93.
- Коробка, В.М. та Коробка, Ю.В., 2019. Заходи міського самоврядування з улаштування електростанції та електричного освітлення Маріуполя. *Вісник маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*, [онлайн] 24, с. 75-89. Доступно: <<https://visnyk-politologia.mdu.in.ua/uk/visnik-24.pdf>>. [Дата звернення 27 січня 2024].
- Куліков, В.О., 2014. Іноземні підприємці як імпортери капіталу, інновацій та менеджменту в українських губерніях Російської імперії наприкінці ХІХ – на

- початку ХХ ст. *Український історичний журнал*, 3, с.152 – 167. Доступно: <<https://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/108308/11-Kulikov.pdf?sequence=1>>. [Дата звернення 18 січня 2024].
- Лазанська, Т.І., 1999. *Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики ХІХ ст.)*. Київ: Інститут історії України.
- Лазебник, В.І., 2012–2013. Бельгійський підприємницький капітал у промисловості та транспорті Катеринославської губернії. *Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження*. Дніпропетровськ, 11, с. 228–244. Доступно: <https://www.dnu.dp.ua/docs/zbirniki/fistor/program_56cdb96d58a10.pdf>. [Дата звернення 08 лютого 2024]
- Лисенко, О.В., 2011. Роль іноземних інвестицій у розвитку українського суспільства на початку ХХ ст. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. Зб. наук. пр.*, 19, с. 161-193. Доступно: <<https://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/123594/14-Lysenko.pdf?sequence=1>>. [Дата звернення 01 лютого 2024]
- Мариуполь и его окрестности: Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии. Издание почетного попечителя Д.А. Хараджаева, 1892. Мариуполь: Тип. А.А. Франтова.
- Машкін, О.М., 2004. Джон Грієвз і К°. *Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д*. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка. Доступно: <http://www.history.org.ua/?termin=Dzhon_Grievz_i_Ko>. [Дата звернення 01 лютого 2024]
- Населенные места Российской империи в 500 и более жителей с указанием всего наличного в них населения и числа жителей преобладающих вероисповеданий. По данным первой всеобщей переписи населения 1897 г., 1905. Санкт-Петербург : Типография «Общественная польза».
- Новікова, С.В., 2014. Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (ХІХ–початок ХХ ст.). *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*, [онлайн] 11, с. 48-56. Доступно: <https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2623/1/diialnist_italiiskykh.pdf>. [Дата звернення 10 січня 2024]
- Новікова, С.В., 2013. Розвиток портової інфраструктури Маріуполя у ХІХ – на початку ХХ ст. та її роль в економічному житті міста. *Історичні і політологічні дослідження*, 2 (53), с.175-180.
- Новікова, С., 2023. Роль Маріупольського повітового земства у становленні і розвитку телефонного зв'язку у Маріупольському повіті наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія* [онлайн] 37, с. 27-41. DOI: 10.34079/2226-2830-2023-13-37-27-41. Доступно: <<file:///C:/Users/SirVa/Downloads/4.pdf>> [Дата звернення 25 лютого 2024]
- Об утверждении устава Никополь-Мариупольского горного и металлургического Общества, 1896. *Горный журнал*. Санкт-Петербург, 7 (июль, август, сентябрь), с.151-152.
- Перетокін, А., 2019. Національна політика царського уряду та національний склад буржуазії в Наддніпрянщині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. *Roxolania Historica*, 2(17), с. 131–152. DOI: 10.15421/30190208 [Дата звернення 14 січня лютого 2024].
- По Екатерининской железной дороге, 1903. Екатеринбург: Товарищество «Печатня С. П. Яковлева», вып. 1.

- Тиме, И.А. 1897. Современное состояние техники на южно-русских горных заводах и рудниках. *Горный журнал*, 1 (январь), с.291-422.
- Торгово-промышленный указатель и путеводитель по городу Бердянску. Издание первое, 1915 года, 1915. Бердянск: типография М. Дорошенко.
- Тройницкий, Н. А., ред., 1904а. *Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г.*, т. 13: Екатеринославская губерния. Санкт-Петербург: Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел.
- Тройницкий, Н. А., ред., 1904б. *Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г.*, т. 41: Таврическая губерния. Санкт-Петербург : Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел.
- Фицик, Л. А., 2023. Урбанізаційні процеси на українських землях у складі Російської імперії у кінці ХІХ – на початку ХХ ст, *Південний архів (історичні науки)*, [онлайн] 41, с. 102–109. DOI: 10.32999/ksu2786-5118/2023-41-12. Доступно: <<https://pahs.journal.kspu.edu/index.php/pahs/article/view/82/78>>. [Дата звернення 11 лютого 2024].
- Шевченко, В. В., 2017. Вуличне освітлення як складова модернізації міст України (ХІХ – початок ХХ ст.). *Проблеми історії України ХІХ – поч. ХХ ст.*, 26, с.156 - 170. Доступно: <<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/124860/12-Shevchenko.pdf?sequence=1>>. [Дата звернення 03 січня 2024]
- Шляхов, О. Б., 2016. Україна в умовах модернізації та загострення соціального конфлікту (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Дніпропетровськ: Ліра.
- Шляхов, О. Б., та Ковальчук, Т.В., 2018. Поштово-телеграфний та телефонний зв'язок в Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.*, 28, с.203-230. Доступно: <<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/185734/13-Shliakhov.pdf?sequence=1>>. [Дата звернення 10 лютого 2024]
- Siemens, n.d. *Siemens in Russia* [online] Available at: <<https://www.siemens.com/global/en/company/about/history/stories/siemens-russia.html>>

References

- Adres-kalendar «Ves Mariupol i yego uезд»*, 1910. [Address-calendar "All Mariupol and its district"]. Mariupol: Tipografiya S.A. Kopkina. (in Russian).
- Adres-kalendar i pamyatnaya knizhka Yekaterinoslavskoi gubernii na 1894 god*, 1894. [Address-calendar and memorial book of Yekaterinoslav province for 1894]. Yekaterinoslav: Tipografiya Ya.M. Chauskogo. (in Russian).
- Ves Berdyansk i yego uезд. Adresno-spravochnaya i trgovno-promishlennaya kniga*, 1911. [All Berdyansk and its uyezd. Address-reference and trade-industrial book]. Simferopol: tipo-litografiya. Zvenigorodskago P. F. Veresotskoi i Brakhtman. (in Russian).
- Vodotyka, T. S., 2013. Mihratsiini y modernizatsiini protsesy v mistakh Naddniprianskoi Ukrainy za danymy pershoho zahalnoho perepysu Rosiiskoi imperii 1897 g. [Migration and modernisation processes in the cities of Naddniprians'ka Ukraine according to the first general census of the Russian Empire in 1897]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, pp.124-142. Available at: <<https://core.ac.uk/download/pdf/87389528.pdf>> [Accessed 08 February 2024]. (in Ukrainian).
- Vodotyka, T., 2018. Urbanistychne seredovyshe ta pidpriemnytstvo: paradyhmy spivnisuvannya ta vzaiemodii v pidrosiiskii Ukraini v dobu imperskykh

- modernizatsiinykh peretvoren [Urban environment and entrepreneurship: paradigms of coexistence and interaction in Dnieper Ukraine in the frame of imperial modernization]. *Regional History of Ukraine*, 12, pp. 141-156. Available at: <<http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/160785/09-Vodotyka.pdf?sequence=1>>. [Accessed 12 February 2024]. (in Ukrainian).
- Ditmar, N. fon, red., 1899. *Statisticheskii sbornik po gornozavodskoi promishlennosti Yuzhnoi Rossii, drugikh raionov Rossii i inostrannikh gosudarstv v 1897 – 1898 gg.* [Statistical collection on mining industry in Southern Russia, other regions of Russia and foreign countries in 1897 - 1898.] Kharkov. (in Russian).
- Ezhegodnik Pridneprovyya i pamyatnaya knizhka Yekaterinoslavskoi gubernii na 1913 god.*, 1913. [Yearbook of the Dnieper region and memorial book of Yekaterinoslav province for 1913]. Yekaterinoslav. (in Russian).
- Zhurnali ocherednykh i chrezvichainykh zasedanii Mariupolskoi gorodskoi dumi za 1908 g.*, 1909. [Journals of regular and extraordinary meetings of Mariupol city дума for 1908]. Mariupol : Tip. br. E. i A. Goldrina. (in Russian).
- Konstantinova, V. M., 2010. *Urbanizatsiia: pivdenoukrainskyi vymir (1861–1904 roky).* [Urbanization: Southern Ukrainian Measuring (1861-1904 years)]. Zaporizhzhia: AA Tandem. (in Ukrainian).
- Korobka, V.M., 2013. Zakhody hromadskoho upravlinnia Mariupolia iz vlashtuvannia miskoho vodoprovodu. [Mariupol's public administration's measures meant to adjust a municipal water supply system]. *Hrani. Naukovo-teoretychnyi i hromadskopolitychnyi almanakh*, 3, pp. 88 – 93. (in Ukrainian).
- Korobka, V. M., Korobka, Yu.V., 2019. Zakhody miskoho samovriaduvannia z ulashtuvannia elektrostantsii ta elektrychnoho osvittlennia Mariupolia. [Local government's measures meant to adjust a powerplant and electric lighting of Mariupol]. *Visnyk mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Serii: Istorii. Politolohiia*, 24, pp. 75-89. Available at: <<https://visnyk-politologia.mdu.in.ua/uk/visnik-24.pdf>>. [Accessed 27 January 2024]. (in Ukrainian).
- Kulikov, V.O., 2014. Inozemni pidpriiemtsi yak importery kapitalu, innovatsii ta menedzhmentu v ukrainskykh guberniiakh Rosiiskoi imperii naprykintsi XIX – na pochatku XX st. [Foreign entrepreneurs as importers of capital, innovation and management in the Ukrainian provinces of the Russian Empire in the late 19th and early 20th centuries.]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, pp.152 – 167. Available at: <<https://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/108308/11-Kulikov.pdf?sequence=1>> [Accessed 18 January 2024]. (in Ukrainian).
- Lazanska, T.I., 1999. *Istoriia pidpriemnytstva v Ukraini (na materialakh torhovo-promyslovoi statystyky XIX st.)*[History of Entrepreneurship in Ukraine (based on the materials of trade and industrial statistics of the XIX century)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy. (in Ukrainian).
- Lazebnyk, V.I., 2012–2013. Belhiiskyi pidpriemnytskyi kapital u promyslovosti ta transporti Katerynoslavskoi hubernii. [Belgian entrepreneurial capital in industry and transport of the Ekaterinoslav province.]. *Prydniprovia: istoryko-kraieznavchi doslidzhennia*. Dnipropetrovsk, 11, s. 228–244. Available at: <https://www.dnu.dp.ua/docs/zbirniki/fistor/program_56cdb96d58a10.pdf> [Accessed 08 February 2024]. (in Ukrainian).
- Lysenko, O.V., 2011. Rol inozemnykh investytsii u rozvytku ukrainskoho suspilstva na pochatku KhKh st. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. Zb. nauk. pr.*, 19, pp. 161 -

193. Available at: <<https://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/123594/14-Lysenko.pdf?sequence=1>>. [Accessed 01 February 2024]. (in Ukrainian).
- Mariupol i yego okrestnosti: Otchet ob uchebnikh ekskursiyakh Mariupolskoi Aleksandrovskoi gimnazii. Izdanie pochetnogo popечhitelya D.A. Kharadzhaeva, 1892. [Mariupol and its surroundings: Report on educational excursions of Mariupol Alexander Gymnasium. Publication of the honourable trustee D.A. Kharadzhayev].* Mariupol: Tip. A.A. Frantova. (in Russian).
- Mashkin, O.M., 2004. Dzhon Hriievz i Ko. [John Greaves and Co]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 2: H-D.* NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka. Available at : http://www.history.org.ua/?termin=Dzhon_Grievz_i_Ko. [Accessed 01 February 2024]. (in Ukrainian).
- Naseleennie mesta Rossiiskoi imperii v 500 i bolee zhitelei s ukazaniem vsego nalichnogo v nikh naseleniya i chisla zhitelei preobladayushchikh veroispovedanii. Po dannim pervoi vseobshchei perepisi naseleniya 1897 g., 1905. [Settlements of the Russian Empire with 500 or more inhabitants, indicating the total population and the number of inhabitants of the predominant religions. According to the first general census of 1897].* Sankt-Peterburg : Tipografiya «Obshchestvennaya polza». (in Russian).
- Novikova, S.V., 2014. Diialnist italiiskykh pidpriyemtsiv v Mariupoli (XIX–pochatok XX st.). [The activity of italian entrepreneurs in Mariupol (XIXth – early XXth centuries)]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Istorii. Politolohiia*, 11, pp. 48-56. Dostupno: <https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2623/1/diialnist_italiiskykh.pdf> [Accessed 10 January 2024]. (in Ukrainian).
- Novikova, S.V., 2013. Rozvytok portovoi infrastruktury Mariupolia u XIX – na pochatku XX st. ta yii rol v ekonomichnomu zhytti mista. [The development of Mariupol's port infrastructure in the nineteenth and early twentieth centuries and its role in the city's economic life]. *Istorychni i politolohichni doslidzhennia*, 2 (53), pp.175-180. (in Ukrainian).
- Novikova, S., 2023 Rol Mariupolskoho povitovoho zemstva u stanovlenni i rozvytku telefonnoho zviazku u Mariupolskomu poviti naprykintsi XIX – na pochatku XX st. [The role of the Mariupol district zemstvo in the formation and development of telephone communication in the Mariupol district in the late nineteenth and early twentieth centuries]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Istorii. Politolohiia* [online] 37, pp. 27-41. DOI: 10.34079/2226-2830-2023-13-37-27-41. Available at: <<file:///C:/Users/SirVa/Downloads/4.pdf>> [Accessed 25 February 2024]. (in Ukrainian).
- Ob utverzhenii ustava Nikopol-Mariupolskogo gornogo i metallurgicheskogo Obshchestva, 1896. [On Approval of the Charter of the Nikopol-Mariupol Mining and Metallurgical Society]. *Gornii zhurnal*. Sankt-Peterburg, 7 (iyul, avgust, sentyabr), s.151-152.
- Peretokin, A., 2019. Natsionalna polityka tsarskoho uriadu ta natsionalnyi sklad burzhuazii v Naddniprianshchyni v druhii polovyni XIX– na pochatku XX st. [The National Policy of the Tsarist Government and the National Composition of the Bourgeoisie in the Dnipro Region of Ukraine in the Second Half of the 19th and the Early 20th Century]. *Roxolania Historica*. Vol. 2(17), pp.131–152. DOI: 10.15421/30190208. Available at: <https://www.dnu.dp.ua/docs/zbirniki/fistor/program_5f749bd58f0e4.pdf>. [Accessed 14 January 2024]. (in Ukrainian).
- Po Yekaterininskoi zheleznoi doroge, 1903. [On Ekaterinoslav railway]* Yekaterinoslav: Tovarishchestvo «Pechatnya S. P. Yakovleva», vip. 1. (in Russian)

- Time, I.A., 1897. *Sovremennoe sostoyanie tekhniki na yuzhno-russkikh gornikh zavodakh i rudnikakh. Gornii zhurnal*, 1 (yanvar), с.291-422. (in Russian)
- Torgovo-promishlennii ukazatel i putevoditel po gorodu Berdyansku. Izdanie pervoe, 1915 goda, 1915. [Commercial and industrial index and guide to the city of Berdyansk. Edition one, 1915].* Berdyansk: tipografiya M. Doroshenko. (in Russian)
- Troinytskyi, N. A., red., 1904a. Pervaia vseobshchaia perepys naselenyia Rossiiskoi Ymperyy 1897 h., t. 13: Ekaterynoslavskaiia hubernyia. [*The first general census of the Russian Empire in 1897, vol. 13: Ekaterinoslav Province*]. Sankt-Peterburh: Yzdanye Tsentralnoho statystycheskoho komyteta Mynysterstva vnutrennykh del. (in Russian)
- Troinytskyi, N. A., red., 1904b. Pervaia vseobshchaia perepys naselenyia Rossiiskoi Ymperyy 1897 h., t. 41: Tavrycheskaia hubernyia. [*First general census of the Russian Empire in 1897, vol. 41: Tavricheskaya gubernia*]. Sankt-Peterburh : Yzdanye Tsentralnoho statystycheskoho komyteta Mynysterstva vnutrennykh del. (in Russian)
- Fytskyk, L. A., 2023. Urbanizatsiini protsesy na ukrainskykh zemliakh u skladi Rosiiskoi imperii u kintsi XIX – na pochatku XX st. [Urbanization processes on Ukrainian lands as part of the Russian empire in the late 19th and early 20th century], *Pivdennyi arkhiv (istorychni nauky)*, 41, pp. 102–109. DOI: 10.32999/ksu2786-5118/2023-41-12. Available at: <<https://pahs.journal.kspu.edu/index.php/pahs/article/view/82/78>> [Accessed 11 February 2024]. (in Ukrainian).
- Shevchenko, V. V., 2017. Vulychne osvittlenia yak skladova modernizatsii mist Ukrainy (XIX – pochatok XX st.). [Street lighting as a component of modernization of the ukraine’s towns (XIX — early XX century)]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – poch. XX st.*, 26. pp. 156-170. Available at: <<http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/124860/12-Shevchenko.pdf?sequence=1>> [Accessed 3 January 2024]. (in Ukrainian).
- Shlyakhov, O. B., 2016. Ukraina v umovakh modernizatsii ta zahostrennia sotsialnoho konfliktu (kinets XIX – pochatok XX st.). [Ukraine in the Context of Modernization and Aggravation of Social Conflict (late XIX - early XX centuries)]. Dnipropetrovs'k: Lira.
- Shliakhov, O. B. and Kovalchuk, T. V., 2018. Poshtovo-telehrafnyi ta telefonnyi zviazok v Ukraini v druii polovyni XIX – na pochatku XX st. [Postal, telegraph and telephone communications in Ukraine in the second half of the XIX – early XX century]. *Problems of the history of Ukraine of XIX – beginning XX cc.*, 28, pp.203 - 230. Available at: <<http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/185734/13-Shliakhov.pdf?sequence=1>>. [Accessed 10 February 2024].(in Ukrainian).
- Siemens, n.d. *Siemens in Russia* [online] Available at: <<https://www.siemens.com/global/en/company/about/history/stories/siemens-russia.html>>

Стаття надійшла до редакції 08.03.2024 р.

S. Novikova

**THE IMPACT OF FOREIGN ENTREPRENEURSHIP ON URBANISATION
PROCESSES IN THE UKRAINIAN NADAZOVIA (LAST QUARTER OF THE
NINETEENTH - EARLY TWENTIETH CENTURIES)**

The research purpose. *The article, based on the study of office records of local governments of the Ukrainian cities of Nadazovia (lands above the Azov Sea)- Mariupol and Berdiansk, statistical materials and materials of periodicals, highlights the impact of foreign entrepreneurship on urbanisation processes in the region in the last quarter of the nineteenth - early twentieth centuries.*

The main research findings. *It has been found that the main city-forming factors in the study period, in addition to trade, there were such sectors as industry and transport. It is described that unlike many Ukrainian cities, where urbanisation was largely caused by industrialisation, this process had its own specifics in Mariupol and Berdiansk, associated with the development of these cities as port cities and constant presence of foreign citizens (colonists, merchants, entrepreneurs) in the region. Among them were Greeks, Germans, Italians, Belgians, French, and British citizens. It was these foreign citizens who were the main driving force and initiators of many achievements of urban culture in their own countries into local urban life.*

The article proves that foreign entrepreneurs continued to play a significant role in urbanisation processes in the Ukrainian Nadazovia in the last third of the nineteenth and early twentieth centuries. Thanks to their active involvement in the processes of industrialisation and modernisation, the port cities of the region turned into large commercial and industrial centres, where dozens of important urban functions were formed that determined their modern appearance: housing of various types; industry; communal and warehousing services; trade of various levels and different specialisations; healthcare facilities of various types.

Conclusions. *The cities of the Ukrainian Nadazovia region were among the leaders of urbanisation in Ukraine, as port cities involved in international trade had additional opportunities for accelerated development in the most important areas of modernisation: finance, transport, machine and shipbuilding, and infrastructure development. This determined the local specifics of urban development in comparison with other regions of the South and South-East of Ukraine.*

However, in addition to positive results, the influence of foreign entrepreneurs on urbanisation processes had negative consequences. This was facilitated by the tsarist government's policy of comprehensive protection of foreign firms. This policy greatly complicated the process of developing local small and medium-sized businesses, which in European countries traditionally accounted for the vast majority of jobs and local budget financing, and led to foreign businesses neglecting local interests. That is why, in the early twentieth century, social problems and social tensions in the region were growing rapidly.

Keywords: *Ukrainian Nadazovia, foreign entrepreneurship, industrialisation, urbanisation, urban environment.*

УДК 352:005-042.65(477.63):[329:321.02]«1917-1918»

В. І. Сорокотяг

**МІСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ КАТЕРИНОСЛАВА В УМОВАХ
ЗАГОСТРЕННЯ ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ
(1917-1918 рр.)**

У статті розкрито та проаналізовано діяльність представницького виборчого органу Катеринослава - міської Думи в умовах буржуазно-демократичних перетворень у краї (1917-1918 р.). Розглянуто питання виборів до місцевих органів самоврядування за пропорційною системою. Зроблена реконструкція наради президії ради робітничих та солдатських депутатів (надалі РРСД) та міської Управи, (за матеріалами статті катеринославської газети «Звезда» 1918 р.). Загальний характер зіткнення під час спільного засідання РРСД та міської Управи, дає підстави стверджувати про наявність у РРСД власних, спеціальних цілей щодо управління об'єктами права муніципальної власності покладених на органи місцевого самоврядування Катеринослава.

Ключові слова: демократія, реформа, міська Дума, Управа, муніципалітет, комунальне господарств, більшовики, Катеринославська Рада.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-14-38-62-69

*Єдине, що потрібне для тріумфу зла,
щоб хороші люди нічого не робили.*

Едмунд Берк

Постановка проблеми. Державотворення в Україні, боротьба за цінності свободи та демократії становить актуальне питання, особливо в умовах сьогодення. У контексті цієї проблеми важливим є дослідження унікальних демократичних зрушень під час виборів місцевого самоврядування Катеринослава.

Міська дума, як представницький орган міської влади, в першу чергу несла відповідальність за гарантію суспільної безпеки та управління всіма галузями міського господарства. Розвідка її діяльності, в умовах модерних, демократичних реформ(1917) та виявлення прикладу успішної практики, на рівні міжпартійної блокової роботи, в процесі прийняття управлінських рішень є обґрунтованим дослідницьким напрямом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі демократичних трансформацій під час муніципальної компанії в умовах партійно-політичної боротьби (1917-1918 р.) на загальноукраїнському рівні присвячено достатньо робіт. Серед відомих – «Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець ХІХ ст. – 1921 р.): Історичні нариси» Ф. Турченко та Г. Турченко, «Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.)» під редакцією С. Кульчицького, у збірнику наукових статей «Соціальні конфлікти та повсякденне життя революційного суспільства 1917–1921 рр.» під редакцією В. Верстюка. Останнім часом, в зв'язку з підвищенням уваги до державотворчих демократичних процесів, в Україні підвищився інтерес й до муніципальної проблеми, яка заграла новими «фарбами» в роботах В. Гвоздика, В. Яценко, П. Гай – Нижника, О. Мовчан, М. Борисенка, Т. О. Іріюглу, В. Лазебник, М. Чабана та ін.

Суттєвим додатком до вивчення муніципального господарства зазначеного періоду є катеринославські часописи (газети) «Звезда», (Екатеринослав). На думку

Т. О. Іріогли, попри набір певних емоційно-ціннісних установок авторів, саме періодичне видання дозволяє виявити маловідомі аспекти діяльності органів самоврядування, які, в силу певних причин, залишили після себе недостатньо документальних свідчень (Іріоглу, 2021, с. 132).

Виклад основного матеріалу. Під час муніципальної компанії, розпорядчий орган місцевого самоврядування Катеринослава регламентувався Постановою «Про здійснення виборів гласних міських Дум та про дільничні міські управління» від 15 квітня 1917 р., та тимчасовими правилами для проведення виборів гласних міських дум, в яких визначалася кількість гласних міських дум та термін їх обрання (Купчик, 2016, с. 39). Процес виборів проходив шляхом загального, рівного, прямого та таємного голосування, за що в народі отримав назву - «чотирихвістки». Таким чином громадськість, на свій - зрозумілий для повселюдного загалу спосіб, створювала лексичні одиниці для позначення нової політичної системи.

За постановою Тимчасового уряду, громадські об'єднання Катеринослава отримали право формувати виборчі списки за будь-якою ознакою (табл 1):

Таблиця 1.

територіальною	Домовласники окраїн м. Катеринослава; Міщани м. Катеринослава;
партійною	Партія соціалістів-революціонерів і ОЄСРП; РСДРП(б); Єврейський блок; РСДРП(о); Партія народної свободи; УСДРП; Польський демократичний клуб; Партія народних соціалістів; УПСР; Поалей Ціон; Єврейська національно-демократична група;
професійною	Українські трудовики; Прогресивна торгово-промислова група; Союз службовців в урядових, приватних і громадських установах; Дрібні торговці; Службовці місцевого самоврядування; Союз домовласників; Ремісники; Міщани м. Катеринослава;
релігійною	Ділова група і приход церков; Приход Воскресенської церкви

Серед кандидатів, були представлені списки національних партій та груп – євреїв, поляків, литовців, латишів. Важливою, з позиції ліберального реформізму, була участь громадських організацій: «Товариство рівноправ'я жінок», (кандидатський список № 9) – 466 (0,64%) (кількість голосів), - 1 гласний; «Ділова група і приход церков» (кандидатський список № 13) - 1971 голос (2, 68%) (кількість голосів) - 3 гласних; «Приход Воскресенської церкви» (кандидатський список № 3) – 142 (0,20%) (кількість голосів) – 0 гласних (Яценко, 2021, с. 606) у муніципальних виборах. І хоча «Приход...» не пройшов необхідний поріг під час підрахунку голосів, утім загальна участь за національною, феміністичною та релігійною ознаками стала знаковою подією на тлі унікальної демократичної ініціативи – міських виборів Катеринославу.

На передодні, муніципальна компанія не обмежилася презентаціями комунальних програм, натомість перетворившись на арену політичних боїв. З цього приводу професор Я. Купчик пише, «щодо передвиборної агітації і пропаганди, то слід відзначити, що платформи партій базувалися в першу чергу на баченні їх лідерами перспектив розвитку революції, розумінні ними поточного політичного моменту, а не вдосконалення міського господарства та покращення життя мешканцям міста» (Купчик, 2016, с. 39).

Однією з особливостей виборчих перегонів на містах стала міжпартійна блокова тактика, яка гарантувала успіх під час виборчого процесу та забезпечувала в майбутньому необхідну для збалансованої роботи рівновагу (Яценко, 2010, с. 268). В муніципальній компанії Катеринослава сформувалося три такі блоки (Яценко, 2010, с. 264; 266; 268).

Таблиця 2

№ п/п	№ к-кого списку	Назва блоків	К-сть голосів	К-сть голосів у %	К-сть гласних
11	12	Блок соціалістів-революціонерів і ОЕСРП	15 803	21,52	24
22	17	Єврейський блок	12 138	16,53	19
33	7	Блок РСДРП(о), Бунда, польських літовських і латиських соціал-демократів	9 259	12,61	14
Всього:			37 200	50,66	57

Наявність 57 (50,66%) голосів зі 113 (100%) встановлених Тимчасовим урядом для Катеринославської міської думи гласних, свідчило про громадсько-політичну потужність, яка в разі об'єднання, могла стати достатньо впливовою силою на рівні міських представницьких установ.

Загально, до гласних Катеринославської міської думи по 23 списках (113 місць гласних), за партійними пройшло 11 списків (101 місць гласних) за які проголосувало 66 209 виборців, або 90,18 % від усього числа, хто голосував (Яценко, 2021, с. 606-607).

Таблиця 3

№ п/п	Назва кандидатського списку (назви подаються за «Екатеринославской городской статистикой» (выпуск 1-й за 1918 г.))	№ кандидата тського списку	Кількість голосів	К-сть гласних
1	Поалей Ціон	1	632 (0,86 %)	1
2	УСДРП	2	3 381 (4,61 %)	5
3	РСДРП(б)	4	14 326 (19,51 %)	22
4	Польський демократичний клуб	5	1 372 (1,87 %)	2
5	Партія народних соціалістів	6	757 (1,03 %)	1
6	РСДРП(о), Бунд, польські і латиські соціал-демократи	7	9 259 (12,61 %)	14
7	Партія народної свободи	10	5 593 (7,62 %)	9
8	УПСР	11	756 (1,03 %)	1
9	Партія соціалістів-революціонерів і ОЕСРП	12	15 803 (21, 52 %)	24
10	Українські трудовики	15	1 950 (2,66 %)	3
11	Єврейський блок	17	12 138 (16,53 %)	19
12	Єврейська національно-демократична група	21	242 (0,33 %)	0

По «безпартійним» пройшло 11 списків, за які проголосувало 9 158 виборців, або 09,82 % від усього числа, хто голосував. Умовно, їх називали «обивательськими», тому що вони відкрито виступали як безпартійні, не визнаючи своєї партійної приналежності. На думку В. Яценко, для цих списків «безпартійність» була скоріше прикриттям з метою притягнення до себе частини виборців, аніж аполітичність (Яценко, 2010, с. 261). Однак, на думку В. Бойко питання «позапартійності» у контексті позапартійних українських списків, не є правильним: маніфестація свого українства в умовах 1917 р. вже була ознакою партійності (Бойко, 1997, с. 26)

Таблиця 4

№ п/п	Назва кандидатського списку (назви подаються за «Екатеринославской городской статистикой» (выпуск 1-й за 1918 г.))	№ кандидатського списку	Кількість голосів	Кількість гласних
1	Приход Воскресенської церкви	3	142 (0,20%)	0
2	Службовці місцевого самоврядування	8	408 (0,56 %)	1
3	Товариство рівноправ'я жінок	9	466 (0,64 %)	1
4	Ділова група і приход церков	13	1 971 (2,68 %)	3
5	Прогресивна торгово-промислова група	14	855 (1,17 %)	1
6	Міщани м. Катеринослава	16	160 (0,22 %)	0
7	Дрібні торговці	18	475 (0,65 %)	1
8	Ремісники	19	259 (0,35 %)	0
9	Домовласники окраїн м. Катеринослава	20	1 600 (2,18 %)	3
10	Союз домовласників	22	362 (0,49 %)	1
11	Союз службовців в урядових, приватних і громадських установах.	23	510 (0,70 %)	1

Міським головою було обрано есера В.І. Осипова, який займав цю посаду до розпуску міської думи в травні 1918 р. Заступником голови було обрано більшовика Г. Петровського. В управі основні посади належали більшовикам. Сама ж дума, в якій перевагу дістали есери та меншовики, протягом всього часу свого існування, виступала в опозиції до більшовиків (Яценко, 2001, с. 127).

Вважається за необхідне ввести зауваження щодо інформації по кількості списків та загальній кількості гласних у складі міської думи, яка має деякі розбіжності. Так, В. Яценко надає інформацію про 23 (Яценко, 2021, 607), тоді як Т. Іриоглу наводить інформацію про 24 (Іриоглу, 2021, с. 137) списки партій та блоків.

Виявляються розбіжності і в кількості гласних думи. Якщо В. Яценко надає інформацію про 113 гласних (Яценко, 2021, с. 607), то П. Голуб наводить цифру – 120 (Голуб, 2006 с. 349). Цієї ж цифрі дотримується і Т. Іриоглу (Іриоглу, 2021, с. 137). Звертають на себе увагу й інші розбіжності. За розрахунками В. Яценко, до новообраної міської думи Катеринославу від трьох «українських» списків, до складу гласних думи увійшло 9 гласних (Яценко, 2021, с. 607), за іншим джерелом - 6 (Яценко, 2001, с. 125). Голуб П., від українських політичних партій вказує лише 6 представників (Голуб, 2006, с. 349). Тож, розподіл кількості гласних Катеринославської думи в історіографії має досить не чіткі орієнтири.

7 листопада (25 жовтня) 1917 р. в Петрограді більшовики здійснили державний переворот й усунули від влади Тимчасовий уряд, що в свою чергу обумовило крайню нестабільність ситуації в регіонах. В умовах кривавої боротьби більшовиків за контроль над колишньою імперією, її національними територіями, серед яких найбільшою була Україна, максимально загострилась боротьба навколо питання про владу на місцях.

Для більш глибокого розуміння означеного конфлікту на рівні місцевої влади, варто звернутися до інформаційного джерела – часопису/газети, що висвітлює взаємини між владними органами революційного часу. Зафіксована на початку 1918 р., на шпальтах катеринославської газети «Звезда» пропозиція щодо управління об'єктами права муніципальної власності, є прямим свідченням тиску більшовиків на апарат міської влади.

Під час спільного засідання президії РРСД та Управи, президія Ради зробила заяву про своє рішення «вилучити з ведення міського самоврядування ті відділи, які найбільше пов'язані з класовою боротьбою, а саме: робітничий, житловий, соціальної допомоги» (Звезда, 1918, с 3). Вже 17 січня серед інших питань Міська Управа поставила на обговорення Думи питання взаємовідносини між РРСД та міським самоврядуванням. Заслухана сумісна декларація всіх політичних фракцій Управи щодо пропозиції Ради була сприйнята останньою, як буржуазний випад. На думку Катеринославської ради «...робота Міського Самоврядування може йти успішно лише за умови повного контакту з Радою Робітників та Солдатських Депутатів, як органів влади...» (Звезда, 1918, с. 3). «Цю резолюцію провалили» з двох причин. По перше, міська дума обрана всім населенням міста у 1917 р. за найдемократичнішою виборчою системою, вважаючи себе представницею всього населення, відповідальною як за суспільну безпеку, так і за всі галузі міського господарства та управління в місті, не сприймала ідею класової боротьби, як привід «передавати будь-якій установі свої функції і відділи міського Управління» (Звезда, 1918, с. 4) Надалі, рада отримала колегіальну відмову міської Управи щодо передачі відділів в централізоване управління РРСД, а саме: робітничого, житлового та соціальної допомоги. Вважаючи за необхідне подальше продовження усталеного контакту демократичного Катеринославського самоврядування з бойовим органом революційної демократії соціал - революціонерів та соціал-демократів, міська дума висловила впевненість у тому, що соціал - революціонери та соціал-демократи вживуть усіх заходів до відстоювання прав міського самоврядування, цього найголовнішого завоювання революції від будь-яких на нього замахів» (Звезда, 1918, с. 4).

Оцінюючи ситуацію під час проведення наради, варто зробити декілька висновків. По-перше, крок до міжпартійного блокування представників «всіх політичних фракцій Управи» щодо пропозиції РРСД, є ілюстрацією перетворення розрізнених міських політичних організацій на орган державної влади. Приклад створення, в їхній особі, опори нової буржуазно-демократичної влади Тимчасового

уряду, яка згідно Інструкції до Генерального Секретаріату на Україні (4 серпня 1917 р.), вилучила Катеринославщину з юрисдикції Центральної ради (Братаніч та Романенко, 2007, с. 37).

Публічна заява щодо успіху міського самоврядування за умов повного контакту та сумісної реалізації дій «на рівні Ради Робітників та Солдатських Депутатів» і пропозиція вилучення з ведення міського самоврядування тих відділів, які найбільше пов'язані з класовою боротьбою, а саме: робітничого, житлового, соціальної допомоги» ілюструє відкриту спробу дестабілізації роботи міського громадського управління. Озвучена оферта міжпартійного перерозподілу «функцій та відділів міського Управління» на основі класової боротьби, очікувано встала в протизвагу як до міського Положення (Мыш, 1892) так і по відношенню до програмних реформ фракційної більшості - «бойових органів революційної демократії соціал - революціонерів та соціал-демократів» (Яценко, 2010, с. 261-261). Однак, загальна декларація «всіх політичних фракцій Управи» щодо пропозиції Ради, сприйнята останньою як «буржуазний випад» виявляє одностайну та відповідальну - як за суспільну безпеку, так і за всі галузі міського господарства та управління в місті, позицію представницького органу Катеринослава – міської думи.

В процесі дослідження, між іншим, постало питання стосовно «домінантної» більшості РРСД на основних посадах Управи. «В управі основні посади належали більшовикам» - пише В. Яценко, однак на шпальтах більшовицького пресового видання «Звезда», позиція Управи визначена як опозиційно-ворожа, що в свою чергу викликає питання про відповідність інформації щодо розподілу на основних посадах Управи за політичним критерієм.

Висновки. Серед кандидатів, що балотувалися до міської думи були представлені виборчі списки за будь-якою ознакою: територіальною, професійною, релігійною, партійною, національною, феміністичною, що стало знаковою подією на тлі унікальної демократичної ініціативи – міських виборів Катеринославу.

Міжпартійна блокова система надала гарантований успіх в період муніципальних виборів та забезпечила необхідну для збалансованої роботи рівновагу. Відповідно, сумісна декларація всіх політичних фракцій щодо неправомірних дій Катеринославської РРСД є важливим прикладом фактичного процесу втілення демократичних цінностей та свобод на рівні діяльності представницького органів Катеринославу – міської думи. Однак, поза увагою залишилися питання взаємодії між органами державної влади та місцевим самоврядуванням, та механізми нагляду/контролю урядових організацій за формальною структурою муніципальних органів.

Бібліографічний список

- Бойко, В., 1997. Участь українських партій у муніципальній кампанії 1917 р. *Український історичний журнал*, 5, с. 25–40.
- Братаніч, Б. та Романенко, М., 2007. Наш край у революційних подіях весни 1917 р. *Історія рідного краю. Дніпропетровщина: Наші краї під час Першої світової війни, Національної революції та соціалістичного будівництва. 1914-1939 рр.* – Дніпропетровськ: Дніпрокнига. с. 20–37.
- Голуб, А., 2006. У часи першої світової війни й української революції (1914 – осінь 1917 рр.). *Історія міста Дніпропетровська*. Дніпропетровськ: Грані, с. 339-351.
- Екатеринославская городская статистика. 1918. Вып. 1-й. Екатеринослав, 1918. Звезда. № 15. 1918. с. 3-4.

- Іриоглу, Т., 2021. Формування органів державної влади та місцевого самоврядування Катеринославщини у березні – жовтні 1917 р. (за матеріалами періодическої преси). *Історическое обозрение Запорожья*, 1 (20), с. 132-140. Доступно: <<https://istznu.org/index.php/journal/article/view/1648>>.
- Купчик, Я., 2016. Вибори гласних до Київської міської думи 23 липня 1917 р.: підготовка, проведення, результати. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, 1, с. 38-42.
- Мыш, М. И. (сост.), 1892. Городовое положение 11 июня 1892 года с относящимися к нему узаконениями, судебными и правительственными разъяснениями. 1915. Издание 8-е, исправленное и значительно дополненное. Петроград : [типография А. Бенке]. с. 1214.
- Яценко, В., 2001. У вирі революції та громадянської війни (1917-1920 рр.) *Дніпропетровськ: віхи історії*. Дніпропетровськ, Грані, с. 123-147.
- Яценко, В., 2010. Політична боротьба на виборах до міської думи Катеринослава влітку 1917 р. *Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження: зб. наук. пр.*, 8, с. 258-270. Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-т.
- Яценко, В., 2021. Результати виборчої компанії до Катеринославської міської думи в серпні 1917 р. *Грааль науки*, 4, с. 585-592. DOI: 10.36074/grail-of-science.07.05.2021.113.

References

- Boyko, V., 1997. Uchast' ukrayins'kykh partiy u munitsypal'niy kampaniyi 1917 r. [Participation of Ukrainian parties in the municipal campaign of 1917]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal*, 5, s. 25–40 (in Ukrainian).
- Bratanich, B. and Romanenko, M., 2007. Nash kray u revolyutsiynykh podiyakh vesny 1917 r. [Our region during the revolutionary events of the spring of 1917] *Istoriya ridnogo krayu. Dnipropetrovshhy'na: Nash krayi pid chas Pershoyi svitovoyi vijny', Nacional'noyi revolyuciyi ta socialisty'chnogo budivny'ctva. 1914-1939 rr.* Dnipropetrovs'k: Dniprokny'ga. 20-37 (in Ukrainian).
- Holub, A., 2006. U chasy pershoi svitovoi viiny y ukraïnskoi revoliutsii (1914 – osin 1917 rr.). [During the First World War and the Ukrainian Revolution (1914 - fall of 1917)]. *Istoriia mista Dnipropetrovska*. Dnipropetrovsk: Hrani, p. 339-351. (in Ukrainian).
- Yekaterinoslavskaya gorodskaya statistika. 1918 [Ekaterinoslav city statistics. 1918. Issue 1. Ekaterinoslav, 1918]. Vyp. 1-y. Yekaterinoslav, 1918. (in Russia)
- Iry'oglu, T., 2021. Formuvannya organiv derzhavnoj vlady` ta misceвого samovryaduvannya Katery`noslavshhy`ny` u berezni – zhovtni 1917 r. (za matery`alamy` pery`ody`cheskoj presy`). [Formation of state authorities and local self-government bodies in the Katerynoslav region in March-October 1917 (based on periodicals)]. *Y'story`cheskoe obozreny`e Zaporozh`ya*, 1 (20), 132-140. Available at: <<https://istznu.org/index.php/journal/article/view/1648>>. (in Ukrainian).
- Kupchy`k Ya., 2016. Vy`bory` glasny`x do Ky`yivs`koyi mis`koyi dumy` 23 ly`pnya 1917 r.: pidgotovka, provedennya, rezul`taty` / [Elections of public officials to the Kyiv City Duma on July 23, 1917: preparation, conduct, results] *Visny`k Ky`yivs`kogo nacional`nogo universy`tetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriya*, 1, p.38-42.(in Ukrainian).
- Mysh, M. I. (sost.), 1892. Gorodovoye polozheniye 11 iyunya 1892 goda s otnosyashchimisya k nemu uzakoneniyaми, sudebnymi i pravitel'stvennymi raz'yasneniyami. 1915. [City Regulations of June 11, 1892 with Related Legislation, Judicial and Government

- Explanations. 1915] Izdaniye 8-ye, ispravlennoye i znachitel'no dopolnennoye. Petrograd : [tipografiya A. Benke]. s. 1214. (in Russia).
- Yacenko, V., 2001. U vyri revolyuciyi ta gromadyans`koyi vijny` (1917-1920 rr.)/ [Political struggle in the elections to the city council of Katerynoslav in the summer of 1917.] *Dnipropetrovs`k: vixy` istoriyi*, Dnipropetrovs`k, Grani, p. 123–147. (in Ukrainian).
- Yacenko, V., 2010. Polity`chna borot`ba na vy`borax do mis`koyi dumy` Katery`noslava vlitku 1917 r. [Results of the election campaign to the Yekaterinoslav City Duma in August 1917.] *Pry`dniprovs`ka: istory`ko-krayeznavchi doslidzhennya: zb. nauk. Pr.*, 8, p. 258-270. D.: Vy`d-vo Dnipropetr. nacz. un-t [in Ukrainian].
- Yacenko, V., 2021. Rezul`taty` vy`borchoyi kompaniyi do Katery`noslavs`koyi mis`koyi dumy` v serpni 1917 r.[Results of the election campaign to the Katerynoslav City Duma in August 1917] *Graal` nauky*, 4, p. 585-592. DOI: 10.36074/grail-of-science.07.05.2021.113. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 07. 03. 2024 р.

V. Sorokotiag

LOCAL GOVERNMENT OF KATERINOSLAVA IN ESCALATING PARTY STRUGGLE (1917-1918)

The article reveals and analyzes the activities of the representative electoral body of Yekaterinoslav - the City Duma during bourgeois-democratic transformations in the region (1917-1918). The issue of election of local government under the proportional system is considered. A reconstruction of the meeting of the Presidium of the Council of Workers' and Soldiers' Deputies (hereinafter referred to as the SRSD) and the City Administration is made (based on the article of the Ekaterinoslav newspaper "Zvezda" of 1918).

The study of the activities of the municipality of Katerynoslav includes approaches developed in historical urbanism, as well as the principles of objectivity, historical and social approach.

The nature of the clash during the joint meeting of the RDCS and the City Administration gives grounds to assert that the RDCS has its own special goals to manage the objects of municipal property rights that were assigned to the local government of Yekaterinoslav.

Candidates running for the city council were represented by electoral lists based on any grounds: territorial, professional, religious, party, national, feminist, which was a landmark event against the backdrop of a unique democratic initiative - the city elections in Katerynoslav.

The inter-party bloc system provided a guaranteed success during the municipal elections and ensured the balance necessary for balanced work. Accordingly, the joint declaration of all political factions on the illegal actions of the Katerynoslav RDCS is an important example of the actual process of implementing democratic values and freedoms at the level of the representative body of Katerynoslav - the city council. However, the issues of interaction between the state authorities and local self-government bodies and the mechanisms of supervision/control of governmental organisations over the formal structure of municipal bodies remained unaddressed.

Key words: *democracy, reform, City Duma, City Administration, municipality, municipal economy, Bolsheviks, Yekaterinoslav Council.*

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 327.5:355.4

М. Бучин
А. Дворянин

ВІЙНА В СУДАНІ ЯК АРЕНА ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПРОТИСТОЯННЯ РОСІЇ ТА УКРАЇНИ

У статті розглядається проблема військового конфлікту в Судані у 2023-2024 рр. Показано особливості залучення Російської Федерації та України до військового конфлікту в Судані. Розкрито основні причини, особливості та наслідки збройної боротьби Російської Федерації (бійців російської приватної військової компанії Вагнер) та України (бійців українських спецслужб) на території Судану на сучасному етапі.

Ключові слова: *військовий конфлікт, Судан, Російська Федерація, Україна, геополітична боротьба, російські найманці, українські спецслужби.*

DOI 10.34079/2226-2830-2024-14-38-70-77

Африка традиційно характеризувалася підвищеним рівнем конфліктогенності, адже в історії континенту практично немає періодів, коли б на її території не велися війни. Не стала винятком і така африканська країна, як Судан, яка відзначалася непростим розвитком та нестабільністю впродовж останніх десятиліть. Більше того, у 2023 р. у Судані розпочався новий конфлікт, що має значні шанси перерости у масштабну громадянську війну із залученням іноземних держав.

Обрана нами для дослідження тематика є вкрай актуальною і для України. Це пов'язано насамперед із тим фактом, що до бойових дій у Судані залучена Росія через бійців приватної військової компанії «Вагнер». Більше того, чи не вперше в історії українські спецслужби, за неофіційними даними, залучені у військовий конфлікт за межами нашої держави (в Судані), протидіючи російським найманцям. Відтак від результатів військового конфлікту в Судані буде залежати і результат одного з фронтів російсько-української війни. Більше того, Росія отримує прибуток з Африки загалом, та з Судану, зокрема. Тому крах російських найманців у Судані зменшить джерела фінансування російської агресії в Україні та збільшить наші шанси на загальну перемогу у війні з агресором.

Проблематика військового конфлікту в Судані є дуже сучасною, а бойові дії в рамках конфлікту продовжують тривати. Це, з одного боку, означає, що у науковців не було часу та можливості ґрунтовно дослідити військовий конфлікт в Судані, який станом на сьогодні триває лише трохи більше року. Відтак у вітчизняній та зарубіжній науці станом на сьогодні відсутні ґрунтовні наукові дослідження військового конфлікту в Судані у 2023-2024 рр. З іншого боку, зважаючи на актуальність проблематики, можна припустити, що сучасний військовий конфлікт в Судані стане предметом численних досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців в майбутньому.

Відтак проблематика військового конфлікту в Судані висвітлювалася насамперед в аналітичних матеріалах, написаних військовими та політичними експертами, аналітиками та журналістами. У цьому контексті слід згадати насамперед про аналітичні матеріали таких експертів, як П. Гладієвський, Д. Закіянов, Н. Лотоцька,

С. Погорілова, К. Шварц та ін. Водночас у цих матеріалах здебільшого відсутній комплексний аналіз проблематики і розкриваються якісь окремі аспекти сучасного військового конфлікту в Судані. Це робить очевидною потребу в комплексному науковому дослідженні військового конфлікту в Судані на сучасному етапі кризь призму геополітичної боротьби Російської Федерації та України.

Мета роботи – здійснити комплексне політологічне дослідження військового конфлікту в Судані як арени геополітичної боротьби Російської Федерації та України.

Російська Федерація традиційно була активно представлена в Судані. В останні роки, у тому числі, в період сучасного військового конфлікту в Судані, чисельність бійців російської приватної військової компанії Вагнер, через яких Російська Федерація опосередковано реалізувала свої інтереси в Судані, на території цієї африканської країни становила не менше 500 осіб. Більшість з них перебуває на південному заході Судану, у селі Дафук, яке розташоване поблизу кордону із Центральноафриканською Республікою (Гладієвський, 2023).

Серед причин російської присутності в Судані – бажання поширити геополітичний вплив у Африці та побудувати на території країни військово-морську базу. Крім того, ще однією з причин активної присутності російської приватної військової компанії Вагнер у Судані є можливість заробляти гроші на видобутку та продажі золота. У цьому контексті дослідники наголошують, що це повною мірою корелюється із загальною стратегією поведінки Вагнера в Африці, спрямованою на заробіток грошей шляхом експлуатації природних ресурсів Африканського континенту. Відтак, золото, видобуте в Судані та відмите на світових ринках, приносить російським найманцям (а фактично – Росії) стабільний прибуток. Зокрема, експерти стверджують, що від початку повномасштабної російсько-української війни завдяки діяльності російської приватної військової компанії «Вагнер» російська влада отримала дохід розміром більше двох з половиною мільярдів доларів, що стало важливим вкладом у фінансування війни в Україні (Шварц, 2024). Згідно інших даних, Російська Федерація отримувала від видобутку золота на суданських шахтах близько 4 мільярдів доларів щорічно (Остров, 2024).

Коли у квітні 2023 р. у Судані розпочався військовий конфлікт між урядовими військами на чолі з А. Бурханом та Силами швидкої підтримки на чолі з М. Дагалом, російська приватна військова компанія Вагнер запропонувала свою допомогу Силам швидкої підтримки у вигляді поставок важкого озброєння. Проте повстанці спочатку відмовилися від такої військової допомоги з огляду на побоювання, що така допомога може призвести до негативної реакції з боку США. Проте згодом Сили швидкої підтримки змінили свою позицію з цього питання і погодилися на російську військову допомогу. Це було пов'язано із невдачами Сил швидкої підтримки на полі бою, які не дали їм змогу досягнути поставлених цілей та швидко захопити владу в Судані (Дзеркало тижня, 2024).

Відтак перша партія російської військової допомоги, надана приватною військовою компанією Вагнер, була поставлена Силам швидкої підтримки вже 28 квітня 2023 р. Зброя була доставлена колоною пікапів Тойота з території Центральноафриканської Республіки під наглядом російських найманців. Номенклатура російської військової включала, зокрема, зенітні ракетні комплекси. Більше того, Вагнер також почав здійснювати активну мобілізаційну політику на території Центральноафриканської Республіки з метою залучити найманців з ЦАР до військового конфлікту в Судані на стороні Сил швидкої підтримки (Тексти, 2024).

Постачання зенітних ракетних комплексів було важливим у контексті того, що урядові сили активно застосовували проти бійців Сил швидкої підтримки бойову

авіацію. А постачання російською приватною військовою компанією Вагнер озброєння саме з території Центральноафриканської Республіки пояснювалося тим фактом, що ЦАР вже впродовж кількох останніх років має статус головного оплоту російських найманців на Африканському континенті. Надана росіянами військова допомога мала суттєвий вплив на перебіг бойових дій, оскільки дала змогу бійцям Сил швидкої підтримки просунутися вперед та оточити столицю Судану (Закіянов, 2023).

Роль російської приватної військової компанії Вагнер у Судані не залишилася непоміченою з боку міжнародної спільноти. Зокрема, державний секретар США Е. Блінкен висловив глибоке занепокоєння з приводу діяльності бійців Вагнера в Судані. На його думку, російські найманці несуть дедалі більше смертей та руйнувань у цей і без того нестабільний африканський регіон (Тексти, 2023).

Варто зазначити, що після вбивства керівника російської приватної військової компанії Вагнер Є. Пригожина, співпраця між компанією та Силами швидкої підтримки не припинилася, оскільки військові операції Вагнера в Африці (і в Судані, зокрема) були взяті під контроль Міністерством оборони Російської Федерації. Експерти також відзначають, що тактика участі у боях в Судані російської приватної військової компанії Вагнер є доволі цікавою: компанія наймає місцевих жителів та платить їм заробітну плату за участь у бойових діях у статусі найманців-вагнерівців (Дзеркало тижня, 2024).

Доволі несподівано до військового конфлікту в Судані виявилася також залучена й Україна. Перша інформація про можливе перебування українських військових на території Судану та їхню участь у бойових діях проти бійців Сил швидкої підтримки та їхніх союзників – бійців приватної військової компанії Вагнер, з'явилася у виданні CNN. За результатами власного розслідування, а також – посилаючись на анонімне джерело з середовища українських військовослужбовців, видання зробило висновок, що за атаками на бійців Сил швидкої підтримки та російських найманців ймовірно стоять українські спецслужби (MILITARNYI, 2023).

Доказом щодо такої версії подій журналісти CNN також використовували фрагмент відео з камери тепловізора. На відеокamerі зафіксовано частину вже згаданої операції проти російських найманців та повстанців, а також роботу пульта керування безпілотником. Що важливо, на відео інтерфейс пульта керування БПЛА був україномовним (MILITARNYI, 2023).

Атаки безпілотників по російських найманцях та бійцях Сил швидкої підтримки, організовані українською спецслужбою, відбулися через два дні після того, як Вагнер переправив у Судан велику партію зброї. З допомогою дронів українці нанесли щонайменше 8 результативних атак по ворогу, а самі атаки мали характерний український стиль використання безпілотників. Йдеться, зокрема, про незвичну для Судану тактику пікерування безпілотників прямо на ціль для ураження (Лотоцька, 2023).

Згодом українське видання «Бабель» теж підтвердило участь українських військових у конфлікті в Судані. Журналісти видання змогли отримати через свої джерела в українській розвідці відеоматеріали, на яких зафіксовано кадри боїв в Судані за участі українських бійців. Загалом участь українських спецслужб у бойових діях у Судані, згідно відео, включала як наземні операції (зокрема, роботу снайперів та вогневий контакт з ворогом), так і атаки безпілотників (MILITARNYI, 2023).

Після цього журналісти звернулися до Головного управління розвідки Міністерства оборони України щодо цього питання. Проте у відповідь отримали лише посилання на сказану вже раніше фразу свого керівника К. Буданова про те, що Україна

ставить собі за мету знищувати військових злочинців з Росії у будь-яких куточках на планеті (MILITARNYI, 2023).

Вже навесні 2024 р. у американській газеті The Wall Street Journal вийшла ґрунтовна стаття, в якій надаються підтвердження та розкриваються багато деталей участі України у військовому конфлікті в Судані. Журналісти видання красномовно зазначили, що сьогодні лінія фронту російсько-української війни простягнулася аж до Африки. За твердженням американських журналістів, улітку 2023 р. лідер Судану А. Бурхан звернувся до українського президента В. Зеленського із проханням надати допомогу у війні (Лотоцька, 2024).

На думку авторів публікації, у В. Зеленського було як мінімум дві причини, які не давали змогу проігнорувати таке прохання глави Судану. По-перше, йдеться про те, що до початку військового конфлікту в Судані влада цієї африканської країни таємно постачала зброю для української армії. По-друге, у Судані участь у бойових діях брала російська приватна військова компанія Вагнер, бійці якої активно залучалися до бойових дій на території України. При тому, російські найманці в Судані активно заробляють на видобутку та продажі золота, наповнюючи у такий спосіб російський бюджет для фінансування війни в Україні (Лотоцька, 2024).

Відтак, автори публікації, аналізуючи причини залучення України до військового конфлікту в Судані, наголошують на тому, що Україна та Російська Федерація в африканській країні борються за зброю та економічні ресурси. У першому випадку йдеться про те, що оскільки в Судані впродовж останніх десятиліть існували численні конфлікти, до країни масштабно постачалася зброя. При тому, її постачала як Російська Федерація та Китай, так і західні країни. У другому випадку йдеться про значні запаси золота, на які багаті надра Судану. Залученість України та Росії до конфлікту в Судані також значною мірою зумовлено усвідомленням українською та російською владою того, що російсько-українська війна може тривати ще багато років, відтак важливо мати значні резерви для боротьби (Шварц, 2024).

Журналісти американського видання наголошують, що участь України у військовому конфлікті в Судані є складовою нової сміливої стратегії нашої держави, яка має на меті підірвати військові та економічні можливості Російської Федерації закордоном; зробити вартість війни для Росії більш високою; створити для України імідж захисників від російського вторгнення у тих регіонах світу, куди Захід не має змоги чи бажання прямо бути залученим (Погорілов, 2024).

З іншого боку, в американському виданні наголошується на політичних ризиках, які можуть мати місце для України, особливо в умовах, коли знижується рівень міжнародної підтримки для нашої держави. Йдеться про те, що дії України є фактично втручанням у внутрішні справи іншої держави, участю у конфлікті, який спричинив численні людські жертви і дві сторони якого підозрюються у масштабних воєнних злочинах. У цьому контексті американські журналісти наводять слова державного секретаря США Е. Блінкена, який наголошував на тому, що будь-яка сторона, яка надає матеріальну підтримку воюючим в Судані силам, також має нести відповідальність за розпалювання конфлікту та звірства проти мирних жителів Судану (Лотоцька, 2024).

До слова, після виходу публікації керівник української розвідки К. Буданов не захотів надати офіційне підтвердження факту залучення українських солдат до військового конфлікту в Судані. Водночас він в загальному обґрунтував, чому такі дії можуть бути доцільними та мати місце. Зі слів К. Буданова, Україна зараз знаходиться у стані повномасштабної війни з Російською Федерацією, а сама війна загалом завжди є справою ризикованою. Оскільки, на думку К. Буданова, Росія має збройні підрозділи у

різних частинах світу, українці намагаються час від часу завдати по них ударів (Погорілов, 2024).

Відтак, за твердженням американських журналістів, всього через кілька тижнів від часу звернення А. Бурхана до України перша хвиля бійців наших спецслужб висадилися на території Судану та розпочали активну боротьбу із опонентами урядової армії, намагаючись витіснити їх поза межі столиці Судану. Першочерговим завданням, яке стояло перед українськими бійцями, мала стати допомога А. Бурхану вибратися з оточеної російськими найманцями та бійцями Сил швидкої підтримки столиці Судану. Проте втілювати це завдання у життя не прийшлося, оскільки суданський лідер зміг самостійно виїхати з Хартуму. А. Бурхан під охороною власного конвою приїхав до місця розташування українських військових, подякував їм за допомогу і поїхав до м. Порт-Судан, яке контролювали урядові війська. Згодом, через кілька тижнів, в Ірландії відбулася зустріч А. Бурхана та В. Зеленського (Лотоцька, 2024).

За твердженнями журналістів, окрім безпосередньої участі у бойових діях, важливим напрямком діяльності українських військовослужбовців у Судані стала підготовка суданських солдат. Зокрема, українські бійці навчали своїх суданських колег тактичним прийомам, які у свій час допомогли ЗСУ стримати суттєво більшу російську армію. Значний акцент у навчанні, яке проводили українські військовослужбовці, робився на вмінні використовувати у бою безпілотники (Лотоцька, 2024).

Більше того, у лютому 2024 р. Україна допомогла Судану отримати партію турецьких безпілотників Байрактар, які стали доволі корисними та ефективними для урядової армії. Крім того, Україна надала Судану продовольчу допомогу. Зокрема, на початку 2024 р. до Судану прибула партія українського борошна (Погорілов, 2024).

Одним із важливих напрямків діяльності бійців українських спецслужб у Судані стало руйнування логістики та шляхів постачання для Сил швидкої підтримки у столиці країни, м. Хартум. Для цього українські військовослужбовці активно здійснювали атаки безпілотниками по транспорту повстанців, які прямували через міст до столиці Судану. Крім того, українські бійці навчали своїх суданських колег мінувати шляхи постачання Сил швидкої підтримки (Тексти, 2024).

На думку авторів згаданої вище публікації в американському виданні, участь українських бійців у військовому конфлікті в Судані мала важливе значення для його перебігу. Зокрема, американські журналісти наголошують на тому, що саме завдяки українській допомозі урядова армія Судану зуміла відновити контроль над Омдурманом (велике місто в Судані, яке є частиною міської агломерації разом із Хартумом та Північним Хартумом). Це стало фактично першим серйозним успіхом урядової армії Судану від початку військового конфлікту. Що важливо, успіхи урядових збройних сил Судану в Омдурмані експерти пов'язують із ефективним застосуванням безпілотників (з чого можна зробити висновок про корисність української допомоги) та розгортанням підготовлених елітних підрозділів (Лотоцька, 2024).

Підсумовуючи, варто відзначити, що російська приватна військова компанія Вагнер впродовж останніх років (з 2017 р.) є активно присутньою на території Судану, а її чисельність становить не менше 500 бійців. Російські найманці беруть активну участь у видобутку золота на території Судану, а з початком військового конфлікту в 2023 р. почали активно допомагати Силам швидкої підтримки, надаючи зброю, проводячи навчання та беручи безпосередню участь у бойових діях проти урядових збройних сил. Також до участі у військовому конфлікті в Судані у 2023 р. були залучені бійці українських спецслужб, які проводили навчання урядових збройних сил

Судану та брали участь у боях проти бійців Сил швидкої підтримки та російських найманців.

Зважаючи на той факт, що конфлікт в Судані триває, можна припустити, що на території цієї африканської країни збройна геополітична боротьба між Російською Федерацією та Україною продовжуватиметься і в майбутньому, а її результат, з одного боку, матиме вплив на повномасштабну російсько-українську війну, а, з другого боку, залежатиме від неї. Це і вбачається перспективним напрямком для наших подальших наукових досліджень.

Бібліографічний список

- Гладієвський, П., 2023. Дивна війна у Судані. *Збруч* [онлайн] 5 травня. Доступно: <<https://zbruc.eu/node/115300>> [Дата звернення 25 квітня 2024].
- Дзеркало тижня, 2024. *Україна тепер воює з Росією в Судані – The Wall Street Journal* [онлайн] 6 березня. Доступно: <<https://zn.ua/ukr/WORLD/-ukrajina-teper-vojuje-z-rosijeju-v-sudani-the-wall-street-journal-.html>> [Дата звернення 30 квітня 2024].
- Закіянов, Д., 2023. Ще одна війна. Хто розпалив бійню в африканському Судані. *MIND* [онлайн] 17 квітня. Доступно: <<https://mind.ua/publications/20256172-shche-odna-vijna-hto-rozpaliv-bijnyu-v-afrikanskomu-sudani>> [Дата звернення 28 квітня 2024].
- Лотоцька, Н., 2023. У Судані бойові дії поширюються на південь від столиці. Туди втекли сотні тисяч мешканців. *LB.ua* [онлайн] 20 жовтня. Доступно: <https://lb.ua/world/2023/10/20/580373_sudani_bojovi_dii_poshiryuyutsya.html> [Дата звернення 23 квітня 2024].
- Лотоцька, Н., 2024. Українські спецпризначенці воюють у Судані проти повстанців та російських угруповань, - *WSJ. LB.ua* [онлайн] 6 березня. Доступно: <https://lb.ua/world/2024/03/06/602006_ukrainski_spetspriznachentsi_voyuyut.html> [Дата звернення 28 квітня 2024].
- Остров, 2024. *Задіяння українських військ у Судані принесло результати для її союзників у громадянському конфлікті за участі росіян.* [онлайн] 6 березня. Доступно: <<https://www.ostro.org/news/zadiyannya-ukrayinskyh-vijsk-u-sudani-pryneslo-rezultaty-dlya-yiyi-soyuznykiv-u-gromadyanskomu-i463756>> [Дата звернення 22 квітня 2024].
- Погорілов, С., 2024. *WSJ дізнався про участь України у війні в Судані проти Росії. Українська правда* [онлайн] 6 березня. Доступно: <<https://www.pravda.com.ua/news/2024/03/6/7445214/>> [Дата звернення 1 травня 2024].
- Тексти, 2023. *Чому конфлікт у Судані може стати «катастрофічною пожежею» у всьому регіоні* [онлайн] 25 квітня. Доступно: <<https://texty.org.ua/fragments/109499/chomu-konflikt-u-sudani-mozhe-staty-katastrofichnoyu-pozhezheyu-u-vsomu-rehioni/>> [Дата звернення 25 квітня 2024].
- Тексти, 2024. *Лінія фронту у війні між Україною та Росією простягається до Африки,* - *WSJ.* [онлайн] 6 березня. Доступно: <<https://texty.org.ua/fragments/111937/liniya-frontu-u-vijni-mizh-ukrayinoyu-ta-rosiyeyu-prostyahayetsya-do-afryky-wsj/>> [Дата звернення 27 квітня 2024].
- Шварц, К., 2024. Глобальна битва за зброю та ресурси: Україна воює з Росією в Судані, - *WSJ. УНІАН* [онлайн] 6 березня. Доступно: <<https://www.unian.ua/world/ukrajina-vojuje-z-rosiyeyu-v-sudani-za-zbroyu-i-zoloto-usi-podrobici-wsj-12564597.html>> [Дата звернення 21 квітня 2024].
- МІЛІТАРНІ, 2023. З'явилося відео підтвердження присутності українських військових в Судані. [онлайн] 6 жовтня. Доступно: <<https://mil.in.ua/uk/news/z->

yavylys-novi-pidtvverzheniya-prysutnosti-ukrayinskyh-vijskovykh-v-sudani-1/> [Дата звернення 2 травня 2024].

References

- Dzerkalo tyzhnia, 2024. *Ukraina teper voiuie z Rosiieiu v Sudani – The Wall Street Journal [Ukraine is now at war with Russia in Sudan - The Wall Street Journal]* [online] 6 bereznia. Available at: <<https://zn.ua/ukr/WORLD/-ukrajina-teper-vojuje-z-rosiyeju-v-sudani-the-wall-street-journal-.html>> [Accessed 30 April 2024]. (in Ukrainian).
- Hladiievskiy, P., 2023. Dyvna viina u Sudani [Strange war in Sudan]. *Zbruch* [online] 5 travnia. Available at: <<https://zbruc.eu/node/115300>> [Accessed 25 April 2024]. (in Ukrainian).
- Lototska, N., 2023. U Sudani boiovi dii poshyriuiutsia na pivden vid stolytsi. Tudy vtekly sotni tysiach meshkantsiv [In Sudan, hostilities spread to the south of the capital. Hundreds of thousands of residents fled there]. *LB.ua* [online] 20 zhovtnia. Available at: <https://lb.ua/world/2023/10/20/580373_sudani_boiovi_dii_poshyryuyutsya.html> [Accessed 23 April 2024]. (in Ukrainian).
- Lototska, N., 2024. Ukrainski spetspryznachentsi voiuut u Sudani proty povstantsiv ta rosiiskykh uhrupuvan, - WSJ [Ukrainian special forces are fighting in Sudan against rebels and Russian groups, - WSJ]. *LB.ua* [online] 6 bereznia. Available at: <https://lb.ua/world/2024/03/06/602006_ukrainski_spetspryznachentsi_voyuyut.html> [Accessed 28 April 2024]. (in Ukrainian).
- MILITARNYI, 2023. *Ziavylosia video pidtvverzhenia prysutnosti ukrainskykh viiskovykh v Sudani [A video confirming the presence of the Ukrainian military in Sudan has appeared]* [online] 6 zhovtnia. Available at: <<https://mil.in.ua/uk/news/z-yavylys-novi-pidtvverzheniya-prysutnosti-ukrayinskyh-vijskovykh-v-sudani-1/>> [Accessed 2 May 2024]. (in Ukrainian).
- Ostrov, 2024. *Zadiiannia ukrainskykh viisk u Sudani pryneslo rezultaty dlia yii soiuznykiv u hromadianskomu konflikti za uchasti rosiian [The involvement of Ukrainian troops in Sudan has brought results for its allies in the civil conflict involving the Russians]* [online] 6 bereznia. Available at: <<https://www.ostro.org/news/zadiyannya-ukrayinskyh-vijsk-u-sudani-pryneslo-rezultaty-dlya-yiyi-soyuznykiv-u-gromadyanskomu-i463756>> [Accessed 22 April 2024]. (in Ukrainian).
- Pohorilov, S., 2024. WSJ diznavsia pro uchast Ukrainy u viini v Sudani proty Rosii [WSJ learned about Ukraine's involvement in the war in Sudan against Russia]. *Ukrainska pravda* [online] 6 bereznia. Available at: <<https://www.pravda.com.ua/news/2024/03/6/7445214/>> [Accessed 1 May 2024]. (in Ukrainian).
- Shvarts, K., 2024. Hlobalna bytva za zbroiu ta resursy: Ukraina voiuie z Rosiieiu v Sudani, - WSJ [Global Battle for Arms and Resources: Ukraine Fights Russia in Sudan, - WSJ]. *UNIAN* [online] 6 bereznia. Available at: <<https://www.unian.ua/world/ukrajina-voyuye-z-rosiyeyu-v-sudani-za-zbroyu-i-zoloto-usi-podrobici-wsj-12564597.html>> [Accessed 21 April 2024]. (in Ukrainian).
- Teksty, 2023. *Chomu konflikt u Sudani mozhe staty «katastrofichnoiu pozhezheiu» u vsomu rehioni [Why the conflict in Sudan could become a "catastrophic fire" in the entire region]* [online] 25 kvitnia. Available at: <<https://texty.org.ua/fragments/109499/chomu-konflikt-u-sudani-mozhe-staty-katastrofichnoyu-pozhezheiu-u-vsomu-rehioni/>> [Accessed 25 April 2024]. (in Ukrainian).

Teksty, 2024. *Liniia frontu u viini mizh Ukrainoiu ta Rosiieiu prostiahaietsia do Afryky, - WSJ [The front line in the war between Ukraine and Russia extends to Africa, - WSJ]* [online] 6 bereznia. Available at: <<https://texty.org.ua/fragments/111937/liniya-frontu-u-vijni-mizh-ukrayinoyu-ta-rosiyeyu-prostyahayetsya-do-afryky-wsj/>> [Accessed 27 April 2024]. (in Ukrainian).

Zakiianov, D., 2023. *Shche odna viina. Khto rozpaliv biiniu v afrykanskomu Sudani [Another war. Who ignited the fighting in the African Sudan]. MIND* [online] 17 kvitnia. Available at: <<https://mind.ua/publications/20256172-shche-odna-vijna-hto-rozpaliv-bijnyu-v-afrikanskomu-sudani>> [Accessed 28 April 2024]. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 17.05.2024 р.

M. Buchyn

A. Dvorianyn

WAR IN SUDAN AS AN ARENA FOR GEOPOLITICAL CONFLICT BETWEEN RUSSIA AND UKRAINE

The article examines the problem of the military conflict in Sudan in 2023-2024. The main interests that led to the presence of the Russian Federation in Sudan are disclosed: obtaining significant profits from mining and selling gold; interest in the construction of a Russian naval base on the territory of Sudan; the desire to increase its geopolitical influence on the African continent. Features of involvement and the role of fighters of the Russian private military company Wagner in Sudan military conflict are shown. In particular, attention is focused on the following forms of military support by the Russian Federation of Rapid Support Forces: training of Sudanese rebels by fighters of the Russian private military company Wagner; direct supplies of weapons to the Rapid Support Forces; direct participation of Russian mercenaries in battles against Sudanese government forces, etc.

Peculiarities of involvement of Ukrainian servicemen in the military conflict in Sudan are studied. The main reasons for Ukraine's participation in the military conflict in Sudan are revealed: a direct request to Ukraine for help from the head of Sudan A. Burhan; the desire to oppose the spread of Russian influence in Sudan; the desire to reduce the opportunities of the Russian Federation to make profits from mining and selling gold on the territory of Sudan; interest in the supply of weapons from Sudan, etc.

Features of Ukraine's participation in the military conflict in Sudan are shown: training the government army to opposer rebels and Russian mercenaries, in particular, by using drones; direct participation in combat operation against Russian mercenaries and Rapid Support Forces; providing food aid to Sudan, etc. It is emphasized that the activities of the Ukrainian special services in Sudan led to government troops seizing the initiative on the battlefield and achieving certain military victories.

Keywords: *military conflict, Sudan, Russian Federation, Ukraine, geopolitical struggle, Russian mercenaries, Ukrainian special services.*

УДК 328:329

М. Бучин
З. Крохмальна

ФЛОРКРОСИНГ ЯК АТРИБУТ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ ТА ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

У статті розглядається проблема флоркросингу як атрибуту сучасного парламентаризму та представницької демократії. Автори розкривають суть та основні підходи до розуміння флоркросингу. Досліджено основні причини флоркросингу на сучасному етапі. Розкрито взаємозв'язок між флоркросингом і типом виборчої системи та типом мандату. На основі виокремлених причин та мотивів флоркросингу здійснено класифікацію парламентарів-флоркросерів. Показано основні негативні наслідки флоркросингу.

Ключові слова: флоркросинг, партійна система, політичні партії, парламентаризм, представницька демократія, депутат, імперативний мандат, вільний мандат.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-14-38-78-86

В сучасних демократичних країнах, які розвиваються у напрямку розбудови парламентаризму та представницької демократії, зміна політичних уподобань та партійної приналежності окремих представників політичної еліти (флоркросинг) є звичним явищем. Водночас саме трактування флоркросингу є неоднозначним, адже зміна партійної чи фракційної приналежності може оцінюватися з різних позицій та мати як позитивні, так і негативні наслідки для політичного життя країни.

Обрана нами для дослідження тематика є вкрай актуальною і для України, де флоркросинг є доволі поширеним явищем. Він, з одного боку, спричинений недемократичним та непрозорим характером вітчизняних політичних процесів, а, з іншого боку, поглиблює негативні тенденції розвитку представницької демократії і парламентаризму в нашій державі.

Проблематика флоркросингу стала предметом зацікавленості багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників та аналітиків. Серед них варто виокремити таких, як Л. Арріола, Д. Донхуан, Дж. Дейвіс, К. Джанда, К. Мершон, М. Радін, Л. Ракнер, Є. Солонина, М. Філіп, В. Хеллер, Дж. Хюкла, Б. Чіро ро та ін. Вони досліджували суть, особливості, причини та наслідки флоркросингу. Водночас згадані дослідники аналізували лише окремі аспекти проблематики. Це робить очевидною потребу в додатковому науковому вивченні флоркросингу як атрибуту парламентаризму та представницької демократії.

Мета роботи – здійснити комплексне політологічне дослідження флоркросингу як атрибуту парламентаризму та представницької демократії.

Флоркросинг, тобто перехід депутата з однієї партії (чи фракції) в іншу, є невід'ємним елементом сучасного парламентаризму та представницької демократії. Це явище трапляється у більшості країнах світу, проте у кожній – зумовлюється багатьма причинами та характеризується різними ознаками. Власне термін «флоркросинг» широко застосовують саме в англо-саксонських країнах (англ. floor-crossing, crossing the floor). На веб-порталі ACE Electoral Knowledge Network, створеному для забезпечення усією необхідною інформацією людей, які працюють у виборчій сфері,

можна побачити таке визначення флоркросингу: процес, коли один член парламенту остаточно залишає свою політичну партію, щоб приєднатися до іншої партії або стати незалежним кандидатом (Floor-crossing, 2012).

Вперше термін «флоркросинг» було використано для опису процесу в британському парламенті, коли член Палати громад змінював політичну партію, від якої був обраний, на іншу, переходячи з однієї частини зали в протилежну (в парламенті Великої Британії правляча партія знаходиться з правого боку, а опозиція – з лівого). Варто зазначити, що один із найвідоміших політичних діячів Вінстон Черчилль був флоркросером. Протягом своєї політичної кар'єри він мігрував між Консервативною та Ліберальною партіями заради власної вигоди. Також в англійській мові використовуються терміни «carpet-crossing», «party-hopping», «party-switching», що означають партійні перебігання. Явище, коли депутати змінюють свою партійну приналежність, у Новій Зеландії називають «вака-джампінгом» (вака – вид каное), тобто перестрибуваннями між партійними каное (Crossing the floor, 2014).

Іноземні дослідники В. Гелер і К. Мершон визначають флоркросинг як будь-яку зафіксовану зміну партійної приналежності політиком, який обіймає чи змагається за виборну посаду (Heller and Mershon, 2009). Окрім цього, в деяких країнах флоркросингом називають голосування проти своєї партії в конкретному питанні. До прикладу, депутата, що віддає голос всупереч рішенням своєї парламентської фракції, в Австралії вважають зрадником. Тому в деяких країнах інколи обирають парламентського партійного організатора (англ. party whip), який слідкує за тим, як голосують члени його політичного об'єднання (Crossing, 2023).

Крім того, флоркросинг може бути наслідком рішення партії про виключення депутата. Це пов'язано з поведінкою парламентаря, порушенням партійної дисципліни, діями всупереч лінії партії (Xucla, 2015). Зміну політичної сили до обрання в парламент певним чином також можна назвати флоркросингом. Під час виборчої кампанії кандидати переходять до партій з більшими ресурсами для проведення агітації або з вищим рівнем популярності і перспектив. Іншими словами, кандидати схиляються на сторону тих політичних об'єднань, що гарантують більшу ймовірність перемоги на виборах (Arriola, Donghyun, Davis, Phillips and Rakner, 2021). Водночас, приєднання безпартійних депутатів до певної фракції, на нашу думку, не є флоркросингом, адже в даному випадку не відбувається перехід між різними політичними утвореннями.

Ставлення до переходу парламентарів з партії в партію відрізняється у кожній країні, зокрема регуляцією цього питання законодавством, і залежить від рівня її демократизації. До прикладу, в Канаді флоркросинг залишається фактично безкарним процесом, хоча може призводити до втрати підтримки депутата від електорату. Формальна заборона партійної міграції також відсутня у Великобританії. Проте є держави, де у випадку виходу з партії парламентар втрачає своє місце. Такий механізм запроваджений, наприклад, законодавством Уганди з метою запобігання корупції в парламенті. Серед інших країн, що забороняють партійні перестрибування, можна виділити Індію, Нігерію, Зімбабве, Кенію. У США депутати-перебіжчики можуть бути відкликані за допомогою петиції громадян. Тоді виникає потреба провести додаткові вибори в певних округах (Громадянська мережа ОПОРА, 2016).

Загалом ставлення до партійних перебігань різниться в залежності від того, чи країна є розвинутою демократією, чи ще перебуває на шляху демократичного розвитку. Не бажаючи обмежувати свободу членів парламенту, повні демократії виступають проти законів, що забороняють партійний перехід. Таким чином, в цих країнах забезпечуються ключові цінності, а також зберігається конкуренція між політичними силами. Бажання не втратити членів партії сприяє вдосконаленню їх діяльності й

спонукає дотримуватися сформованої ідеології. До того ж, механізм вільного мандату дозволяє депутатам діяти відповідно до своїх переконань.

У той же час «молоді» демократії зі слабкою політичною системою запроваджують різноманітні механізми, щоб перешкодити появі депутатів-перебіжчиків. На їхню думку, це допоможе подолати фрагментарність партійної системи і дасть змогу побудувати чітку структуру парламенту. Адже депутати, що змінюють політичні позиції, порушують не тільки єдність своєї фракції, але й уявлення громадян про парламент як представницький орган країни. Як зазначають В. Гелер та К. Мершон, постійне занепокоєння, яке висловлюється в дослідженнях партійних перебігачів у нових демократіях, полягає в тому, що депутати-перебіжчики підривають і без того слабку партійну організацію, перешкоджають інституціоналізації партійної системи та ускладнюють процес розроблення політики і представництва (Heller and Mershon, 2009).

Разом з негативними аспектами флоркросингу є й позитивні ознаки даного явища. Зокрема, на нашу думку, можна виокремити такі його переваги: забезпечення демократії; наявність політичних альтернатив, тобто можливості депутатів вільно змінити політичну силу в разі виникнення потреби; мирне співіснування партій, що сприяє ефективнішому виконанню ними своїх функцій тощо. Крім того, варто зазначити, що інколи партія переходить «червону лінію» та вдається до неприпустимих дій, що відповідно спричиняє вихід депутата з політичного об'єднання. У такий спосіб член політичної партії має змогу висловити протест проти зміни курсу своєї політичної сили чи зловживань з боку партійного керівництва (Arriola, Donghyun, Davis, Phillips and Rakner, 2021). Таке рішення, на нашу думку, можна вважати морально виправданим і правильним.

У згаданій вище ситуації може мати місце і зворотний результат – флоркросинг може відбутися внаслідок рішення щодо виключення депутата зі складу політичної партії. Це може бути наслідком внутрішньофракційного конфлікту, відмови депутата голосувати згідно з партійними настановами, незгоди з керівництвом чи дисципліною всередині партії тощо (Хуcla, 2015).

У контексті досліджуваної проблематики важливо з'ясувати причини флоркросингу. Аналізуючи цей феномен, цілком зрозуміло, що одною з його головних причин виступає слабкість партійної системи. На появу депутатів-перебіжчиків, зокрема, впливає відсутність чітких законів і регламентації дій у випадку флоркросингу. Якщо такі механізми існують, в деяких державах вони застосовуються вибірково в залежності від конкретного випадку та часто є проявом політичної корупції. Значну роль у відсутності партійної дисципліни відіграє низький рівень політичної культури членів парламенту. Вони повинні бути прикладом для наслідування, володіти високими моральними якостями, інтелектуальними здібностями, компетентністю. Проте депутати часто відмовляються від власних політичних цінностей та ідеології, чим спричиняють нестабільність у представницькому органі влади (Солонина, 2012).

На флоркросинг також впливає недовговічність політичних партій: одні партійні утворення припиняють свою діяльність, а їх місце займають нові, яким ще потрібно адаптуватися до політичного середовища та отримати підтримку електорату. На нашу думку, особливою проблемою, яка притаманна багатьом країнам, є відсутність контролю над діяльністю партій з боку виборців, незацікавленість громадян у політичному житті держави. Тому коли політичні сили проходять у парламент, вони часто забувають про передвиборчі обіцянки та партійні програми, і діють на користь власних інтересів (Солонина, 2012).

Окрім наведених нижче причин, рівень флоркросингу залежить і від особистої мотивації члена політичної партії чи депутата:

По-перше, одним із основних факторів, що призводять до зміни депутатом партії, виступає збільшення впливу, особиста вигода, як матеріальна, так і нематеріальна. У даному випадку можна говорити про політичний опортунізм, тобто поведінку, за якої депутат готовий використати будь-яку нагоду заради досягнення власних цілей, нехтуючи моральними цінностями та юридичними нормами. У цьому контексті також варто зазначити, що поширеним є припущення про те, що партійні перебігання можуть здійснюватися як стратегія «виживання», особливо перед виборами. Насамперед така тенденція пов'язана з бажанням парламентарів зберегти свою посаду. Таким чином, депутат приєднується до популярних партій з високими рейтингами, що ймовірно досягнуть електорального успіху та перемоги на наступних виборах (Arriola, Donghyun, Davis, Phillips and Rakner, 2021).

Спричинення флоркросингу мотивацією з позиції власної вигоди значною мірою зумовлена тим фактом, що часто депутатами стають представники великих бізнесових кіл. Їхня зацікавленість у здобутті влади спричинена, зокрема, можливістю впливу на політику регулювання і оподаткування. Відтак вони стають членами парламенту для лобювання своїх інтересів та отримання економічних преференцій, внаслідок чого ця категорія парламентарів приймає необ'єктивні та упереджені рішення при здійсненні своїх повноважень. Такі депутати часто зраджують власним переконанням та стають «тушками» заради грошей і вигідніших позицій (Arriola, Donghyun, Davis, Phillips and Rakner, 2021).

По-друге, флоркросинг може відбуватися не за волевиявленням члена партії, а під впливом представників органів влади. Спроби залучити депутата до провладної більшості відбуваються у формі залякувань, підкупу чи психологічного тиску на партійців і навіть їхні сім'ї. Такі методи можуть також застосовувати, щоб примусити депутатів голосувати за певні законопроекти всупереч рішенням фракції без виходу з неї. Відтак у цьому випадку в основі флоркросингу лежить бажання депутата уникнути потенційних проблем.

По-третє, мотивацією стає зміна політичних поглядів парламентаря. Розуміння депутата, що його ідеологічні цілі протилежні до ідеології партії, у якій він працює, є перешкодою ефективному виконанню парламентських повноважень. Щоб просувати бажані політичні рішення, законодавці здійснюють партійні перестрибування до близьких за поглядами партійних утворень (Radean, 2019).

На основі наведених вище причин та мотивацій флоркросингу, вважаємо за доцільне виділити такі типи депутатів-перебіжчиків:

1. Флоркросери, що перефарбувалися.
2. Флоркросери, що зазнали тиску.
3. Флоркросери, що змінили свої погляди.
4. Флоркросери, що зневірилися у партії.
5. Флоркросери, що шукають вигоди.
6. Депутати, що були виключені з партії (фракції).
7. Флоркросери, які голосують всупереч політиці партії (фракції), залишаючись у її складі.

Відтак можемо зробити висновок, що флоркросинг може здійснюватися двома способами. Перший варіант – це відкритий перехід депутата з однієї політичної партії (фракції) в ряди іншої, або набуття статусу незалежного члена парламенту після виходу з фракції, до якої раніше був обраний. У другому випадку, залишаючись у фракції,

депутат не підтримує позицію своєї політичної партії стосовно певного питання, тому діє врозрід її лінії політики та голосує в інтересах інших політичних сил.

У випадку, якщо флоркросинг у парламенті є відкритим (особа відкрито переходить з однієї фракції в іншу), актуалізується питання щодо того, що стається з мандатом депутата в парламенті. На основі аналізу світової політичної практики можна визначити три варіанти розвитку подій:

1. Місце залишається в політичній партії, тому вона має право вирішити, хто замінить виключеного депутата. У такому випадку зміцнюється консенсус та внутрішньопартійна демократія, адже члени партії можуть брати участь у прийнятті рішення, кому віддати місце. Хоча переважно його отримує той кандидат, який був наступним у списку на виборах.

2. Місце залишається у члена парламенту. У такому випадку послаблюється партійна дисципліна, що сприяє збільшенню ролі кожного члена парламенту та забезпечує парламентарю міцніші зв'язки з виборцями. У такому випадку депутати-перебіжчики здебільшого обирають правлячу партію, яка має більший вплив, що є беззаперечною перевагою для них.

3. Місце не залишається ні в партії, ні в депутата. Відтак, щоб доукомплектувати парламент, з'являється необхідність провести довибори. Для громадян це є чудовою можливістю висловити свою позицію та вплинути на законодавчий орган держави. Однак, зважаючи на обмеженість ресурсів деяких країн, додаткові вибори можуть стати тягарем для державного бюджету (Floor-crossing, 2012).

Якісна оцінка явища флоркросингу є неоднозначною, проте має здебільшого негативне забарвлення. Відтак важливо з'ясувати негативні наслідки, що впливають з процесів міжпартійних переходів:

1. Порушення демократичного функціонування парламенту. Партійні перестрибування у більшості випадків призводять до парламентської кризи і негативних наслідків для інституціоналізації законодавчого органу. Як результат, спостерігаються корумпованість і зниження внутрішньопартійної демократії. Робота парламенту перетворюється на політичну гру, в якій перемогу отримує той, хто використовує кожну можливість для здобуття переваги.

2. Порушення фракційної дисципліни та єдності. Не маючи зобов'язань перед партією, до якої їх було обрано, депутати безкарно мігрують між фракціями, використовуючи мандат в корисливих цілях. Як наслідок, з'являються конфлікти і боротьба між фракціями, послаблюється роль фракцій як об'єднань, здатних приймати правильні для суспільства закони.

3. Недовіра суспільства до парламенту. Депутати несуть певну відповідальність перед електоратом, тому здійснення переходів, що часто є проявом політичної корупції, не тільки ставить під сумнів об'єктивність прийнятих парламентом рішень, а й спричиняє апатію, підрив довіри до представницького органу, небажання громадян брати участь у політичному житті країни.

4. Криза партійної системи. Внаслідок флоркросингу політичні сили функціонують менш ефективно, відходять від сформованої ідеології та ключових цінностей, втрачають зв'язок з виборцями. Таким чином, спотворюється воля громадян, висловлена шляхом голосування на виборах, а також руйнується уявлення про партії як сталі політичні інститути зі сформованою програмою (Konrad-Adenauer-Stiftung, 2007).

Розглядаючи питання флоркросингу, доцільно зважати на залежність кількості депутатів-перебіжчиків від характеру мандату. В конституційній практиці виділяють такі види мандатів, як вільний та імперативний. Вільний мандат означає, що депутат є представником всього суспільства. Він не передбачає можливості для депутата бути

відкликаним виборцями чи втратити мандат у разі виходу з фракції, за списком якої він був обраний. У парламентах європейських держав здебільшого застосовується вільний мандат, який надає депутатам більшу свободу дій, стимулює ефективнішу і прозорішу роботу політичних партій. Йому протиставляється імперативний мандат, який передбачає можливість дострокового припинення повноважень депутата у випадку його відкликання виборцями, а також юридичну відповідальності депутата за зміну партійної приналежності, що має наслідком втрату місця в парламенті (Центр політико-правових реформ, 2020).

Враховуючи вище зазначене, метою імперативного мандату є зменшення кількості міжфракційних міграцій. Безумовно, це сприяє структуризації парламенту, збільшенню відповідальності його членів за свою діяльність при виконанні повноважень, зменшенню тиску на народних обранців з боку політичних конкурентів. Однак, на нашу думку, такий механізм відкликання депутатів зменшує здатність парламентарів діяти відповідно до власних переконань і несе вагомі виклики та загрози демократичному функціонуванню законодавчого органу. Прикладом цього може бути використання інституту імперативного мандату впливовими особами чи політичними силами у власних інтересах.

У контексті дослідження флоркросингу також слід брати до уваги вплив типу виборчої системи на явище переходу між фракціями. Депутати, що обираються за мажоритарною виборчою системою, більш схильні до партійних перестрибувань. Оскільки депутати-мажоритарники не прив'язані до списку і не мають зобов'язань перед конкретною партією, вони можуть приєднуватися до тієї чи іншої політичної сили без вагомих негативних для себе наслідків. Якщо говорити про пропорційну виборчу систему, то для неї характерне обрання членів парламенту за партійними списками. Наслідком запровадження такого способу розподілу депутатських мандатів є зниження рівня флоркросингу. Поширеним варіантом, що допомагає знайти баланс між двома згаданими видами, є змішана виборча система, за якою найчастіше половину депутатів обирають в одномандатних виборчих округах мажоритарним способом, а половину – в багатомандатних округах пропорційним способом. Потрібно зауважити, що варіант виборчої системи, який найбільше підходить тій чи іншій країні, залежить від її форми державного правління, типу партійної системи, особливостей політичної ситуації тощо (Chiroro, 2008)

Підсумовуючи, варто зазначити, що флоркросинг є невід'ємним елементом сучасного парламентаризму та представницької демократії. Від нього розглядається як у широкому (стосується як членства у політичних партіях, так і у парламентських фракціях), так і у вузькому (обмежується функціонуванням парламентських фракцій) розуміннях. Крім того, флоркросинг може здійснюватися як відкритим (означає зміну депутатом партійної приналежності), так і прихованим (голосування депутата за законопроекти іншої політичної сили без зміни фракційної приналежності) способом. Цей процес спричиняє помітні наслідки для політичної та партійної системи і зумовлюється різними факторами: політичними переконаннями, прагненням до влади чи фінансового збагачення, корупцією, характером політичного режиму, типом депутатського мандату, партійної та виборчої систем тощо.

Флоркросинг є доволі поширеним явищем і в політичній практиці України. Відтак перспективним напрямком подальших наукових досліджень проблематики флоркросингу вбачається вивчення причин, особливостей та наслідків впливу партійних перебіжок на функціонування парламентаризму та розбудову представницької демократії в нашій державі.

Бібліографічний список

- Громадянська мережа ОПОРА, 2016. *А як у них? Світові парламентські практики*. [онлайн]. Доступно: <https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00XCBX.pdf> [Дата звернення 20 квітня 2024].
- Солонина, С., 2012. Чому українські депутати «тушкуються»? *Радіо Свобода* [онлайн] 20 грудня. Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/24803703.html>> [Дата звернення 30 квітня 2024].
- Центр політико-правових реформ, 2020. *Мандат народного депутата: аналітичні матеріали* [онлайн]. Доступно: <<https://pravo.org.ua/mandat-narodnogo-deputata-analitychni-materialy/>> [Дата звернення 18 квітня 2024].
- Arriola, L., Donghyun, D., Davis, J., Phillips, M. and Rakner, L., 2021. Paying to party: Candidate resources and party switching in new democracies. *Party Politics XX(X)*. 1-14.
- Chiroro, B., 2008. Electoral System and Accountability: Options for Electoral Reform in South Africa. *Policy Paper*, 3.
- Crossing the floor, 2014. *UK Parliament* [онлайн] 23 квітня. Доступно: <<https://commonslibrary.parliament.uk/crossing-the-floor/>> [Дата звернення 25 квітня 2024].
- Crossing the floor, 2023. *The Parliamentary Education Office* [онлайн]. Доступно: <https://peo.gov.au/understand-our-parliament/how-parliament-works/parliament-at-work/crossing-the-floor> [Дата звернення 24 квітня 2024].
- Floor-crossing, 2012. *The Electoral Knowledge Network* [онлайн]. Доступно: <<https://aceproject.org/ace-en/topics/pc/pcd/pcd03>> [Дата звернення 25 квітня 2024].
- Heller, W. and Mershon, C., 2009. *Political parties and legislative party switching*. London: Palgrave Macmillan.
- Konrad-Adenauer-Stiftung, 2007. *The Impact of Floor Crossing on Party Systems and Representative Democracy*. Cape Town: Conrad-Adenauer Stiftung.
- Radean, M., 2019. Sometimes you cannot have it all: Party switching and affiliation motivations as substitutes. *Party Politics*. 25 (2), 140-152.
- Xucla, J., 2015. Post-electoral shifting in members' political affiliation and its repercussions on the composition of national delegations. *Parliamentary Assembly of the Council of Europe* [онлайн] 12 січня. Доступно: <<https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=21345&lang=en#>> [Дата звернення 21 квітня 2024].

References

- Arriola, L., Donghyun, D., Davis, J., Phillips, M. and Rakner, L., 2021. Paying to party: Candidate resources and party switching in new democracies. *Party Politics XX(X)*. 1-14.
- Chiroro, B., 2008. Electoral System and Accountability: Options for Electoral Reform in South Africa. *Policy Paper*, 3.
- Civil Network ОПОРА, 2016. *А як у них? Світові парламентські практики [And how are they? World parliamentary practices]* [online]. Available at: <https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00XCBX.pdf> [Accessed 20 April 2024]. (in Ukrainian).
- Crossing the floor, 2014. *UK Parliament* [online] 23 kvitnia. Available at: <<https://commonslibrary.parliament.uk/crossing-the-floor/>> [Accessed 25 April 2024].

- Crossing the floor, 2023. The Parliamentary Education Office [online]. Available at: <<https://peo.gov.au/understand-our-parliament/how-parliament-works/parliament-at-work/crossing-the-floor>> [Accessed 24 April 2024].
- Floor-crossing, 2012. The Electoral Knowledge Network [online]. Available at: <<https://aceproject.org/ace-en/topics/pc/pcd/pcd03>> [Accessed 25 April 2024].
- Heller, W. and Mershon, C., 2009. *Political parties and legislative party switching*. London: Palgrave Macmillan.
- Konrad-Adenauer-Stiftung, 2007. *The Impact of Floor Crossing on Party Systems and Representative Democracy*. Cape Town: Conrad-Adenauer Stiftung.
- Radean, M., 2019. Sometimes you cannot have it all: Party switching and affiliation motivations as substitutes. *Party Politics*, 25 (2), p. 140-152.
- Solonyna, Ye., 2012. Chomu ukraïnski deputaty «tushkuiutsia»? [Why are Ukrainian deputies "stew"]. *Radio Svoboda* [online] 20 hrudnia. Available at: <<https://www.radiosvoboda.org/a/24803703.html>> [Accessed 30 April 2024]. (in Ukrainian).
- Tsentr polityko-pravovykh reform, 2020. *Mandat narodnoho deputata: analitychni materialy* [Mandate of a people's deputy: analytical materials] [online]. Available at: <<https://pravo.org.ua/mandat-narodnogo-deputata-analitychni-materialy/>> [Accessed 18 April 2024]. (in Ukrainian).
- Xucla, J., 2015. Post-electoral shifting in members political affiliation and its repercussions on the composition of national delegations. *Parliamentary Assembly of the Council of Europe* [online] 12 sichnia. Available at: <<https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=21345&lang=en#>> [Accessed 21 April 2024].

Стаття надійшла до редакції 30.04.2024 р.

M. Buchyn
Z. Krokmalna

FLOOR CROSSING AS AN ATTRIBUTE OF PARLIAMENTARISM AND REPRESENTATIVE DEMOCRACY

The paper deals with the problem of floor crossing as an attribute of modern parliamentarism and representative democracy. The authors reveal the essence and main approaches to understanding floor crossing. The history of formation and features of the modern interpretation of party defections phenomenon have been shown. Different attitudes and different legal regulation of floor crossing in different countries of the world have been emphasized. It is stated that full democratic countries mostly have a more positive attitude towards floor crossing than partial democratic countries.

The main causes of floor crossing at the current stage are studied, in particular, weakness and instability of the party system; the short-termist character of political parties; lack of legal regulation of floor crossing; undemocratic nature of the political regime; undemocratic management style and violation of opposition rights; low level of parliamentarians` political culture; lack of public control over power, etc.

It is shown that floor crossing is influenced by the nature of the personal motivation of parliament members. The interconnection between floor crossing and the type of electoral system has been found out: the majoritarian electoral system promotes party switching, while the proportional electoral system, on the contrary, decreases the level of floor crossing. It is emphasized that the imperative mandate reduces the level of party defections, and the free

mandate increases the level of floor crossing. On the basis of the identified reasons and motives for floor crossing, the classification of parliamentarians-floorcrossers has been carried out.

It is stated that the qualitative assessment of floor crossing is ambiguous, and party defections have both positive and negative sides. The negative consequences of floor crossing have been found out. It is emphasized that floor crossing leads to the disruption of the democratic functioning of the parliament; violation of factional discipline and unity; public distrust of the parliament; crisis of the party system, etc.

Keywords: *floor crossing, party system, political parties, parliamentarism, representative democracy, deputy, imperative mandate, free mandate.*

УДК 364.6:316.3]-058.862(477)

О.І. Гуцол
Н.В. Сальнікова
К.А. Трима

СИРІТСТВО В УКРАЇНІ ЯК СУСПІЛЬНЕ ЯВИЩЕ: ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті досліджуються історичні ретроспективи проблеми сирітства в Україні. Описано стан даної проблеми в контексті соціально-політичних процесів в Україні, висвітлено тенденції подальшого розвитку даної проблеми, а також причини її виникнення та негативні наслідки цього сирітства для розвитку стабільного суспільства та соціальної держави. Результати дослідження сприяють багатоцільовому використанню для забезпечення стабільності соціально-політичного розвитку держави.

Ключові слова: діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, небажані діти, політичний і соціальний розвиток, держава.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-14-38-87-99

Успішна соціалізація дітей-сиріт і небажаних дітей - одна з гострих соціальних проблем сучасної України, яка ускладнена перманентною демографічною кризою. Проблема не є новою, але криза моральності, економічна нестабільність, зміни у світогляді і багато інших факторів зменшили функцію соціалізації в сім'ї і це, в свою чергу, спровокувало збільшення кількості сирітства й дитячої бездоглядності в усьому світі. Крім того, в перспективі проблема небажаних дітей і дітей-сиріт може перетворитися на проблему сталого суспільно-політичного розвитку держави, адже очевидним залишається факт, що такі діти часто мають порушення адаптації до соціуму, оскільки не ототожнюють себе із суспільством, а протиставляють себе йому. Також часто вони мають негативні психологічні особливості розвитку. Як вказують психологи, виховання дітей в державних закладах (інтернатах, соціальних центрах тощо) формує у них специфічне, часто дезадаптивне, ставлення до життя, що значною мірою різниться від дітей, які виростили в сім'ях, навіть неповних. Діти, які виховувалися в дитячих будинках та інтернатах, набагато гірше соціалізуються, їм важко вирішувати конфлікти, які виникають у процесі спілкування із оточенням, вони мають примітивніші форми спілкування та нездатні стриматись від агресії, звинувачення інших в конфлікті тощо. Такі діти демонструють типові прояви захисної форми поведінки у конфліктах, байдужість і несаможиттєвість.

У нашій роботі ми звернемося до дослідження проблеми дітей-сиріт і небажаних дітей в історичній ретроспективі, показуючи, що ця проблема гостро стояла протягом всього історичного поступу України, і доводячи, що успішне вирішення цієї проблеми здатне позитивно вплинути на соціально-політичний розвиток держави і забезпечити суспільну стабільність в цілому. Адже якщо говорити про формування відповідального громадянського суспільства, то зрозуміло, що сумніви щодо формування свідомих активних громадян з такої категорії населення не безпідставні. Виховання і захист підростаючого покоління завжди є і будуть важливим напрямком державної політики, адже діти - свого роду гаранті самозбереження й стабільного поступу нації. Держава, піклуючись про розвиток такої категорії дітей, не тільки забезпечує подальшу

економічну стабільність, а й готує майбутніх громадян з активною життєвою позицією, здатних брати усвідомлену участь в управлінні державними і суспільними справами, формувати дієве громадянське суспільство. Збільшення кількості дітей, які нині стають сиротами, є свідченням того, що велика кількість родин не здатні якісно адаптуватися до нових соціально-економічних та соціально-культурних умов життя. Сирітство як соціальне явище існує стільки ж, скільки існує людське суспільство, і є невід'ємним елементом цивілізації. Але епохи воєн, епідемій, стихійних лих призводили до загибелі великої кількості людей, внаслідок чого діти частіше ставали сиротами. Отже, «сирота» - це «дитина, яка тимчасово чи постійно перебуває поза сімейним оточенням внаслідок втрати батьків», а також «дитина, яка не може з певних причин чи з власних інтересів залишатися в сімейному оточенні і потребує захисту та допомоги з боку держави» (Леонов, 2002). Небажані діти - діти, які з різних причин не потрібні рідним батькам і залишені ними напризволяще. Тривалий час небажаними в Україні були діти, народжені поза шлюбом і вважалися «байстрюками» і це засуджувалося суспільством, тому часто таких дітей залишали напризволяще. Згадки про долі таких категорій дітей знаходимо у творчості українських митців, наприклад Т. Шевченка, який змальовує складний життєвий шлях і проблеми ставлення суспільства у творах «Катерина», «Мені тринадцятий минало», «Кавказ», «Титарівна» та інших. Згадаємо також новелу С. Васильченка «Приблуда», яка доповнюється підзаголовком «Із життя дитячого будинку». Головний герой новели, десятирічний безпритульний хлопчик Мишко, потрапляє до дитячого будинку. Ззовні він «марний, обідраний, босі ноги всі в грязі», та при цьому запевняє, що в нього є мама й папа, і живе він тут недалеко... (Січкара, 2011). Таких прикладів чимало.

Відомо, що в первісних суспільствах діяв принцип природнього відбору і всі дорослі і діти, залишені без догляду і опіки розглядалися як «баласт», а тому суспільної підтримки і допомоги не отримували. За доби античності, яку ми знаємо час як зародження гуманістичного світогляду і погляду на людину, як на боже створіння, ситуація щодо дітей-сиріт і небажаних дітей не зазнала особливих змін. Зокрема, мислитель Арістотель називав справедливим і розумним існуючий тоді закон, що забороняв годувати дитину-каліку або іншим способом підтримувати її життя. А філософ і мислитель Сенека вважав за справедливе і необхідне позбавлятися від небажаних і неповноцінних дітей (наприклад, топити слабких дітей та калік) для безпеки державного розвитку. Існуючі нині погляди на необхідність надання допомоги і захисту сиротам і небажаним дітям, а також заборона дітовбивства прийшли до нас разом з християнським світоглядом, для якого властивий культ милосердя. Християнство традиційно піклувалася про дітей-сиріт та дітей, які жили в бідних сім'ях, надаючи допомогу і прилисток (Манохіна, 2012).

Якщо говорити про вітчизняний досвід вирішення проблеми небажаних дітей і сиріт, то скажемо, що в період виникнення та розвитку Київської Русі ідея допомоги, утримання та навчання дітей-сиріт в церковних школах та при монастирях набула поширення. За часів Київської Русі саме церкви і монастирі стали осередками, які опікувалися безпритульними, невиліковно хворими, безхатченками, а також безпритульними дітьми, людьми, які постраждали від стихійного лиха або війн. У «Повісті минулих літ» літописець Нестор вказує, що після того, як Володимир прийняв християнство, в державі почалася активна розбудова мережі церковних лікарень та притулків, в яких здійснювалася допомога хворим, бідним та немічним людям. Ці заклади також опікувалися справами дітей-сиріт. Поділяючи світоглядні засади християнства, князь Володимир, за свідченням «Повісті минулих літ», окрім того, що делегував нагляд над сиротами монастирям та церковним школам, ще й особисто

«роздав сиротам, вдовам та вбогим велику милостиню». Прагнучи забезпечити систематичну допомогу сиротам, князь Володимир у 996 р. зобов'язав релігійні установи організувати та допомагати нужденним через облаштування лікарень, притулків для одиноких, богаділень. Для функціонування таких закладів було введено спеціальний податок. Таким чином, справедливо буде сказати, що за часів князя Володимира в Україні було створено перші кроки із створення вітчизняної системи опіки над дітьми, які потребували суспільної опіки. За часів правління Ярослава Мудрого дана ініціатива отримала подальший розвиток: так, для дітей-сиріт були засновані спеціальні навчальні заклади, які покликані були надати професію вихованцям, таким чином підготувавши до самостійного життя і забезпечивши сталий прибуток. В найбільшому такому закладі одночасно навчалися за кошти князів до 300 юнаків. Багато зусиль у розбудову системи захисту і допомоги дітям-сиротам доклав Володимир Мономах. У своїх «Повчаннях» князь наголосив на важливості захищати права дітей-сиріт, що розглядалося як один із найважливіших принципів християнської доктрини, який передбачав виховання в любові до ближнього та нужденного. За часів правління Володимира Мономаха було укладено спеціальний статут, за яким церква було зобов'язана надавати соціальну опіку тим, хто цього потребував (Нестор Літописець, б.д.).

В XVII-XVIII століттях була вироблена офіційна державна політика щодо сиріт і небажаних дітей. Опікунство благодійне і церковне поступово переходило до державної системи закладів, які отримали назву будинки для «підкидьків» або будинки для «ганебно народжених дітей». Окрім вказаних державних організацій, дітей, яких не всиновлювали родичі або інші громадяни, могли виховувати ще у притулках при церковних закладах. В цей період з'явилися нові категорії притулків, а саме: притулки, в яких знаходилися загублені діти, або притулки, в яких знаходилися діти, яких батьки вимушено залишали, наприклад, через хворобу або заробітки (Манохіна, 2012).

Явища масової безпритульності в Україні до початку XX ст. не існувало. Проблема сирітства і дитячої безпритульності набула масовості в 1920-х рр. XX ст., коли через громадянську війну першу світову війну, потім додатковою проблемою стала посуха 1921 р. та неврожай 1922-1924 рр., голод та безробіття. Кількість дітей-сиріт зросла до катастрофічних масштабів саме після цих подій. Згідно наявних статистичних даних у 1919-1920 рр. в Україні кожна восьма дитина була безпритульною, загальна їх кількість дорівнювала 950 тис., а вже у 1923 р. ця цифра зросла до 1,5 млн. (Манохіна, 2011). Опіку над дітьми та відповідальність за їхнє утримання узяла на себе держава, було створено нові спеціалізовані заклади для дітей, які перебували без опіки батьків. Тоді ж з'явилася ідея переобладнати колишні садиби поміщиків або заможних громадян під заклади соціального виховання. Втім, всі ті будівлі потребували ремонту, а грошей бракувало, не вистачало і фахових медичних та педагогічних фахівців. Наприклад, у Дніпропетровській області притулок на 100 дітей обслуговувало дві жінки: одна - кухарка та завідувач, інша - вихователь і медик одночасно. Такі притулки на практиці перетворювалися у заклади, де не було жодних умов не те щоб для всебічного розвитку особистості, а й для мінімального гідного існування. Крім того, радянська влада відновила так звані «патронатні сім'ї», коли дітей по 3-5 осіб поселяли в родинях. Однак і ця система була дуже недосконалою і за спогадами сучасників, її негласно називали «фабрикою янголів» - оскільки смертність дітей у таких патронатних сім'ях становила до 50 %. Наприкінці 20-х років XX сторіччя в Радянській Україні діяли 365 тисяч установ інтернатного типу, з них - 264 дитячих містечок та комун. Деякі керівники закладів тимчасового соціального виховання постійно повідомляли у Харків, тодішню столицю України, що стрімко зростає

кількість безпритульних, підкинутих дітей на подвір'я закладів соціального виховання. На початок 1932 року сиротинці та притулки були перевантажені на 300-400% відсотків. Проблема була дуже гострою, що, однак не завадило, у 1931 році радянській владі на офіційному рівні заявити про «остаточне подолання проблеми дитячої безпритульності в радянській Україні» (Шугалова, 2020).

Після Другої світової війни в Україні панувала розруха: в руїнах лежало 28 тисяч сіл, аграрне господарство було зруйнованим, залишилося дуже мало фізично здатних до праці людей, багато чоловіків загинуло на фронтах війни. Найбільшою мірою голодомор вразив село і породив масове сирітство. Рятуючи від голоду своїх виснажених дітей, селяни відвозили їх до міст й залишали, сподіваючись, що їх дітей заберуть до дитбудинків (Жеплінська, 2017). Існуюча система державного захисту дітей-сиріт і небажаних дітей мало чим відрізнялася від попередньої системи і не забезпечувала гідних умов життя і розвитку дітей.

Після 1991 р., враховуючи розпад соціальної системи великої за розмірами держави, відбулася наступна хвиля росту дитячої безпритульності. Значними темпами зростало безробіття, відбулося різке соціальне розшарування населення. При цьому відсутність соціально-політичної стабільності та допомоги з боку держави призвели до різкого зростання соціопатичних сімей, в яких зловживали алкоголем та наркотиками. В таких сім'ях не виконувалися обов'язки по відношенню щодо утримання та виховання дітей, відповідно, діти з таких родин або самі йшли з них та починали безпритульне життя, або державні служби захисту прав дитини вилучали їх з таких сімей. Коректна статистика щодо загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у публічному доступі наявна із 2003 р. До категорії дітей, які позбавлені батьківського виховання, віднесено дітей, які за різними обставинами не можуть виховуватись у власній сім'ї: діти-сироти (батьки яких загинули) та діти, позбавлені батьківського піклування (батьки позбавлені батьківських прав, або визнані безвісно відсутніми чи недієздатними, відбувають покарання в місцях позбавлення волі чи перебувають під вартою; батьки невідомі чи відмовились від дитини). Згідно статистичних даних чисельність дітей позбавлених батьківського піклування в Україні за 2003-2006 рр. зростає з 96,1 тис. до 102,9 тис. (7%), але у наступні роки на тлі поліпшення соціально-економічної ситуації в країні, роботи відповідних державних органів, консультування та профілактики проблемних сімей та уваги громадськості проблема дітей позбавлених батьківського піклування почала поступово вирішуватися: кількість дітей позбавлених батьківського піклування зменшилася до 92,9 тис. станом на 1 січня 2013 р. (Державна служба статистики України, 2013).

Але паралельно із зазначеними позитивними тенденціями з'явилися нові соціальні виклики, а саме - феномен значного поширення проблеми «соціального сирітства», коли через було максимально послаблена соціалізуюча функція сім'ї та розпочалася її деградація як базового соціального інституту. Майже 106 тисяч дітей (1,5 % від дитячого населення країни) мешкають в інтернатах, при цьому лише 8% з них є сиротами. Решта дітей, 92%, мають батьків, які відмовляються доглядати за власними дітьми через складні життєві обставини. Таким чином, до інтернатів та дитячих будинків потрапила велика кількість дітей, чиї батьки були неспроможні надати необхідне своїм дітям через бідність (Понуренко, 2018). Як бачимо, сучасні соціодемографічні тенденції розвитку, серед яких нестабільність інституту шлюбу, високий кількість розлучень, поширення неповних сімей з дітьми вплинули на виникнення феномену соціального сирітства, за яким дитину можна було віддати до спеціалізованого закладу через невирішеність сімейних проблем або бідність. Соціальні

дослідження показують ризик залучення таких дітей до алкоголізму, тютюнопаління, наркоманії (Слюсар, 2014).

Ситуація у сфері захисту дітей протягом історії незалежної Української держави була ускладнена існуючими в Україні політичними та соціально-економічними проблемами. Кількість дітей-сиріт є певним показником, який визначає рівень розвитку суспільства, стан безпеки та рівень соціального ризику; адже діти дуже чутливі до будь-яких змін, що відбуваються в суспільстві. Тим паче, що кількість дітей-сиріт не зменшується, не зважаючи на інші, загрозливі показники соціально-демографічного розвитку: відбувається загальне скорочення кількості дітей серед населення. Сучасний стан вирішення соціальної задачі, пов'язаної із дітьми-сиротами в Україні, показує, що кількість таких дітей у порівнянні із попередніми періодами знижується, але все рівно залишається достатньо високою. На 2019 р. кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають на державному обліку, становила 68877 дітей. Якщо порівнювати із даними за попередні роки, кількість таких дітей зменшується, що втім кардинально не впливає на вирішення цієї проблеми (Див. Таблицю 1).

Таблиця 1.

Кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебували під опікою, піклуванням за регіонами

	Загальна кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування				
	2015	2016	2017	2018	2019
Україна	73182	71178	70241	69352	68877
АРК
Вінницька	2590	2523	2447	2363	2324
Волинська	1593	1543	1480	1455	1494
Дніпропетровська	8800	8566	8608	8650	8654
Донецька	4709	4749	4890	4959	4918
Житомирська	3231	3101	3016	2994	2998
Закарпатська	2301	2261	2216	2125	2116
Запорізька	3791	3754	3740	3705	3716
Івано-Франківська	1515	1435	1390	1343	1319
Київська	3566	3480	3432	3423	3376
Кіровоградська	3122	3044	2994	2960	2954
Луганська	1432	1412	1451	1459	1438
Львівська	2543	2373	2268	2204	2234
Миколаївська	3419	3227	3055	2986	2859
Одеська	5814	5669	5603	5435	5246

Полтавська	2352	2254	2164	2121	2096
Рівненська	1845	1798	1740	1701	1631
Сумська	2135	2052	2045	2030	2055
Тернопільська	1091	1071	1019	981	992
Харківська	4392	4297	4312	4283	4355
Херсонська	2949	2862	2852	2778	2751
Хмельницька	2071	1965	1905	1816	1817
Черкаська	2245	2214	2191	2178	2184
Чернівецька	1101	1062	1029	995	943
Чернігівська	2177	2077	2036	2042	2030
м.Київ	2398	2389	2358	2366	2377

Нині в Україні 1039 дитячих будинків сімейного типу, в яких виховується 6 929 дітей та 3 646 прийомних сімей, в яких виховується 6 863 дитини. У прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу виховується 13 792 дитини. У сім'ях опікунів, піклувальників виховується 51 204 дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування. Загалом сімейними формами виховання (опіка, піклування, прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу) охоплено 68877 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (Див. таблицю 2).

Таблиця 2.

Кількість усиновлених дітей¹

	Кількість дітей, усиновлених протягом року	Із них:				Загальна кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування на кінець року
		громадянами України		іноземними громадянами		
		усиновлено дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування	усиновлено дітей, які проживають з одним із батьків і усиновлені вітчимою (мачухою)	усиновлено дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування	усиновлено дітей, які проживають з одним із батьків і усиновлені вітчимою (мачухою)	
2000	7692	2043	3449	2200
2001	7593	1999	2922	2672
2002	6925	1760	2824	2341
2003	6345	1635	2468	2187	55	96112
2004	5596	1492	2023	2058	23	97590
2005	5241	1419	1666	2110	46	97829
2006	4318	1477	1707	1092	42	102912
2007	5229	1784	1744	1670	31	102924
2008	5261	2066	1578	1587	30	103542
2009	5274	2374	1449	1428	23	100787
2010	4865	2247	1369	1202	47	98119

2011	4416	2114	1298	970	34	95956
2012	4079	2016	1225	806	32	92865
2013	3732	1843	1180	674	35	90772
2014 ²	3218	1591	1075	524	28	83716
2015 ³	3212	1489	1319	379	25	73183
2016 ³	2963	1490	1062	394	17	71178

¹ За даними Міністерства соціальної політики

² З урахуванням даних тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя за січень-лютий 2014 року.

³ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Якщо проаналізувати скільки дітей-сиріт, які потрапили в притулки і інтернати, мають живих батьків, то ми отримаємо таку картину: 80% - мають батьків, які нехтували своїми батьківськими обов'язками і вели асоціальний спосіб життя, 5% - були залишені батьками у пологових будинках, у 3% дітей батьки були визнанні судом безвісно відсутніми, померлими, у 1% дітей батьки були визнанні судом недієздатними, у 6% дітей батьки знаходилися у місцях позбавлення волі, і ще 4% дітей були відібрані у батьків без позбавлення їх батьківських прав (Возняк, 2011). Отже, маємо сумну статистику, яка наглядно доводить, що категорія соціальних сиріт є найбільш чисельною.

Діти-сироти і небажані діти повинні стати повноцінними членами суспільства, здатними реалізувати себе як особистості, бути незалежними і самодостатніми та стати частиною стабільного українського суспільства. Натомість для означених категорій дітей це доволі складно.

Загострення проблеми соціального сирітства в сучасній Україні обумовлено аномізацією всього суспільства, яка посилюється в умовах швидких соціальних змін. Аномальна поведінка дорослих, які відмовляються від своїх дітей, може бути пояснена саме громадською деморалізацією, падінням економічних показників розвитку країни, зростанням безробіття, зміною чи навіть деградацією сімейних цінностей. Психологи наголошують, що соціальне сирітство порушує емоційні зв'язки особистості з усім соціумом, викликає порушення фізичного, психічного й соціального розвитку і здійснюють значний руйнівний вплив на здоров'я молодої людини. Досвід показує, що чим довше дитина була соціально ізольована (знаходилася поза родиною, в інтернатних закладах), особливо в ранньому віці, тим більше відсоток депривації буде в неї. Як основний спосіб розв'язання своїх проблем така дитина буде не взаємодіяти, а протидіяти усталеному суспільно-політичному порядку, виявляти психологічну закритість і намагання сховатися, уникнути проблеми. В дорослому віці діти сироти матимуть проблеми з соціальною адаптацією, соціалізацією та вибором професії (Пушкар, 2007). Спричинити антисуспільну поведінку у цих дітей може і обмежений доступ до фінансових можливостей забезпечити собі певний рівень життя. Наприклад, для забезпечення високого рівня життя необхідно отримати відповідну освіту, що потребує значних фінансів. Тому цілком ймовірно, що для досягнення матеріального успіху соціальні сироти можуть вдаватися до деструктивних поведінкових практик. Так, дослідник проблеми І.Назарова підкреслює, що «...дуже часто сироти не ототожнюють себе з суспільством, а протиставляють себе йому...здобуваючи освіту, спеціальність, створюючи сім'ю, народжуючи дітей і виховуючи онуків, вони продовжують називати себе сиротами, підтверджуючи теорію про те, що

приналежність до групи - це доля» (Назарова, 2001). В.Яковенко, розглядаючи особливості формування особистості дітей-сиріт, виділяє більшу їх схильність до таких негативних якостей, як «...агресивність, заздрісність, підозрілість до інших, лінощі, погане навчання, відлюдкуватість, заляканість, жорстокість до слабших за себе, грубість, хитрість, неохайність, впертість, безвідповідальність, байдужість, імпульсивність, неусвідомленість, несамостійність поведінки» (Христенко та Латул, 2017). Зрозуміло, що такі риси не є корисними для розвитку особистості, як частини стабільного і демократичного соціуму.

Отже, проблема є гострим викликом соціально-політичній стабільності держави і потребує подальших кроків щодо її вирішення. Українське законодавство у галузі вирішення питань соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування складається з близько 30-ти Законів України, більше 30-ти указів Президента України, Конституції України, постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України. Основними законами у цій сфері є: Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, Закони «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»; «Про охорону дитинства»; «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» та інші. Указ Президента України від 22 жовтня 2012 р. № 609 «Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року» прийнятий з метою забезпечення реалізації кожною дитиною права на виховання в сім'ї, зростання в безпечному сімейному оточенні, підвищення ефективності роботи державних органів та органів місцевого самоврядування із запобігання соціальному сирітству, вдосконалення системи надання соціальних послуг дітям і сім'ям з дітьми (Закон України № 20/95-ВР, 1995).

У 2005 р. в Україні розпочалася радикальна перебудова системи державного захисту цієї категорії дітей. У 2007 р. було прийнято «Державну цільову соціальну програму реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Метою реформування було проголошено збільшення відсотку влаштування цих дітей у родину або наближене до родини середовище. Результат уже є: завдяки державній стратегії реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та реалізації принципу “гроші ходять за дитиною” в Україні в останнє десятиліття значно зросла кількість дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей. Із 2005 р. по 2013 р. кількість сімейних дитячих будинків збільшилась у 6 разів, а кількість прийомних сімей - у 23 рази (Слюсар, 2014). Державні соціальні стандарти і нормативи встановлюються щодо мінімального матеріального забезпечення дітей сиріт, витрат на харчування, одяг та взуття; житлового забезпечення таких дітей після досягнення ними 18-річного віку, забезпечення гарантованого першого робочого місця, яке не може бути змінено за бажанням роботодавця протягом трьох років з моменту початку роботи, а в разі неможливості надання робочого місця - встановлення грошової компенсації на цей період, мінімальної разової державної фінансової допомоги по закінченні такими дітьми виховного, навчального закладу, мінімального щомісячного утримання таких дітей за умови навчання їх у вищих навчальних закладах до досягнення ними 23-річного віку, мінімального медичного обслуговування тощо.

Повертаючись до самої проблеми причин загального зростання кількості дітей-сиріт в Україні, Державний інститут проблем сім'ї та молоді провів соціологічне опитування населення. Встановлено, що найбільш суттєві причини такої ситуації пов'язані з особистісними процесами, зокрема: зростанням вживання алкоголю (58%),

низьким рівнем матеріального забезпечення сімей з дітьми (56%), безвідповідальним ставленням батьків до своїх обов'язків (56%), зловживанням наркотичними засобами (52%). Вагомою причиною збільшення рівня соціального сирітства є незадовільний рівень державної сімейної політики в Україні, відсутність дієвих програм допомоги різним категоріям кризових сімей. Також варто згадати про зниження рівня моральності населення в цілому, зниження традиційних цінностей сім'ї (38%), агресивна поведінка батьків (25%), брутальне та жорстоке поводження з дітьми (25%), загальне збільшення рівня смертності населення (25%) і погіршення психічного здоров'я нації (22%) (Христенко, Латул, 2017). Серйозним суспільним викликом нині перед Україною постає зміна ціннісних орієнтацій сучасної молоді (цінність сім'ї за останні десять років перемістилася із першої позиції та третю); зміна спрямованості особисті (із соціоорієнтованої - у яскраво виражену особистоорієнтовану), поява різних типів нетрадиційних сімей (конкубінат, свінгерство, шведські, гомосексуальні та ін.), поширення ідеології чайлдфрі, викривлене сприйняття цінностей свободи та вільного виховання, які часто межують і перетворюються у всюдозволеність... Разом з тим результати дослідження Центру незалежних соціологічних досліджень «ОМЕГА» свідчать, що найважливішою цінністю для української молоді все ж таки є сім'я. У процесі дослідження нами встановлено, що 73% старшокласників українських шкіл і 43% польських учнів погоджуються із тезою, що «Щасливі ті люди, які мають сім'ю» (Сопівник, 2018). Це дозволяє зробити висновок, що посилення значення сімейних цінностей та відповідального батьківства є основою первинної профілактики соціального сирітства.

Розглядаючи проблему дітей сиріт в Україні, можна зробити висновки, що причини, які спонукали до зростання кількості дітей-сиріт найбільшою мірою пов'язані із змінами соціальних і сімейних цінностей, а не з економічним фактором. Не дивлячись на всі зусилля влади, на кінець 2021 р. система соціального захисту дітей України не зафіксувала значного зниження кількості дітей-сиріт та дитячих будинків. Існуючі механізми надання соціальних послуг сім'ям, які знаходяться в складних життєвих обставинах, наразі не можна назвати достатньо ефективними, і вони потребують доопрацювання, особливо в сучасних умовах війни. Очевидно, що адаптація міжнародного досвіду та запозичення практик розвинених країн світу щодо вирішення проблеми в цілому посприяли розробці вітчизняного законодавства, але як це часто буває, на практиці вони не мають такого ж ефекту. Вже багато зроблено, але і попереду - значна робота щодо формування та використання якісно нової системи соціальних стандартів та гарантій захисту для дітей сиріт і небажаних дітей. Діти - це найбільш перспективна для розвитку країни частина населення, для якої необхідно забезпечити безпеку та розвиток в рідній країні. Нині перед Україною стоїть непросте і багатовекторне завдання щодо перегляду світоглядних цінностей і формування гуманістичних світових стандартів рівня життя. Відповідальне ставлення до сім'ї, батьківства необхідно формувати на різних рівнях, як загальнодержавному, так і на рівні навчального закладу, колективу, родини, сім'ї і окремої особистості.

Бібліографічний список

- Возняк, А., 2011. Соціалізація дітей сиріт як соціально-педагогічна проблема. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія : Соціально-педагогічна, 16, с. 192-196. Доступно: <[http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Lst ud/ped/2010_21/VozniakAlla.pdf](http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Lst_ud/ped/2010_21/VozniakAlla.pdf)>

- Державна служба статистики України, 2013. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства. *Статистичний бюлетень*. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство».
- Жеплінська, М., 2017. Що ми знаємо про голодомори? *Національний університет біоресурсів і природокористування України*, [онлайн] 14 вересня. Доступно: 14 вересня <<https://nubip.edu.ua/node/36303>> [Дата звернення: 25 березня 2024].
- Закон України Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей № 20/95-ВР, 1995. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/20/95-%D0%B2%D1%80>> [Дата звернення 01 квітня 2024].
- Леонов, С., 2002. Личностное самоопределение подростков в условиях детского дома. *Детский дом*, 1, с. 46-48.
- Манохіна, І.В., 2011. Соціальний супровід як форма соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. *Питання сучасної науки і освіти: VII Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція*. К.: ТК Меганом, Ч.2. с. 45-47.
- Манохіна, І.В., 2012. *Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування*. Дніпро: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля.
- Назарова, І.Б., 2001. Возможности и условия адаптации сирот. *Социологические исследования*, 4, с.70-77.
- Нестор Літописець, б.д. Повість минулих літ. *Бібліотека української літератури*, [онлайн] Доступно: <<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=13465>> [Дата звернення 1 квітня 2024].
- Понуренко, А.Ю. 2018. Особливості соціалізації дітей в інтернатних закладах. *Соціально-політичні студії: науковий альманах*, 2, с.110-115. Доступно: <<http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/24155>>
- Пушкар, В. А. 2007. *Особливості розвитку образу "Я" дітей-сиріт у навчальних закладах інтернатного типу*. Кандидат наук. Дисертація. Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України. Київ.
- Січкарь, О., 2011. Проблема сирітства в українській літературі для дітей і про дітей кінця ХІХ-початку ХХ ст. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*, 15, с.259-261.
- Слюсар, Л.І., 2014. Сучасний стан проблеми соціального сирітства в Україні та шляхи її вирішення. *Соц.-ек. проблеми сучас. періоду України*, 5(109), с.468-477. Доступно: <[http://ird.gov.ua/sep/sep20145\(109\)/sep20145\(109\)_468_SlyusarLI.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20145(109)/sep20145(109)_468_SlyusarLI.pdf)>
- Сопівник, І.В., 2018. Цінності сім'ї та батьківства у структурі ціннісних орієнтацій молоді України та Польщі. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*, 2(42), с.43.
- Христенко, О.А. та Латул, Ю.Ю., 2017. Державне управління в сфері соціального захисту дітей-сиріт України в умовах Євроінтеграції. *Інноваційна економіка*, 9-10, с. 10-15. Доступно: <<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/295688.pdf>>
- Шугалова, І. 2020. Якими були міські сиротинці в роки Голодомору. *Суспільне Запоріжжя*, [онлайн] 28 листопада. Доступно: <<https://susplne.media/83543-sirotinci-u-roki-golodomoru-smertelnij-vimir/>> [Дата звернення: 28 березня 2024].

References

- Derzhstat Ukrainy, 2013. *Zakhyst ditei, yaki potrebutiut osoblyvoi uvahy suspilstva. Statystychnyi biulleten*, [Protection of children who need special attention of society. Statistical bulletin]. Kyiv: Derzhstat Ukrainy. (in Ukrainian).
- Khrystenko, O.A. and Latul, Yu.Iu., 2017. Derzhavne upravlinnia v sferi sotsialnoho zakhystu ditei-syrit Ukrainy v umovakh Yevrointehratsii. [State administration in the sphere of social protection of orphans of Ukraine in the conditions of European integration] *Innovatsiina ekonomika*, 9-10, s. 10-15. Available at: <<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/295688.pdf>> (in Ukrainian).
- Leonov, S., 2002. Lychnostnoe samoopredelenye podrostkov v usloviakh detskoho doma. [Personal self-determination of adolescents in the conditions of a children's home] *Detskyi dom*, 1, s.46-48. (in Ukrainian).
- Manokhina, I.V. 2011. Sotsialnyi suprovid yak forma sotsialno-pedahohichnoi roboty z ditmy-syrotamy ta ditmy, pozbavlenymy batkivskoho pikluvannia. [Social support as a form of socio-pedagogical work with orphans and children deprived of parental care] *VII Mizhnarodna naukovo-praktychna Internet-konferentsiia «Pytannia suchasnoi nauky i osvity»*. K.: TK Mehanom, Ch.2. s. 45-47. (in Ukrainian).
- Manokhina, I.V., 2012. *Sotsialno-pedahohichna robota z ditmy-syrotamy ta ditmy, pozbavlenymy batkivskoho pikluvannia*. [Social and pedagogical work with orphans and children deprived of parental care] Dnipro: Dnipropetrovskyi universytet imeni Alfreda Nobelia. (in Ukrainian).
- Nazarova, Y.B. 2001. Vozmozhnosity y uslovyia adaptatsyy syrot. [Possibilities and conditions of adaptation of orphans] *Sotsyolohycheskye yssledovanyia*, 4, s.70-77. (in Ukrainian).
- Nestor Litopysets, n.d. Povist mynulykh lit. [A story of past years] *Biblioteka ukrainskoi literatury*, [onlain] Available at: <<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=13465>> [Data zvernennia 1 kvitnia 2024]. (in Ukrainian).
- Ponurenko, A.Iu. 2018. Osoblyvosti sotsializatsii ditei v internatnykh zakladakh. [Peculiarities of socialization of children in residential institutions] *Sotsialno-politychni studii: naukovyi almanakh*, 2, s.110-115. Available at: <<http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/24155>> (in Ukrainian).
- Pushkar, V. A. 2007. *Osoblyvostirozvytku obrazu "Ya" ditei-syrit u navchalnykh zakladakh internatnoho typu*. [Peculiarities of the development of the self-image of orphans in residential educational institutions] Kandydat nauk. Dysertatsiia. Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka APN Ukrainy. Kyiv. (in Ukrainian).
- Shuhalova, I. 2020. Yakymy byly miski syrotyntsiv roky Holodomoru [What were the city orphanages like during the Holodomor]. *Suspilne Zaporizhzhia*, [onlain] 28 lystopada. Available at: <<https://suspilne.media/83543-sirotinci-u-roki-golodomoru-smertelnij-vimir/>> [Dta zvernennia: 28 bereznia 2024]. (in Ukrainian).
- Sichkar, O., 2011. Problema syritstva v ukrainskii literaturi dlia ditei i pro ditei kintsia XIX-pochatku XX st. [The problem of orphanhood in Ukrainian literature for children and about children of the late 19th and early 20th centuries] *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*, 15. c.259-261. (in Ukrainian).
- Sliusar, L.I. 2014. Suchasnyi stanproblemy sotsialnoho syritstva v Ukraini ta shliakhy yii vyrishennia. [Current state of the problem of social orphanhood in Ukraine and ways to solve it] *Sots.-ek. problemy suchas. periodu Ukrainy*, 5(109), s.468-477. Available

- at: <[http://ird.gov.ua/sep/sep20145\(109\)/sep20145\(109\)_468_SlyusarLI.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20145(109)/sep20145(109)_468_SlyusarLI.pdf)> (in Ukrainian).
- Sopivnyk, I.V., 2018. Tsinnosti simi ta batkivstva u strukturi tsinnisnykh oriiantatsii molodi Ukrainy ta Polshchi. [Family and parenting values in the structure of value orientations of youth in Ukraine and Poland] *Mizhnarodnyinaukovyi zhurnal «Internauka»*, 2(42), s.43. (in Ukrainian).
- Vozniak, A. (2011). Sotsializatsiia ditei syrit yak sotsialno-pedahohichna problema. [Socialization of orphans as a socio-pedagogical problem] *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Seriiia : Sotsialno-pedahohichna*, 16, s. 192-196. Available at: <[http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Lst ud/ped/2010_21/VozniakAlla.pdf](http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Lst_ud/ped/2010_21/VozniakAlla.pdf)> (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro orhany i sluzhby u spravakh ditei ta spetsialni ustanovy dlia ditei № 20/95-VR, 1995. [Law of Ukraine On bodies and services for children and special institutions for children No. 20/95-BP, 1995] *Verkhovna Rada Ukrainy*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/20/95-%D0%B2%D1%80>> [Data zvernennia 01 kvitnia 2024]. (in Ukrainian).
- Zheplinska, M. 2017. Shcho my znaemo pro holodomory? [What do we know about famines?] *Natsionalnyi universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy*, [online] 14 veresnia. Available at: <<https://nubip.edu.ua/node/36303>> [Data zvernennia: 25 bereznia 2024]. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 02.04.2024

O. Hutsol
N. Salnikova
K. Tryma

ORPHANHOOD IN UKRAINE AS A SOCIAL PHENOMENON: HISTORICAL AND POLITICAL ASPECTS

Successful socialization of orphans is one of the vital social problems of modern Ukraine, which is complicated by the permanent demographic crisis. The crisis of morality, economic instability, changes in the worldview, and many other factors have reduced the socializing function of the family and this, in turn, has provoked an increase in the number of orphans. Additionally, in the future, the orphan issue may turn into a problem for sustainable socio-political development of the state, because such children often violate the adaptation to the norms and rules of society, since they do not identify themselves with it. As psychologists point out, raising children in state institutions (boarding schools, social centres, etc.) forms in them a specific, often maladaptive, attitude to life, which is significantly different from children who grew up in families, even incomplete ones. Children who were brought up in orphanages and boarding schools socialize much worse, it is difficult for them to resolve conflicts of communicating with the environment, they have more primitive forms of communication and are unable to refrain from aggression, blaming others for the conflict, etc. Such children demonstrate typical manifestations of defensive behavior in conflicts, indifference, and lack of independence. The paper aims to study the problem of orphans and unwanted children in historical retrospect, showing that this problem was acute throughout the entire historical development of Ukraine, and proving that a successful solution to this problem can positively affect the socio-political development of the state and ensure social stability as a whole. Education and protection of the younger generation has

always been an important area of government policy because children are a kind of guarantor of self-preservation and stable progress of the nation. The state, taking care of the development of this category of children, not only ensures further economic stability but also prepares future citizens with an active life position, able to take a conscious part in the management of state and public affairs, to form an effective civil society. The increase in the number of children who are now becoming orphans is evidence that a large number of families are not able to qualitatively adapt to the new socio-economic and socio-cultural living conditions.

The reasons leading to the increase in the number of orphans are mostly related to changes in social and family values, and not to the economic factor. Despite all the efforts of the authorities, by the end of 2021, the social protection system for children of Ukraine did not record a significant decrease in the number of orphans and orphanages. The existing mechanisms for providing social services to families in difficult life circumstances cannot currently be called sufficiently effective, and they need to be refined, especially in modern conditions of war. It is obvious that the adaptation of international experience and the borrowing of the practices of the developed countries of the world to solve the problem, in general, contributed to the development of domestic legislation, but as often happens, in practice they do not have the same effect. A lot has already been done, but there is still a lot of work to be done on the formation and use of a qualitatively new system of social standards and guarantees of protection for orphans and unwanted children. Children are the most promising part of the population for the development of the country, for which it is necessary to ensure safety and development in their native country. Currently, Ukraine faces a difficult and multi-vector task of revising world values and forming humanistic world standards of living standards. A responsible attitude towards family and parenthood must be formed at different levels, both at the national level and at the level of the educational institution, the team, the family, and the individual.

Key words: *orphans, children deprived of parental care, unwanted children, political and social development, state.*

УДК 327.82:355.451]:1-622НАТО

А.Г. Єрошин

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ НАТО: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ

У даній статті охарактеризовано ключові особливості сучасних стратегічних комунікацій НАТО та передумови для їх формування. В процесі роботи дані визначення сутності та поняття стратегічних комунікацій, та погляд на них з боку Організації Північноатлантичного договору. Проведено огляд джерельної бази проблеми. Визначено поточну роль та функції стратегічних комунікацій за умов ведення гібридних війн та інформаційних протистоянь на тлі повномасштабного вторгнення російських військ в Україну. У висновках проведено узагальнення особливостей ведення стратегічних комунікацій НАТО, дано рекомендації щодо їх ефективності.

Ключові слова: міжнародна дипломатія, стратегічні комунікації, гібридна війна, інформаційний вплив, НАТО.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-14-38-100-109

Постановка проблеми у загальному вигляді. Криза глобальної безпеки, фактична зміна світового порядку та входження більшості країн у еру конвенційних та гібридних війн змушує держави та міжнародні організації адаптуватися до нових умов та викликів, у тому числі і в сфері стратегічних комунікацій та комунікативних кампаній. Стійка світова тенденція щодо ескалації протистояння ліберальних демократій – США та країн-членів НАТО, з одного боку, та автократій – Китаю, Російської Федерації, Ірану, Північної Кореї, Сирії, з іншого боку, призводить до безпрецедентного обопільного інформаційно-психологічного впливу. Російська повномасштабна війна проти України, розмах та характер якої нагадує Першу та Другу світові війни, кремлівська пропаганда, інформаційно-психологічні операції російських спецслужб в Європі та США, кібератаки, економічні та енергетичні війни й інші деструктивні дії Російської Федерації, дестабілізували весь континент, підваживши його безпекову архітектуру. Масштаб викликів, їх тяглість у часі, обсяги задіяних ресурсів та невпинне підвищення політичних і ядерних ставок вимагають від міжнародних акторів сформуванню комплекс засобів протидії пропаганді та дезінформації, а також прискорити еволюцію діяльності міжнародних суб'єктів в царині стратегічних комунікацій. Лідером у цьому має стати Організація Північноатлантичного договору як інституція та європейські держави-члени НАТО (Сарон, 2015).

З огляду на це **метою** даної статті є характеристика ключових особливостей сучасних стратегічних комунікацій НАТО, розкриття їх сутності, поняття та сучасної комунікативної ролі.

Стан наукової розробки проблеми. Питання сучасної ролі стратегічних комунікацій є мало досліджені вітчизняними науковцями, особливо це стосується вузькоспеціалізованого напрямку стратегічних комунікацій міжнародних організацій в цілому, та НАТО, зокрема. Даний напрямок досліджень більш ґрунтовніше вивчений зарубіжними експертами.

Однак серед українських учених варто відзначити ідеолога спеціальності «міжнародна інформація» Г.Почепцова (Почепцов, 2008), роботи якого складають основу вітчизняної джерельної бази дослідження стратегічних комунікацій. Г. Почепцов зробив значний внесок в розробку методології дослідження комунікативних технологій, зокрема і теорії стратегій. Варто також відзначити роботи А. Боровської, В. Баскакова, Д. Дубова, Д. Никифорука, М. Ожевана, П. Кондратьєва та інших. Значний інтерес становлять роботи таких зарубіжних учених як В. Вітто, Г. Грігза, Дж. Ліндлей-Френча, Е. Тайнса, К. Бонка, К. Йорка, К. Пола, П. Корніша та інших.

Виклад основного матеріалу. Наразі науковий світ спостерігає еволюцію концепції стратегічних комунікацій, яка збігається з розвитком технологій, появою цілодобового глобального медіа-середовища, взаємопроникнення мережі Інтернет, традиційних медіа, супутникового та потокового телебачення, соціальних мереж, громадських та політичних лідерів думок та журналістів-блогерів з мільйонними аудиторіями, які мають колосальний вплив на різні цільові аудиторії. Люди сучасності завдяки технологічним рішенням та комунікаційним каналам мають змогу цілодобово обмінюватися інформацією як вертикально, так і горизонтально, маючи доступ до більшого та якіснішого обсягу даних, ніж будь-коли раніше (Tatham and Le Page, 2014, с. 1-2).

Поняття «стратегічні комунікації» набуло широко розповсюдження у військово-політичній площині. Стратегічні комунікації стали невід’ємним структурним елементом міжнародних та міжурядових підрозділів, доктрин і спецоперацій НАТО. Водночас термін «стратегічні комунікації» для обережного Альянсу є більш нейтральним, ніж такі формулювання як «інформаційний вплив», «психологічні операції» тощо. Останні ж можуть асоціюватися з маніпулятивними технологіями та дезінформацією. І дійсно, межа між страткомом та пропагандою іноді зникає. Особливо, коли поруч з «стратегічними комунікаціями» застосовуються близькі за змістом поняття «м’яка сила», «гібридна війна», «навіювання», «глобальне залучення» тощо (Dimitriu, 2012).

Згідно В. Вітто, сутність стратегічних комунікацій полягає у здатності формувати порядок денний, а отже створювати необхідний контекст для досягнення політичних, економічних та воєнних цілей. Примітно й те, що у звіті В.Вітто «Report of the Defense Science Board Task Force on Managed Information Dissemination» неодноразово заявляється, що вимоги до урядових комунікацій під час стихійного лиха, кризового стану, бойових дій значно відрізняються від тих вимог, що ставляться до довгострокових стратегічних комунікацій. З цього випливає, що ми бачимо як окреслюється ключова відмінність стратегічних комунікацій від інших подібних комунікацій – це їх довгостроковий характер – чітка спрямованість на віддалений результат. Відповідно, для реалізації заходів із досягнення таких цілей повинен бути задіяний стратегічний інструментарій, що створить умови поступово й покроково впливати на сприйняття цільової аудиторії (Defense Science Board, 2001).

Для Альянсу необхідно, і це є серед завдань стратегічних комунікацій, щоб у потрібний, раніше запланований, час увага цільової аудиторії зосередилась на необхідних заходах, і вони сприймалися нею з певного кута зору, підштовхуючи до визначених дій та реакцій (Defense Science Board (DSB), 2004).

Важливою характеристикою стратегічних комунікацій є повна узгодженість. Вона полягає у фокусуванні зусиль залучення ключової аудиторії з метою створення, зміцнення чи збереження сприятливих умов для реалізації стратегічних інтересів

НАТО. Це спрацьовує за наявності чіткої координації та синхронізації дій усіх інструментів публічного управління.

«NATO Strategic Communications Policy» 2009 року визначає стратегічні комунікації НАТО як «координоване та належне використання комунікативних інструментів у діяльності структур НАТО – **публічна дипломатія, зв'язки із громадськістю, військові зв'язки із громадськістю, інформаційні та психологічні спеціальні операції** при потребі підтримання політики НАТО, спеціальних операцій та заходів, з метою реалізації цілей НАТО» (Rasmussen, 2009).

У 2014 році Латвія, Естонія, Німеччина, Італія, Литва, Польща та Велика Британія заснували Центр передового досвіду в галузі стратегічних комунікацій НАТО (NATO StratCom COE). Це багатаціональна та акредитована НАТО міжнародна військова організація, яка водночас не є частиною командної структури НАТО, тому не може виступати від імені Альянсу. Центр базується в Ризі (Латвія) та націлений на покращення можливостей стратегічного зв'язку всередині Альянсу та між країнами-членами Організації. Зазначається, що стратегічні комунікації є невід'ємною частиною зусиль, спрямованих на досягнення політичних і військових цілей Альянсу, тому важливо, щоб НАТО відповідним, своєчасним, точним і прийнятним чином повідомляла про свою діяльність, цілі та місії. Центр розглядає своє покликання у наданні відчутного внеску у розвиток стратегічних комунікаційних можливостей НАТО, союзників і партнерів Альянсу. До роботи NATO StratCom COE долучені представники різних країн, цивільні та військові, представники приватного та академічного секторів, що використовують передові сучасні технології, віртуальні інструменти для аналізу, дослідження та прийняття рішень, різноманітні групи міжнародних експертів з військовими, урядовими та науковими освітами (StratCom COE, 2014a).

У Центрі передового досвіду в галузі стратегічних комунікацій НАТО зазначають, що сучасне інформаційне середовище з його цілодобовим продукуванням новин та суджень, стрімкий розвиток та глобальний вплив соціальних мереж, безбар'єрний обмін інформацією між аудиторіями країн-членів НАТО та поза ними, безпосередньо впливає на те, як ці аудиторії сприймають діяльність Альянсу. Це сприйняття є фундаментальним для успішної діяльності та політики оборонного блоку і впливає на його стійкість. У зв'язку з цим, в Центрі наголошують на важливості використання Альянсом будь-яких каналів впливу на громадськість – традиційні медіа, електронні ЗМІ та залучення громадськості – для підвищення обізнаності, розуміння та підтримки своїх рішень і операцій серед населення. Тому виникає необхідність узгодженого інституційного підходу, координації зусиль усіх учасників процесу та дотримання процедур, стандартів та принципів НАТО.

Своєю чергою NATO StratCom COE пояснює **публічну дипломатію** як набір заходів з комунікації та інформаційно-роз'яснювальної роботи серед цивільного населення, які покликані підвищити його обізнаність та сформувати розуміння та підтримку політики, операцій і діяльності НАТО. Під поняттям **зв'язки з громадськістю** розуміють залучення цивільних осіб через ЗМІ для своєчасного, точного, оперативного та проактивного інформування громадськості про політику, операції та діяльність НАТО. **Військові зв'язки з громадськістю** включають в себе популяризацію військових цілей і завдань Альянсу серед населення з метою підвищення обізнаності та розуміння військових аспектів НАТО. **Інформаційні операції**, за даними Центру, передбачають військові консультації Альянсу та координацію військової інформаційної діяльності. Мета – створення умов для впливу на волю, мислення та можливості супротивників та інших сторін для підтримки

операцій, місій і цілей Альянсу. **Психологічні операції** охоплюють відповідну діяльність з використанням методів комунікації та інших засобів, спрямовану на цільову аудиторію з метою впливу на сприйняття, ставлення та «програмування» поведінки, що в кінцевому рахунку сприяє досягненню політичних і військових цілей НАТО. Повідомляється, що стратегічні комунікації також охоплюють численні елементи публічної дипломатії, політичного маркетингу, переконання, міжнародних відносин, військової стратегії та багатьох інших (StratCom COE, 2014b).

Серед політичних цілей НАТО можна згадати поширення демократичних цінностей і проведення консультацій та співпраці з питань безпеки та оборони, що забезпечує зміцнення довіри, де кінцевою метою є запобігти конфліктам, застосування військового комплексу необхідне у разі неспроможності дипломатичних інструментів. З цього випливає, що способи досягнення вказаних цілей НАТО носять досить близький характер до стратегічних комунікацій: і тут, і там публічна дипломатія та зв'язки із громадськістю корелюються з консультаціями та співробітництвом.

Яскравим ілюструванням розробки поняття та сутності явища стратегічних комунікацій може бути доповідь Міністерства оборони США щодо Стратегічних комунікацій, у якій говориться про те, що їх варто бачити як логічний процес, а не як хаотичну палітру можливостей, структур чи окремих акцій. Тут важливим елементом постає інтегрування вивчення перцепції аудиторії та зацікавлених сторін під час вироблення єдиної комунікативної політики, плануванні операцій на кожному окремому рівні; з узгодженням набору компонентів спеціальних операцій для досягнення стратегічної мети. Відповідно до такої диспозиції, зворотній зв'язок також є дуже важливим, як і правильна ретрансляція меседжів (US Department of Defense, 2009, с. 1-11).

Як не дивно, але ключова країна-член НАТО до 2011 року не узгодила чіткої дефініції поняття стратегічних комунікацій, однак згодом було вироблено єдину позицію з цього питання визначивши стратегічні комунікації як узгоджені дії, повідомлення, інші форми участі в інформуванні, впливі з метою переконання цільової аудиторії підтримати стратегічні державні цілі. Таке визначення містить основні ключові ознаки, які притаманні стратегічним комунікаціям, та на яке можна повністю покладатися при їх використанні для теоретичних досліджень та практичного втілення.

Варто зауважити, що однією з ключових характеристик стратегічних комунікацій є повна узгодженість дій та меседжів в інформаційному полі. Помітно, що наведені характеристики стратегічних комунікацій, незважаючи на те, що сама ідея цих страткомів виникла у військових структурах, їх основною метою є підтримка досягнення цілей за допомогою сугестивного впливу та переконання цільової аудиторії, що якраз лежить у сфері публічного адміністрування. При цьому інструментарний набір як для військової, так і для цивільної сфер досить аналогічні, однак повна спорідненість виключена з точки зору специфіки діяльності військових структур. Хоча військові структури визначають основною метою саме політичну складову, яка буде сприяти реалізації наступних військових цілей, якщо політичні методи виявляться неефективними.

Наведені визначення суті поняття стратегічних комунікацій містять в собі обов'язкові елементи, які ще раз вказують на засоби досягнення цілей, які стоять перед стратегічними комунікаціями, а саме: public diplomacy, public relations тощо. Така ситуація сприяє більш чіткому окресленню досліджуваного явища, так як набір засобів, прийомів, технік майже не змінюється, що позитивно впливає на розуміння концепції стратегічних комунікацій. Саме тому сучасне визначення стратегічних комунікацій може бути таке: це засоби інформаційного впливу держави, дія яких скоординована в

часі та просторі, з метою досягнення цілей національного та/або наднаціонального рівня із залученням зацікавлених сторін. Або ж стратком – це спрямованість інформаційно-комунікативних засобів усіх зацікавлених суб'єктів на виконання ключових стратегічних задач, які ставить перед собою держава (Тодорова, 2022, с. 11-12).

Слід визнати, що багатство варіацій щодо визначення терміну та поняття «стратегічні комунікації» є наслідком того, що стратком є, по суті, міждисциплінарним простором. У цьому криється і особливість «комунікативних студій» як міждисциплінарної галузі. Однак є сенс орієнтуватися на досвід США в цьому питанні, враховуючи що зародження, розвиток та інституціалізація сфери «стратегічних комунікацій» відбулися за океаном. Так, згідно зі «Словником військових та пов'язаних термінів» Міністерства оборони США (Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms) «стратегічні комунікації» – це «цілеспрямовані зусилля Уряду США для розуміння та залучення ключових аудиторій для створення, посилення або збереження умов, сприятливих для просування інтересів, політики та цілей Уряду США шляхом використання скоординованих програм, планів, тем, повідомлень і синхронізованих продуктів з діями всіх інструментів національної влади» (US Department of Defense, 2010, с 448).

Своєю чергою Д. Дубов говорить про наявність «незаперечного ядра» стратегічних комунікацій. До нього входить: а) інформування, вплив та переконування, що є важливими для просування національних інтересів та політики як всередині держави, так і ззовні; б) формування чітких цілей державної політики, на підтримку якої реалізуються заходи в межах стратегічних комунікацій. Чіткість та прозорість цілей впливає на кінцеву поведінку, дії чи формування поглядів цільової аудиторії в інтересах національної політики; в) координація та деконфліктизація як запорука того, що інформаційна діяльність одних структур не ускладнить або взагалі унеможливить таку ж діяльність інших структур, адже «відсутність координації на рівні структур та відсутність координації на рівні меседжів (власне контенту), що може призводити до вкрай негативних наслідків»; г) «комунікування діями» та зменшення розриву у конструкції «сказати-виконати», адже дії (поведінка, вчинки, політика) завжди вагоміші, ніж слова. Це фундаментальна позиція для ефективних стратегічних комунікацій (Дубов, 2016, с. 13).

Повертаючись до оцінки стану та проблем стратегічних комунікацій Альянсу, варто зупинитися на фахових рекомендаціях, які були надані НАТО в контексті завершення 20-річної військової кампанії в Афганістані (Радіо Свобода, 2021). Зокрема НАТО пропонувалося: провести належну кодифікацію терміну «стратегічні комунікації» у корпоративному розумінні НАТО; оновити визначення Страткому НАТО, враховуючи досвід, отриманий в Афганістані та Лівії; посилити обізнаність про стратегічні комунікації серед вищого керівництва НАТО; покращити аналіз цільових аудиторій; забезпечити концептуальні рекомендації щодо організації взаємозв'язку між комунікацією і «силою»; провести аудит навчального курсу щодо стратегічних комунікацій у школі НАТО «Обераммергау» (NSO) тощо.

Досвід НАТО виявив нове явище, що притаманне сучасним конфліктам – взаємопов'язаність різних цільових аудиторій. Нові медіа та вибуховий ріст соціальних мереж підвищили культурну обізнаність, але й поглибили розподіл між цими групами. При цьому такі групи формують єдину глобальну аудиторію. В контексті стратегічних комунікацій НАТО, досвіду Альянсу, а тепер і досвіду України, виявилось, що чутливі питання, пов'язані з воєнними діями, обов'язково повинні адекватно висвітлюватися офіційними джерелами. Інакше вони стають предметом пропаганди опонентів. З

початком російської агресії проти України у 2014 році та після виходу сил Альянсу з Афганістану, НАТО проходить етап осмислення здобутого досвіду у сфері стратегічних комунікацій та переосмислення формальних механізмів їх реалізації (Баровська, 2015, с. 150-151).

Водночас західні аналітики роблять додаткові спроби осмислити військову кампанію в Афганістані та провести паралелі з російсько-українською війною. Зокрема, те, що поспішний та фактично неузгоджений вихід країн-членів НАТО з Афганістану зміцнив Москву у переконанні, що прийшов слушний момент посилити агресію проти України. Після повномасштабного вторгнення РФ в Україну у публічній комунікації низки західних лідерів все ще залишається місце для нарративу, що з Кремлем можна домовитися й залишитися партнерами. Такий сценарій поведінки нагадує хибну позицію західного світу щодо можливості мирного врегулювання з Талібаном в Афганістані. Трансформація НАТО та послідовна підтримка України, а з нею і корегування стратегічних комунікацій, мають нівелювати враження від панічного виходу з Афганістану (Герцінгер, 2022).

Свою чергою Україна теж вибудовує свої стратегічні комунікації з урахуванням досвіду НАТО та власного досвіду в контексті гібридної війни РФ. До слова, українські науковці розробляють стратегію «розумної сили», яка дозволяє застосовувати як «м'які», так і «жорсткі» методи впливу. Зазначається, що концепцію «розумної сили» варто застосувати як стратегію стримування неоімперського реваншизму Російської Федерації та її неокolonіальної гібридної політики. Автори концепції доводять, що «застосування української версії стратегії «розумної сили» дозволить вибудувати послідовність дій та стратегічних комунікацій, спрямованих на зниження деструктивного політичного, економічного та інформаційного впливу РФ як на європейському просторі, так і у всьому світі» (Даниленко, Авер'янова, Воропаєва та Дроботенко, 2022, с. 49).

Наразі ж в НАТО є розуміння, що когнітивні битви сьогодення розгортаються на екранах пристроїв, які супроводжують людей майже цілодобово. В глобальному інформаційному середовищі діють незнайомі правила без системи стримування та протизваги. Водночас інформація поширюється блискавично. Тому НАТО доведеться взяти участь у новій війні нарративів, коли глобальною проблемою є те, що швидка та хибна інформація і дезінформація розколюють, заплутують і створюють культуру політичної і громадянської апатії. Мета цього процесу – створення хаосу в глобальному інформаційному просторі (Trudeau, 2023).

Висновки. Стратегічні комунікації є одним із ключових засобів боротьби з інформаційною та психологічною інтервенцією в сучасних гібридних та інформаційних війнах, які у XXI столітті стали уже буденним явищем, яке, втім, не є достатньо вивченим. Дефініція та розуміння суті стратегічних комунікацій військовими, політичними та експертними колами є не достатньо уніфікованим, проте фундаментальні відмінності у підходах не роблять поняття суперечливим. Можна чітко сформулювати ключові характеристики стратегічних комунікацій, які відрізняють їх від решти подібних інформаційних інструментів. Серед них:

- чітка та послідовна координованість використання засобів інформаційного впливу на кожному окремому етапі;
- цілковита узгодженість акцій суб'єктів;
- спрямування на підтримку цілей глобального рівня;
- дослідження потреб та реакції цільової аудиторії;
- зворотній зв'язок та взаємодія з цільовою аудиторією.

В умовах глобального протистояння ліберальних демократій та автократій, на тлі екзистенційних викликів для міжнародного безпекового порядку та європейської архітектури безпеки, у розпал неспровокованої та незаконної агресії Російської Федерації проти України, питання розкриття сутності та функціональної ролі сучасних стратегічних комунікацій НАТО має значний науковий інтерес та потенціал щодо дослідження. Особливої ваги це питання набуває в умовах поглиблення геополітичного протистояння між Російською Федерацією та Європою і США, яке ведеться в інформаційній сфері та політико-економічній площині. Більш глибокого вивчення потребують питання, пов'язані із принципами інформаційно-комунікативних дій за умов кризових ситуацій і як у цьому випадку повинні корелюватися інші інформаційно-комунікативні схеми. Такі як публічна дипломатія, зв'язки з громадськістю та пресою, інформаційні та психологічні спеціальні операції.

Загалом можемо констатувати, що НАТО як організація світового рівня перебуває у кризі через російську агресію проти України та зростаючу вірогідність збройного конфлікту з РФ на східному фланзі Альянсу. Окрім іншого, щоб подолати цей виклик, Альянс має провести роботу над помилками й у сфері стратегічних комунікацій. Адже без такого ефективного інструменту як стратком, вивести НАТО з кризи буде неможливо. А для України, яка прагне членства в НАТО, але водночас стоїть перед загрозою подальшої втрати територій та населення, надзвичайно важливо синхронізувати свої дії з Альянсом та вибудовувати власні стратегічні комунікації для захисту національних інтересів та інтегруватися в європейський безпековий простір.

Бібліографічний список

- Баровська А.В., 2015. Стратегічні комунікації: досвід НАТО. *Стратегічні пріоритети*, 1(34). НІСД. [онлайн] Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2015_1_24> [Дата звернення 28 лютого 2024].
- Герцінгер, Р., 2022. Афганські паралелі. *Тиждень*. [онлайн] Доступно: <<https://tyzhden.ua/afhanski-paraleli/>> [Дата звернення 28 лютого 2024].
- Даниленко С., Авер'янова Н., Воропаєва Т. та Дроботенко М., 2022. Стратегія «розумної сили» як ключова передумова перемоги України в російсько-українській неоімперській війні. *Українознавчий альманах*, 30, с. 43–53. «Міленіум».
- Дубов Д., 2016. Стратегічні комунікації: проблеми концептуалізації та практичної реалізації. *Стратегічні пріоритети*, 4 (41). НІСД. [онлайн] Доступно: <<https://niss-priority.com/index.php/journal/article/view/111>> [Дата звернення 28 лютого 2024].
- Почепцов, Г., 2008. *Стратегічні комунікації: стратегічні комунікації в політиці, бізнесі та державному управлінні*. Київ: Альтерпрес.
- Радіо Свобода, 2021. *Кров і мільярди доларів: 20-річна війна НАТО в Афганістані добігає кінця* [онлайн] Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/usa-afghanistan-nato/31207112.html>> [Дата звернення 28 лютого 2024].
- Тодорова, О.Л., 2022. *Основи стратегічних комунікацій: Конспект лекцій*. «Одеська політехніка».
- Capon, F., 2015. *EU to Launch 'Mythbusters' Taskforce to Counter Russian Propaganda*. Newsweek. [онлайн] Доступно: <<https://www.newsweek.com/eu-launch-mythbusters-taskforce-counter-russian-propaganda-315480>> [Дата звернення 25 лютого 2024].
- Defense Science Board (DSB), 2004. Office of the Under Secretary of Defense For Acquisition, Technology, and Logistics. *Report of the Defense Science Board Task*

- Force on Strategic Communication*. Washington, D.C. 20301-3140. [онлайн] Доступно: <<https://irp.fas.org/agency/dod/dsb/commun.pdf>> [Дата звернення 25 лютого 2024].
- Defense Science Board, 2001. *Report of the Defense Science Board Task Force on Managed Information Dissemination*. USC Center on Public Diplomacy. [онлайн] Доступно: <<https://uspublicdiplomacy.org/resource/report-defense-science-board-task-force-managed-information-dissemination>> [Дата звернення 28 лютого 2024].
- Dimitriu, G., 2012. Winning the story war: Strategic communication and the conflict in Afghanistan. *Public Relations Review*, 38.
- Rasmussen, A. F., 2009. NATO Strategic Communication Policy. *Public Intelligence* [онлайн] Доступно: <<https://info.publicintelligence.net/NATO-STRATCOM-Policy.pdf>> [Дата звернення 25 лютого 2024].
- StratCom COE, 2014a. About NATO StratCom COE. *Stratcomcoe.org* [онлайн] Доступно: <https://stratcomcoe.org/about_us/about-nato-stratcom-coe/5> [Дата звернення 26 лютого 2024].
- StratCom COE, 2014b. About Strategic Communications. *Stratcomcoe.org* [онлайн] Доступно: <https://stratcomcoe.org/about_us/about-strategic-communications/1> [Дата звернення 26 лютого 2024].
- Tatham, S. and Le Page, R., 2014. *NATO Strategic Communication: More to be Done?* National Defence Academy of Latvia Center for Security and Strategic Research. Riga, [онлайн] Доступно: <https://www.naa.mil.lv/sites/naa/files/document/1_DSPC%20PP%201%20-%20NATO%20StratCom.pdf> [Дата звернення 25 лютого 2024].
- Trudeau, E. K., 2023. A comprehensive and coordinated approach to strategic messaging. *NATO Review*. [онлайн] Доступно: <<https://www.nato.int/docu/review/articles/2023/03/16/a-comprehensive-and-coordinated-approach-to-strategic-messaging/index.html>> [Дата звернення 28 лютого 2024].
- US Department of Defense, 2009. *Report on Strategic Communications. December 2009. THE SECRETARY OF DEFENSE 1000 DEFENSE PENTAGON WASHINGTON, DC 20301-1000*
- US Department of Defense, 2010. *Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms*. [онлайн] Доступно: <<https://irp.fas.org/doddir/dod/jp102-april2010.pdf>> [Дата звернення 28 лютого 2024].

References

- Barovska, A.V., 2015. *Stratehichni komunikatsii: dosvid NATO [Strategic communications: NATO evidence]*. *Stratehichni priorytety*, 1(34). NISD. [online] Available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2015_1_24> [Accessed 28 February 2024]. (in Ukrainian)
- Capon, F., 2015. *EU to Launch 'Mythbusters' Taskforce to Counter Russian Propaganda*. Newsweek. [онлайн] Доступно: <<https://www.newsweek.com/eu-launch-mythbusters-taskforce-counter-russian-propaganda-315480>> [Accessed 25 February 2024].
- Danylenko S., Averianova N., Voropaieva T., Drobotenko M., 2022. Стратегія «розумної сили» як ключова передумова перемоги України в російсько-українській неоімперській війні [The “reasonable power” strategy as the key to Ukraine’s victory in the Russian-Ukrainian neo-imperial war] *Ukrainoznavchyi almanakh*, 30, s. 43–53. «Milenium» (in Ukrainian)

- Defense Science Board, 2001. *Report of the Defense Science Board Task Force on Managed Information Dissemination*. USC Center on Public Diplomacy. [online] Available at: <<https://uscpublicdiplomacy.org/resource/report-defense-science-board-task-force-managed-information-dissemination>> [Accessed 28 February 2024].
- Dimitriu, G., 2012. Winning the story war: Strategic communication and the conflict in Afghanistan. *Public Relations Review*, 38.
- Dubov, D., 2016. Stratehichni komunikatsii: problemy kontseptualizatsii ta praktychnoi realizatsii [Strategic communications: problems of conceptualization and practical implementation]. *Stratehichni priorytety*, 4(41). NISD. [online] Available at: <<https://niss-priority.com/index.php/journal/article/view/111>> [Accessed 28 February 2024]. (in Ukrainian)
- Hertsinger, R., 2022. Afhanski paraleli [Afghan parallels]. *Tyzhden*. [online] Available at: <<https://tyzhden.ua/afhanski-paraleli/>> [Accessed 28 February 2024].
- Office of the Under Secretary of Defense For Acquisition, Technology, and Logistics, 2004. *Report of the Defense Science Board Task Force on Strategic Communication*. Washington, D.C. 20301-3140. [online] Available at: <<https://irp.fas.org/agency/dod/dsb/commun.pdf>> [Accessed 25 February 2024].
- Pocheptsov, H., 2008. *Stratehichni komunikatsii: stratehichni komunikatsii v politytsi, biznesi ta derzhavnomu upravlinni* [Strategic communications: strategic communications in politics, business and government]. Kyiv: Alterpres. (in Ukrainian)
- Radio Svoboda, 2021. Krov i miliardy dolariv: 20-richna viina NATO v Afhanistani dobihaie kintsia [Blood and billions of dollars: NATO's 20-year war in Afghanistan is reaching its end]. *Radio Svoboda*. [online] Available at: <<https://www.radiosvoboda.org/a/usa-afghanistan-nato/31207112.html>> [Accessed 28 February 2024]. (in Ukrainian)
- Rasmussen, A. F., 2009. *NATO Strategic Communication Policy*. *Public Intelligence*. [online] Available at: <<https://info.publicintelligence.net/NATO-STRATCOM-Policy.pdf>> [Accessed 25 February 2024].
- StratCom COE, 2014a. *About NATO StratCom COE*. stratcomcoe.org [online] Dostupno: <https://stratcomcoe.org/about_us/about-nato-stratcom-coe/5> [Accessed 26 February 2024].
- StratCom COE, 2014b. *About Strategic Communications*. stratcomcoe.org [online] Available at: <https://stratcomcoe.org/about_us/about-strategic-communications/1> [Accessed 26 February 2024].
- Tatham, S. and Le Page, R., 2014. *NATO Strategic Communication: More to be Done?* National Defence Academy of Latvia Center for Security and Strategic Research. Riga [online] Available at: <https://www.naa.mil.lv/sites/naa/files/document/1_DSPP%20PP%201%20-%20NATO%20StratCom.pdf> [Accessed 25 February 2024].
- Todorova, O.L., 2022. *Osnovy stratehichnykh komunikatsii: Konspekt leksii* [Fundamentals of strategic communications: Lecture notes]. «Odeska politekhnik». (in Ukrainian)
- Trudeau, E. K., 2023. *A comprehensive and coordinated approach to strategic messaging*. *NATO Review*. [online] Dostupno: <<https://www.nato.int/docu/review/articles/2023/03/16/a-comprehensive-and-coordinated-approach-to-strategic-messaging/index.html>> [Accessed 28 February 2024].
- US Department of Defense, 2009. *Report on Strategic Communications*. December 2009. THE SECRETARY OF DEFENSE 1000 DEFENSE PENTAGON WASHINGTON, DC 20301-1000

US Department of Defense, 2010. *Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms*. [online] Dostupno: <https://irp.fas.org/doddir/dod/jp1_02-april2010.pdf> [Accessed 28 February 2024].

Стаття надійшла до редакції 04.03.2024 р.

A. Yeroshyn

NATO STRATEGIC COMMUNICATIONS: CURRENT STATUS AND PROBLEMS

Achievement of government strategic goals requires modernization of public administration and communication with target audiences. Increasing efficiency in this area can be achieved by sending a signal from the government to explain the strategic purpose and stakeholder involvement. The form of this signal can be considered strategic communications.

This article describes the key features of NATO modern strategic communications. The nature and definition of the concept of strategic communications are outlined. Scientific literature dedicated to this problem is reviewed. Special attention is paid to the current definition of the role and function of strategic communications in hybrid wars and information confrontation during the international military and political conflict in Ukraine. Summarizing the highlighted peculiarities of NATO strategic communications, recommendations on their better performance are given.

In global confrontation between liberal democracies and autocracies, existential challenges for international and European security, during the unprovoked and illegal aggression of the Russian Federation against Ukraine, the question of revealing the essence and functional role of modern NATO strategic communications has significant scientific interest and research potential. This issue is gaining particular importance in the context of deepening geopolitical confrontation between the Russian Federation and Europe and the USA in the media, political and economic spheres.

The author concludes that current strategic communications are one of the key means of combating informational and psychological intervention in modern hybrid and information war, They have become a common phenomenon in the 21st century, yet largely understudied and require additional scientific scrutiny.

In general, we can state that NATO as a world-class organization is in crisis due to Russian aggression against Ukraine and the growing probability of an armed conflict with the Russian Federation on the eastern flank of the Alliance. Among other things, to overcome this challenge, the Alliance needs to work on mistakes in strategic communications. After all, it will be impossible to get NATO out of the crisis without such an effective tool as a strategic committee.

Keywords: *international diplomacy, strategic communications, hybrid warfare, information influence, NATO*

УДК 332.14

В. Кисіль

ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті зосереджується увага на трансформації українського законодавства, що регулює діяльність органів місцевого самоврядування. Детально проаналізовано конституційні положення, що стосуються репрезентації публічної влади на місцевому рівні, їх співвідношення з основними галузевими нормативно-правовими актами. Публікація, окрім огляду змістовної частини Конституції та галузевих законів, пропонує авторський аналіз поправок, що надійшли до текстів галузевих законів про місцеве самоврядування у процесі їх опрацювання Верховною Радою протягом 2014-2024 рр. – періоду гібридної агресії РФ проти України та повномасштабного вторгнення.

У розвідці констатовано наявність ряду протиріч між Конституцією, галузевими нормативно-правовими актами та фундаментальними документами європейського права, що стосуються проблем діяльності органів місцевого самоврядування. Особлива увага приділяється законодавству, яке регулює діяльність військово-цивільних адміністрацій, що поєднують у собі риси органів державної влади та місцевого самоврядування. Таким чином, виникає правова колізія, яка нівелює самостійність органів місцевого самоврядування в системі публічної влади, що гарантується Конституцією України.

У статті акцентовано увагу на змінах законодавства у процесі впровадження в життя концепції децентралізації влади, розпал якого припав саме на період розгортання гібридної агресії РФ проти України. В аналітичній частині дослідження підкреслено ряд позитивних моментів децентралізаційних перетворень, які дали змогу зміцнити окремі аспекти обороноздатності держави на місцевому рівні, а саме: посилення бюджетної автономії територіальних громад, можливості додаткового фінансування формувань територіальної оборони, сприяння мобілізаційним заходам тощо. Проте, ситуація ускладнюється тим фактом, що значна частина цих положень або ігнорується громадами, або суперечить внутрішнім підзаконним актам.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, військовий стан, публічна влада, особливий правовий режим, Конституція України, територіальні громади.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-14-38-110-118

Тягар післявоєнної відбудови, у перспективі, значною мірою ляже на плечі територіальних громад і слугуватиме своєрідної перевіркою проведених напередодні повномасштабного російського вторгнення децентралізаційних реформ. Адекватне виконання поставлених перед органами місцевого самоврядування завдань на пряму залежить від співвідношення законодавчого забезпечення діяльності самоврядних територіальних громад та існуючої в умовах воєнного стану практики. Таким чином, постає завдання вникливого аналізу діючих нормативно-правових актів, що забезпечують правове поле функціонування публічної влади на місцях.

Існує потреба не тільки загального аналізу змісту нормативно-правових актів, але й відслідковування трансформації всього масиву законодавчого забезпечення діяльності органів публічної влади на місцях в залежності від загострення гібридного

протистояння на Сході України та його переростання у повномасштабну військову агресію Російської Федерації.

Звертаючись до проблеми стану наукової розробки тематики правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування в умовах особливого періоду необхідно виділити дві основні тенденції у студіюванні проблеми: тяжіння частини вітчизняних дослідників до обмеження тематики загальним оглядом стану нормативно-правової бази діяльності органів публічної влади на місцях (Я. Богів, Г. Наконечна) (Богів, 2023; Наконечна та Зінкевич, 2023); розгляд лише окремих проблем взаємовідносин державної та місцевої влади в умовах воєнного стану (В. Божко, В. Зінкевич, І. Романський) (Божко, 2023; Зінкевич, 2023; Романський, 2023). Підкреслимо також виразний правничий фокус методології згаданих досліджень та зведення проблеми до реферування наявної нормативної бази. Водночас, можна констатувати відсутність стійкої уваги вчених до аналізу процесу трансформації національного законодавства у сфері місцевого самоврядування, а саме відслідковування змін та поправок у законодавстві, що мали місце у період гібридної агресії РФ та після повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року.

Пропонована розвідка має на меті ретроспективний аналіз змін, що мали місце у галузевих законах, які дотичні проблем діяльності органів місцевого самоврядування.

У Конституції України існує чітке розділення між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, де останні є тими інституціями через які народ України реалізує свою волю і право на владу. Місцеве самоврядування ієрархічно не підпорядковане органам державної влади. Необхідно також наголосити, що основний закон деталізує й статус місцевих державних адміністрацій, які також не належать до органів місцевого самоврядування, проте взаємодіють з ними. Місцеві адміністрацію репрезентують вищий рівень державної влади на місцях.

Загалом, у Конституції сфера органів місцевого самоврядування виділена в окремий змістовний блок – Розділ XI. У цьому розділі визначено, що місцеве самоврядування в Україні здійснюють лише територіальні громади через свої органи, а саме, сільські, селищні та міські ради, а також їх виконавчі структури. Також у Конституції вказано на статуси районних та обласних рад, які віднесено до органів місцевого самоврядування, оскільки вони репрезентують колективні інтереси територіальних громад на місцевому рівні.

Протягом 2001-2014 рр. Розділ XI Конституції України постійно зазнавав змін і доповнень – найчастіше це було пов'язане зі змінами виборчого законодавства та регламентацією проведення народного волевиявлення у вигляді референдумів. Відповідні зміни були затвердженні підзаконними актами та роз'ясненнями Конституційного Суду (Конституція України, 1996).

Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» є базовим у системі нормативно-правового забезпечення функціонування органів регіональної влади. Саме цей законодавчий акт став поштовхом для прийняття низки інших галузевих законів та кодексів, що регулюють такі питання як вибори посадових осіб та народних представників на місцевому рівні; питання служби в органах місцевого самоврядування; діяльність органів самоорганізації населення, становище яких у системі місцевого самоврядування досі залишається дискусійним; проблеми проведення місцевих референдумів; Бюджетний та Земельний кодекси тощо. Всі ці документи не є підзаконними актами до закону «Про місцеве самоврядування в Україні», однак, необхідність їх прийняття окремо відзначена у прикінцевих положеннях закону.

Основні положення закону були прийняті у травні 1997 року, а остання (на момент підготовки статті) їх ревізія відноситься до квітня 2024 року. Перш за все, необхідно звернути увагу на чітке визначення структури системи органів місцевого самоврядування, що складається з територіальної громади, рад (від сільської до міської), голів та виконавчих органів рад. Радше виключенням є можливість утворення районних рад у містах. Що стосується органів самоорганізації населення, то вони були включені до переліку органів місцевого самоврядування лише у ході децентралізаційної реформи – у листопаді 2020 року (Закон України № 280/97-ВР, 1997).

Саме з 2014 року до Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» найбільш активно почали вноситися зміни. Значним чином це було пов'язане з відцентровими процесами у східних регіонах України, викликаних гібридною російською агресією, а також необхідністю очищення суспільства від наслідків врядування Віктора Януковича та його команди. Зокрема, у березні 2014 року до переліку положень Закону було включено важливий пункт про відкритість засідань рад – їх протоколи тепер оприлюднювалися, а особиста присутність депутатів почала фіксуватися, що мало звести до мінімуму корупційні ризики (Закон України № 1170-VII, 2014).

У січні 2015 року в Законі з'явилася стаття, що розширює коло посадових осіб в органах місцевого самоврядування – тепер до них почали відносити сільських старост. Староста ототожнювався з сільським, або селищним головою у разі приєднання населеного пункту до об'єднаної територіальної громади. Відзначимо, що це також було наслідком дестабілізації ситуації на Сході України, оскільки це стало поштовхом для укрупнення територіальних громад задля підвищення обороноздатності регіону (Закон України № 157-VIII, 2015). До розширення сфери повноважень територіальних громад варто віднести також можливість розгляду електронних петицій від населення. Ця норма була запроваджена вже за президентства Петра Порошенка – у липні 2015 року. Згідно цієї норми значно скорочувався шлях розгляду проектів рішень, що мають першочергове значення для громади (Закон України № 577-VIII, 2015).

Цікаво, що більшість змін, внесених до тексту Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» після початку повномасштабного вторгнення РФ не стосувалися трансформаційних процесів у місцевій владі, викликаних вторгненням. Певним виключенням можна вважати створення консультативно-дорадчих органів в апаратах місцевих рад, при чому повноваження та цілі створення цих дорадчих органів так і не були конкретизовані. Також було додано декларативний пункт про засади збереження національної ідентичності, якими мають керуватися у своїй діяльності органи місцевого самоврядування (Закон України № 2827-IX, 2022; Закон України 2834-IX, 2022).

Загалом, на прикладі Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» можна констатувати недосконалість системи базового законодавства у сфері регіонального управління. Згадані поправки до тексту основного закону лише підтверджують цю тезу. Звертає на себе увагу й різниця відмінності між визначеннями ключового концепту «місцеве самоврядування» у текстах Конституції, галузевого закону та Європейській хартії місцевого самоврядування, яка була ратифікована Україною, а отже є частиною системи національного законодавства.

Не вдаючись у текстологічний аналіз визначення категорії «місцеве самоврядування» наголосимо, що за Конституцією воно є лише правом громади, а за Законом «Про місцеве самоврядування в Україні» - правом та реальною здатністю. Офіційний український переклад Європейської хартії місцевого самоврядування взагалі проголошує «право та спроможність», що не одне є те саме з положенням Закону.

Таким чином, в українській нормативно-правовій базі не виконана головна вимога, що задовольняє твердження про наявність законодавчої системи регуляції діяльності органів місцевого самоврядування – мова йде про узгодженість окремих законів та підзаконних актів, яка не виконується навіть на найвищому рівні (Бевз, 2019, с. 83-84).

У квітні 2014 року Кабінет Міністрів затвердив важливий у контексті нашого дослідження документ – «Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні». Цей концептуальний документ дав офіційний старт процесу децентралізації влади в Україні, яка зводилася, головним чином, до передачі повноважень (у тому числі й фінансових) на найнижчі щаблі регіонального управління. Центральні органи влади залишали за собою лише контролюючі функції. Одразу необхідно розмежувати поняття децентралізації, реформи органів місцевої влади, адміністративно-територіального устрою, регіональної політики тощо – все це різні процеси, які відбувалися в Україні практично одночасно. Цей масивний блок реформ був покликаний втілити у життя одну з головних тез Конституції, яка проголошувала народ України єдиним джерелом влади. Тепер важливі ініціативи, що стосувалися розвитку органів місцевого самоврядування могли надходити не лише згори, а й знизу – напряду від представників територіальної громади (Розпорядження Кабінету міністрів України № 333-р, 2014).

Враховуючи активізацію проросійських сепаратистів на Сході України необхідно було чітко наголосити, що децентралізація жодним чином не позначиться на територіальній цілісності країни. Зокрема, у щорічному посланні президент Петро Порошенко підкреслив, що в окремих питаннях роль Києва як центру прийняття рішень буде тільки посилена – на місця не будуть передавати повноваження, що стосуються питань національної безпеки та оборони, територіальної цілісності України. Популярна у 2014 році теза про федералізацію вже у 2015 році повністю зникла з українського законодавчого наративу. Президентське послання 2015 року стало свого роду візією бачення майбутнього децентралізаційних процесів. Візія ця, однак, була вкрай нечіткою, позбавленою елементів планування та управління ризиками (Щорічне Послання Президента України..., 2015).

У 2017 році президент у своїх концептуальних зверненнях в основному концентрувався на питаннях фінансової автономії територіальних громад, оскільки понад половину державного бюджету України вже становили бюджети громад і треба було подбати про раціональне використання цих коштів. Офіційний Київ прийняв неоднозначне рішення про обмеження долі місцевих бюджетів позначкою 51 %, акцентуючи увагу на необхідності регуляції процесів використання коштів ОТГ (Будерацький, 2017).

Старт децентралізаційних процесів в Україні мав позитивно позначитися на системі нормативно-правової бази забезпечення функціонування регіональної влади в державі. Це було одним з перспективних завдань реформи. Зміни у законодавстві про місцеве самоврядування дійсно характеризувалися сталою динамікою протягом всього часу проведення реформ. Для прикладу розглянемо Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» – один з базових для системи місцевого самоврядування в цілому. Закон був ухвалений у лютому 2015 року і лише до кінця календарного року до нього тричі вносилися правки Верховною Радою. Остання редакція закону датується 14 травнем 2020 року і загалом він отримав 11 поправок, окремі з яких мають концептуальне значення.

Єдина поправка 2016 року стосувалася проблеми місцевого бюджетування, згідно якої Кабінет Міністрів мав контролювати розподіл місцевих бюджетів, як того вимагали пропозиції президента Петра Порошенка. Найбільш плідним у плані поправок

до Закону «Про добровільне об'єднання територіальних громад» став 2017 рік і серед іншого були затверджені норми, пов'язані з укрупненням територіальних громад внаслідок добровільного приєднання до них територій сусідньої громади (Закон України № 157-VIII, 2015).

На нашу думку, ці поправки стали прямою реакцією на процеси, що відбувалися на Сході України під час проведення антитерористичної операції. Зокрема, на основі цієї поправки Маріупольська територіальна громада почала набувати сучасного вигляду – з поступовим включенням територій Старо-Кримської селищної ради, Бердянської та Покровської сільських рад (процес був закріплений Рішенням КМУ у червні 2020 року) (Розпорядження Кабінету міністрів України..., 2020).

Останні зміни до Закону, датовані 16 квітня 2020 року стосувалися питання визначення адміністративного центру територіальної громади – за цією нормою ним мав стати населений пункт з відповідним рівнем інфраструктури та наявним представницьким органом місцевого самоврядування. Не на останньому місці також знаходилася відповідність географічному центру територіальної громади. Відповідно до цієї поправки за Маріуполем було закріплено статус адміністративного центру Маріупольської ОТГ (Закон України № 157-VIII, 2015).

Таким чином, у контексті повномасштабного вторгнення військ РФ в Україну наприкінці лютого 2022 року нормативно-правова база діяльності органів місцевого самоврядування не зазнала суттєвих змін, оскільки вона й так переживала значні трансформації з огляду на триваючу реформу децентралізації влади. Законодавчі нововведення пов'язані із зовнішнім впливом почали фіксуватися ще у період гібридної агресії РФ (2014-2022 рр.) – саме тоді були запроваджені військово-цивільні адміністрації, розширена фінансова автономія громад у всьому, що стосується фінансування ремонтних робіт пов'язаних з обстрілами, питання фінансової підтримки військових та їх сімей тощо. Водночас, відкритою залишається проблема функціонування ВЦА у системі органів місцевого самоврядування через існуючу правову колізію у нормативно-правових актах, які наділяють військово-цивільні адміністрації функціями органів державної влади та місцевого самоврядування одночасно.

Бібліографічний список

- Бевз, Т., 2019. Законодавча база реалізації реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: здобутки і прорахунки. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*, 1, с. 82-96.
- Богів, Я. С., 2023. Правова регламентація здійснення повноважень місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. *Академічні візії*, 15. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10446216>.
- Божко, В. М., 2023. Проходження служби в органах місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. *Poltava Law Review*, 1, с. 8-22. DOI: <https://doi.org/10.21564/2786-7811.1.290454>.
- Будерацький, Є., 2017. Єврореферендуму – так, достроковим виборам – ні. Про що говорив Порошенко в посланні. *Українська правда* [онлайн] Доступно: <https://www.pravda.com.ua/articles/2017/09/7/7154316/> [Дата звернення 16.05.2024].
- Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про інформацію» та Закону України «Про доступ до публічної інформації» № 1170-VII, 2014. *Верховна Рада України*, [онлайн]

- Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1170-18#n146>> [Дата звернення 16.05.2024].
- Закон України Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції № 577-VIII, 2015. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-19#n57>> [Дата звернення 16.05.2024].
- Закон України Про добровільне об'єднання територіальних громад № 157-VIII, 2015. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#n87>> [Дата звернення 16.05.2024].
- Закон України Про місцеве самоврядування в Україні № 280/97-ВР, 1997. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>> [Дата звернення 16.05.2024].
- Закон України Про національні меншини (спільноти) України № 2827-IX, 2022. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#n156>> [Дата звернення 16.05.2024].
- Закон України Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності 2834-IX, 2022. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#n419>> [Дата звернення 16.05.2024].
- Зінкевич, В. В., 2023. Перспективні напрями вдосконалення адміністративного законодавства, яке регулює взаємодію місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. *Вісник Кримінологічної асоціації України*, 28, с. 298-304. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.27>.
- Конституція України, 1996. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> [Дата звернення 16.05.2024].
- Наконечна, Г. Я. та Зінкевич, В. К., 2023. Місьцеве самоврядування в умовах воєнного стану. *Історико-правовий часопис*, 21, с. 43-48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2023-2/6>.
- Розпорядження Кабінету міністрів України Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Донецької області № 710-р, 2020. *Кабінет міністрів України*, [онлайн] Доступно: <<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-viznachennya-administrativnih-centriv-ta-zatverdzhennya-teritorij-teritorialnih-gromad-doneckoyi-oblasti-710-120620>> [Дата звернення 16.05.2024].
- Розпорядження Кабінету міністрів України Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні № 333-р, 2014. *Кабінет міністрів України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>> [Дата звернення 16.05.2024].
- Романський, І. В., 2023. Правове регулювання забезпечення територіальної оборони України органами місцевого самоврядування та місце у ньому адміністративного законодавства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*, 29, с. 209-216. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.16>.
- Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році», 2015. *Місія України при НАТО*, [онлайн] Доступно: <<https://nato.mfa.gov.ua/news/37058-shhorichne-poslannya-prezidenta-ukrajini-do-verkhovnoji-radi-ukrajini-pro-vnutrishne-ta-zovnishne-stanovishhe-ukrajini-v-2015-roci>> [Дата звернення 16.05.2024].

References

- Bevz, T., 2019. Legislative framework for the reform of the government's self-determination and territorial authority in Ukraine: health and beauty [Zakonodavcha baza realizatsii reformy mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini: zdobutky i prorakhunky]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*, 1, pp. 82-96 (in Ukrainian).
- Bohiv, Ya. S., 2023. Legal regulation of the exercise of local self-government powers under martial law [Pravova rehlementatsiia zdiisnennia povnovazhen mistsevoho samovriaduvannia v umovakh voiennoho stanu]. *Akademichni vizii*, 15. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10446216> (in Ukrainian).
- Bozhko, V. M., 2023. Service in local government under martial law [Prokhodzhennia sluzhby v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia v umovakh voiennoho stanu]. *Poltava Law Review*, 1, pp. 8-22. DOI: <https://doi.org/10.21564/2786-7811.1.290454> (in Ukrainian).
- Buderatskyi, Ye., 2017. Yevroreferendumu – tak, dostrokovym vyboram – ni. Pro shcho hovoryv Poroshenko v poslanni. *Ukrainska pravda* [online] Available at: <https://www.ppravda.com.ua/articles/2017/09/7/7154316/> [Accessed 16 May 2024] (in Ukrainian).
- Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine], 1996. *Verkhovna Rada of Ukraine*, [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [Accessed 16 May 2024] (in Ukrainian).
- Nakonechna, H. Ya. ta Zinkevych, V. K., 2023. Local government under the conditions of the state of martial [Mistseve samovriaduvannia v umovakh voiennoho stanu]. *Istoryko-pravovyi chasopys*, 21, pp. 43-48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2023-2/6> (in Ukrainian).
- Romanskyi, I. V., 2023. Legal regulation of ensuring the territorial defence of Ukraine by local government bodies and the place of administrative legislation in it [Pravove rehulivannia zabezpechennia terytorialnoi oborony Ukrainy orhanamy mistsevoho samovriaduvannia ta mistse u nomu administratyvnoho zakonodavstva]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*, 29, pp. 209-216. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.16> (in Ukrainian).
- Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini № 333-p [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Approval of the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organisation of Power in Ukraine № 333-p], 2014. *Cabinet of Ministers of Ukraine*, [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> [Accessed 16 May 2024] (in Ukrainian).
- Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy Pro vyznachennia administratyvnykh tsentriv ta zatverdzhennia terytorii terytorialnykh hromad Donetskoi oblasti № 710-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Determination of Administrative Centres and Approval of Territories of Territorial Communities of Donetsk Oblast № 710-p], 2020. *Cabinet of Ministers of Ukraine*, [online] Available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vyznachennya-administrativnih-centriv-ta-zatverdzhennya-teritorij-teritorialnih-gromad-doneckoyi-oblasti-710-120620> [Accessed 16 May 2024] (in Ukrainian).
- Shchorichne Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshche Ukrainy v 2015 rotsi» [Annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine «On the Internal and External Situation of

- Ukraine in 2015»], 2015. *Mission of Ukraine to the North Atlantic Treaty Organization*, [online] Available at: <<https://nato.mfa.gov.ua/news/37058-shhorichne-poslannya-prezidenta-ukrajini-do-verkhovnoji-radi-ukrajini-pro-vnutrishne-ta-zovnishne-standovishhe-ukrajini-v-2015-roci>> [Accessed 16 May 2024] (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad № 157-VIII [Law of Ukraine On Voluntary Amalgamation of Territorial Communities № 157-VIII], 2015. *Verkhovna Rada of Ukraine*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#n87>> [Accessed 16 May 2024] (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini № 280/97-VR [The Law of Ukraine On Local Self-Government in Ukraine № 280/97-BP], 1997. *Verkhovna Rada of Ukraine*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>> [Accessed 16 May 2024] (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro natsionalni menshyny (spilnoty) Ukrainy № 2827-IX [Law of Ukraine On National Minorities (Communities) of Ukraine № 2827-IX], 2022. *Verkhovna Rada of Ukraine*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#n156>> [Accessed 16 May 2024] (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti 2834-IX [The Law of Ukraine On the Basic Principles of State Policy in the Field of Strengthening Ukrainian National and Civil Identity 2834-IX], 2022. *Verkhovna Rada of Ukraine*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#n419>> [Accessed 16 May 2024] (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zviazku z pryiniattiam Zakonu Ukrainy «Pro informatsiiu» ta Zakonu Ukrainy «Pro dostup do publichnoi informatsii» № 1170-VII [The Law of Ukraine On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine in Connection with the Adoption of the Law of Ukraine On Information and the Law of Ukraine On Access to Public Information No. 1170-VII], 2014. *Verkhovna Rada of Ukraine*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1170-18#n146>> [Accessed 16 May 2024] (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro zvernennia hromadian» shchodo elektronnoho zvernennia ta elektronnoi petytsii № 577-VIII [Law of Ukraine on Amendments to the Law of Ukraine «On Citizens' Appeals» regarding electronic appeals and electronic petitions № 577-VIII], 2015. *Verkhovna Rada of Ukraine*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-19#n57>> [Accessed 16 May 2024] (in Ukrainian).
- Zinkevych, V. V., 2023. Prospective directions for improving administrative legislation regulating the interaction between local state administrations and local government bodies [Perspektyvni napriamy vdoskonalennia administratyvnoho zakonodavstva, yake rehuluie vzaiemodiiu mistsevykh derzhavnykh administratsii ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannia]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*, 28, pp. 298-304. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.27> (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 16.05.2024 р.

V. Kysil

TRANSFORMATION OF NATIONAL LOCAL SELF-GOVERNMENT LEGISLATION UNDER MARTIAL LAW

The article focuses on the transformation of Ukrainian legislation regulating local self-government bodies. The author analyses in detail constitutional provisions relating to the representation of public authorities at the local level and their correlation with the main sectoral regulations. The publication, in addition to reviewing the content of the Constitution and sectoral laws, offers the author's analysis of amendments to the texts of sectoral laws on local self-government in the process of their elaboration by the Verkhovna Rada during 2014-2024 - the period of Russia's hybrid aggression against Ukraine and full-scale invasion.

The article states that there are a number of contradictions between the Constitution, sectoral regulations and fundamental documents of European law relating to the problems of local self-government. Special attention is paid to the legislation regulating civil-military administrations, which combine the features of state authorities and local self-government bodies. Thus, a legal conflict arises that levels the independence of local self-government bodies in the system of public authority guaranteed by the Constitution of Ukraine.

The Law 'On the Legal Regime of Martial Law' emphasises the possibility of establishing military-civilian administrations, which are essentially state administrations, but can also perform the functions of local self-government bodies in case of termination of the latter's functioning, their self-dissolution, cooperation with the enemy, etc. Local self-government bodies may also participate in procedures related to the temporary restriction of a number of constitutional freedoms of residents of a territorial community - the list of these restrictions is clearly spelled out in the Law on the Legal Regime of Martial Law. These functions should be performed by local authorities in cooperation with state administrations and military command.

The article focuses on legislative changes in the process of implementing the concept of decentralisation of power, which was at its peak during the period of the Russian Federation's hybrid aggression against Ukraine. The analytical part of the study highlights a number of positive aspects of decentralisation reforms that have made it possible to strengthen certain aspects of the state's defence capability at the local level, namely: strengthening the budgetary autonomy of territorial communities, the possibility of additional funding for territorial defence units, assistance in mobilisation activities, etc. However, the situation is complicated by the fact that a significant part of these provisions is either ignored by communities or contradicts internal bylaws.

Key words: *local self-government bodies, martial law, public authority, special legal regime, Constitution of Ukraine, territorial communities.*

УДК 323:338.24-049.5

Н. М. Хома

НАЦІОНАЛЬНА СТІЙКІСТЬ: ЗМІСТ ТА СТРАТЕГІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

У статті на прикладі кейсу України розглянуто проблему змісту та стратегії забезпечення національної стійкості в умовах війни та повоєнного відновлення. Проаналізовано наукові підходи до концептуалізації національної стійкості. З'ясовано особливості стратегій національної стійкості сучасних держав залежно від поточних викликів для їх функціонування. Визначено ключові питання посилення національної стійкості України. Відзначено, що нині глобальним трендом є посилення національної стійкості до загроз і небезпек у фізичному та цифровому світі як в межах, так і поза межами держав. Підкреслено, що заходи зі забезпечення системи національної стійкості в сучасних державах спрямовані на розвиток спроможності запобігати загрозам та ризикам будь-якого характеру, а також здатність оперативно реагувати на загрози, швидко відновлюватись.

Ключові слова: національна стійкість (резильєнтність), соціальна стійкість, національна безпека, російсько-українська війна, повоєнне відновлення.

DOI 10.34079/2226-2830-2024-14-38-119-128

В умовах, коли уже одинадцятий рік триває війна, а попереду – складний етап повоєнного відновлення, питання національної стійкості (резильєнтності) набуло у вітчизняному дискурсі особливої ваги. Багатоаспектність тематики та щораз нові виклики актуалізують вивчення проблематики національної стійкості з позицій різних наук, зокрема – політичної. Наявний сильний соціальний запит на розуміння передусім механізмів посилення національної стійкості за такої системи надзвичайних викликів, як наявні для української держави та суспільства.

Метою дослідження визначено розкрити зміст та стратегію забезпечення національної стійкості, її значення в умовах війни та для подальшого повоєнного відновлення. Для досягнення цієї мети поставлено завдання: проаналізувати наукові підходи, спрямовані на теоретико-методологічну концептуалізацію національної стійкості; з'ясувати особливості стратегій національної стійкості у державах залежно від поточних викликів для їх функціонування; визначити ключові питання посилення національної стійкості України.

Проблематика національної стійкості розглядається з позицій міждисциплінарного підходу, позаяк охоплює широке коло соціальних питань, політологічні аспекти функціонування політичної та інших систем, державне управління, національну безпеку та оборону та ін. Власне термін «стійкість» належить до концепції адаптації, коригування; він використовується в різних галузях (екологія, фізика, охорона здоров'я, соціальні науки та ін.), де визначення стійкості відрізняється (Norris, Stevens, Pfefferbaum et al., 2008).

Ця проблематика щораз частіше є у фокусі уваги українських учених (Герасимчук, 2022; Назаров, 2020; 2022; 2023; Пирожков, 2022; Ткач, 2024; Reznikova, 2022 та ін.), які розглядали проблематику національної стійкості з позиції різних наук і кутів зору. Закордонні дослідники значно раніше почали вивчати питання національної стійкості (Ben-Dor, Pedahzur, Canetti-Nisim & Zaidise, 2002; Canetti, Waismel-Manor,

Cohen & Rapaport, 2014; Eshel & Kimhi, 2016; Friedland, 2005; Myers-Smith, Trefry & Swarbrick, 2012; Norris, Stevens & Pfefferbaum, 2008; Southwick, Bonanno & Masten, 2014). Наукові розвідки були розпочаті з психологічних аспектів стійкості (індивідуальному рівні), однак швидко були розширені безпековими, соціально-економічними, геополітичними та іншими складовими. Панівним було визначення стійкості як «процесу, здатності або результату успішної адаптації, попри складні або загрозливі обставини» (Masten, Best & Garmezy, 1990, с. 426).

У закордонному науковому дискурсі термін «резильєнтність» використовують найперше в значенні життєстійкості, здатності функціонувати в умовах найскладніших випробувань, спроможності відновлюватись після різних агресивних впливів (збройної агресії, природних катаклізмів, кібератаки і т. ін.), оперативно реагувати на загрози, прогнозувати їх. Національна стійкість є ширшим поняттям за національну безпеку, позаяк охоплює значно ширше коло питань та сфер. Дослідники (Ben-Dor, Pedahzur, Canetti-Nisim and Zaidise, 2002) уважають, що національна стійкість складається з чотирьох основних компонентів – патріотизм, оптимізм, соціальна інтеграція та довіра до інститутів (політичних, громадських); їх власне і важливо зберігати в умовах конфліктів та криз.

Нечисельні наукові праці наявні з проблеми національної стійкості в умовах воєн (Kimhi & Eshel, 2009); уже представлені результати перших досліджень щодо стійкості в умовах російсько-української війни (Goodwin, Hamama-Raz, Leshem & Ben-Ezra, 2023). З проблем національної стійкості публікуються спеціалізовані наукові видання, наприклад, ізраїльське академічне видання «The Journal of National Resilience, Politics and Society».

Термін «національна стійкість» спершу стосувався передусім військового потенціалу тої чи іншої держави, однак був розширений політико-психологічними аспектами (Kimhi & Eshel, 2009). Згідно з Н. Фрідландом, «національна стійкість» – це здатність суспільства протистояти негараздам і кризам, таким як стихійні лиха або події, пов'язані з національною безпекою (війни чи терористичні атаки) в різноманітних сферах шляхом впровадження змін і адаптацій без шкоди для основних цінностей та інститутів суспільства (Friedland, 2005). За оцінкою Д. Канетті та ін., національна стійкість є здатністю нації успішно справлятися з труднощами (бідність, тероризм, корупція та ін.), зберігаючи при цьому свою соціальну тканину незмінною (Canetti, Waismel-Manor, Cohen & Rapaport, 2014).

Т. Герасимчук слушно відзначила, що «стійкість – це *не лише про війну чи безпеку*», однак проблема стійкості актуалізувалася саме «з посиленням турбулентності у міжнародних відносинах та загостренням протистояння між основними геополітичними гравцями» (Герасимчук, 2022, с. 18-19). Справді, такі виклики в усьому їх багатоманітті почали проявлятися ще до російсько-української війни, однак це збройне протистояння, а також висхідна напруга в інших регіонах (Індо-Тихоокеанському, Близькосхідному та ін.) стали каталізатором інтересу до концепції національної стійкості та її реалізації.

В епоху глобальної нестабільності, стрімких змін різного типу (геополітичних, кліматичних, технологічних і т. ін.), погіршення якості демократії в глобальному масштабі, піднесення неоавторитаризму та інших деструктивних тенденцій важливо розуміти, завдяки чому можна витримувати деструктивні впливи, як запобігати та протидіяти їм. Нині національна стійкість держав постійно піддається випробуванню через широкий спектр щораз нових викликів – міграційні кризи, поширення недуг, загрози миру та безпеці, кліматичні катаклізми, підривання енергетичної безпеки

(вепонізація енергії), виклики, зумовлені цифровізацією, а віднедавна – і штучним інтелектом і т. ін.

В останні десятиліття стрімко зросла кількість документів, що стосуються національної стійкості, ухвалених як державами, так і міжнародними організаціями. Це може засвідчувати, що актуалізувалося управління ризиками з огляду на висхідну динаміку загроз безпеці: тероризм (у т. ч. й кібертероризм), економічні кризи, стихійні лиха через зміну клімату, війни, міграційні кризи тощо. Відтак розробляються системи оцінки ризиків, управління ризиками, заходи реагування та відновлення, які охоплюють широкий діапазон сценаріїв реагування.

Національна стійкість проявляється як у своєчасній ідентифікації загроз, виявленні вразливостей, так і оцінюванні ризиків, запобіганні настанню кризових ситуацій, реагуванні на можливі загрози та кризові ситуації. Відзначимо зростання дослідницького інтересу до детермінант стійкості (Barnea, Weiss & Shemer, 2020), з'ясування, як держави, їх спільноти, громадяни реагують на різної сили виклики. У цьому контексті стійкість вивчалася на різних рівнях (Southwick, Bonanno, Masten et al, 2014, с. 5). На кожному з цих рівнів (особи, держави та ін.) «стійкість» визначається по-різному і включає відмінні елементи, однак всі рівні стійкості сприяють добробуту, здатності адаптуватися до різних ситуацій і справлятися з наслідками різних негативних подій (Kimhi, 2016).

Система національної стійкості є багаторівневою системою – від національного до локального рівнів. Резильєнтність сильно узалежнена від конкретного контексту, як-от безпекових, ресурсних, кліматичних, соціальних, демографічних та інших викликів. Показником ефективності систем національної стійкості є їх здатність ідентифікувати, пріоритезувати, запобігати, ефективно реагувати на загрози та ризики будь-якого характеру. Заходи зі забезпечення системи національної стійкості в сучасних державах спрямовані на виконання двох засадничих завдань: 1) розвинути необхідну спроможність держави і суспільства запобігати щораз ширшому спектру загроз та ризиків будь-якого характеру; 2) у разі настання конкретних загроз та ризиків бути здатними оперативно реагувати, швидко відновлюватись.

За високого рівня стійкості держава та суспільства посилюється здатність протидіяти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватись до різких і непередбачуваних змін середовища, підтримувати стале функціонування до, під час і після кризи, швидко відновлюватись до бажаної рівноваги. Основний результат стійкості – якнайменші втрати. Погодимось з дослідниками (Kimhi & Eshel, 2018), що національна стійкість може бути підірвана з часом у ситуаціях гострої та постійної небезпеки. Водночас зауважимо, що різноманітні кризові, переломні моменти історії є й перевіркою на рівень національної стійкості на усіх її рівнях.

Очевидно, що досягнення стійкості вимагає консолідації, злагодженої роботи на всіх рівнях держави та суспільства. Очікується готовність реагувати на різні небезпеки, уміння своєчасно виявляти уразливості, налагодити ефективний кризовий менеджмент, створити необхідні резерви, подбати про альтернативи та плани дій, впровадження універсальних протоколів узгодження тощо. Все, про що йдеться, і становить основу системи забезпечення національної стійкості. Сучасна держава як механізм, що прагне до життєздатності, має мати комплексний механізм взаємодії державних і недержавних акторів задля гарантування безпеки, безперервності функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства і держави, незалежно від того, наявні кризові явища, чи ні. Наявність відповідних стратегій стійкості дозволяє готуватись до потенційних загроз і надзвичайних ситуацій, щоб втрат від них було якнайменше, а відновлення після криз відбувалося якнайшвидше.

Останніми роками багато держав ухвалили стратегії національної стійкості, якими охоплені питання протидії диверсіям й кібератакам, запобігання зовнішньому втручанню у виборчі кампанії, протидії різного типу операціям впливу недемократичних держав тощо. Панівною ідеєю чинних стратегій національної стійкості демократичних держав є позиція про необхідність більшої національної стійкості до загроз і небезпек у фізичному та цифровому світі, як в межах, так і поза межами держави; тобто враховуються внутрішній та зовнішній виміри національної стійкості. Як приклад цього вкажемо на британську стратегії національної стійкості (Cabinet Office, 2021).

Національна стійкість є динамічною структурою, яка змінюється у відповідь на зміни контексту (Canetti, Waismel-Manor, Cohen & Rapaport, 2014; Fletcher & Sarkar, 2013). Для України дуже важливо звучить теза про те, що «досвід війни може змінити відносну важливість компонентів національної стійкості» (Eshel & Kimhi, 2016, с. 834). У роки протистояння України російській агресії поняття «стійкість» стало маркером України та українців у демократичних спільнотах: стійкість України в умовах російської військової агресії, стійкість державних інститутів, громад, волонтерського руху та ін., стійкість громадян, стійкість людей тих чи інших професій і т. ін. Стійкість стала трендовим словом, маркером збереження та поступу України як держави. І водночас відкривалися проблеми зі стійкістю в усьому багатоманітті її вимірів.

Чинна Стратегія національної безпеки України побудована на трьох опорах – стримуванні, залученні та стійкості. Власне стійкість була визначена як «здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей» (Указ Президента України № 392/202, 2020). Інституціоналізація національної системи стійкості в Україні розпочата у 2021 році (Указ Президента України №479/2021, 2021). Виклики повномасштабної війни вимагали конкретики, що втілювалося в затвердженому *Плані заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 року* (Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1025-р., 2023).

Відтак визначені пріоритетні сфери для забезпечення національної системи стійкості України. Їх спектр в умовах викликів воєнного часу є дуже широким: кібербезпека; стале функціонування електронних комунікаційних мереж; захист критичної інфраструктури; захист інформації у хмарному середовищі; відновлення деокупованих територій; розширення доступу до послуг з підтримки психічного здоров'я; протидія дезінформації населення; підготовка фахівців, відповідальних за забезпечення захисту об'єктів критичної інфраструктури і т. ін. Важливими завданнями є: посилення спроможності державних органів проводити ідентифікацію загроз, виявляти вразливості та оцінювати ризики національній безпеці; підвищення готовності державних органів, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання до настання кризових ситуацій, запобігання ризикам та мінімізації їх впливу; забезпечення розвитку спроможностей державних органів із забезпечення сталого функціонування до, під час та після настання кризової ситуації *і т. ін.* (Розпорядження Кабінету Міністрів України, 2023).

Функціонування України в умовах збройної агресії актуалізує значно ширший спектр завдань для забезпечення національної стійкості, аніж стоять перед державами, які не є «аренами» збройних зіткнень. В умовах воєнного часу актуалізується водночас постає цілий спектр проблем: евакуація населення зі зони бойових зіткнень; реагування на порушення функціонування або руйнування транспортної інфраструктури; відновлення критичної інфраструктури; організація освітнього процесу в умовах

обстрілів та енергодефіциту; реагування на демографічні зміни та зміни на ринку праці; екоцид; реабілітація травм війни і т. ін. Поєднуються різнопланові задачі-відповіді на ті чи інші виклики з діями на випередження тих чи інших загроз.

Очевидно, що в умовах такого масштабу викликів різного типу, посилення стійкості вимагає системного підходу, політичної волі на рівні держави, консолідованості на рівні суспільства. Необхідність враховувати взаємозалежність усіх аспектів стійкості, таких як клімат, екосистема, соціальна, економічна, інфраструктура та стійкість до катастроф, демографія, ринок праці і т. д. В умовах війни, як-от в Україні, спектр уразливих сфер зростає і фактично будь-який аспект життєдіяльності суспільства та держави може бути у будь-яку мить підданий випробуванню на стійкість. Відтак і роль національної стійкості набуває визначального значення. Для України питання національної стійкості є питаннями її функціонування в надскладних умовах зовнішньої агресії, послідовного руху до відновлення територіальної цілісності держави, готовності до подальшої повоєнної відбудови. Національна стійкість – це не лише про державу, а й про суспільство, бізнес, неурядовий сектор та кожного з огляду на складність та одночасну кількість завдань, а також характер викликів (екзистенційні загрози).

В умовах війни стійкість набуває нового виміру. Наприклад, кроки з реагування на енергетичний терор держави-агресора включають великий комплекс заходів, як-от матеріально-технічна здатність ліквідувати наслідки ракетних та дронівих атак, наявність резервних схем заживлення споживачів, імпортування електроенергії з інших держав, швидкий розвиток «зеленої» генерації, становлення резервних генераторів і т. ін. Про рівень стійкості відтак свідчить здатність пом'якшити чи розв'язати проблему у якнайстисліші строки, аби вона не мала деструктивних наслідків. Саме екстраординарні ситуації засвідчують якісну сторону стійкості.

На нашу думку, національна стійкість ефективно може досягатися лише за умови поєднання інституційних і ціннісних реформ. До прикладу, не лише розширяти можливості для функціонування державних органів, які запобігають і протидіють корупції, а й формувати стійкі антикорупційні цінності населення; не лише розв'язувати проблему енергодефіциту й відновлення об'єктів енергетичної інфраструктури, а й формувати культуру енергоспоживання, популяризувати «зелену» генерацію. Загалом для зміцнення національної стійкості важливим завданням влади є розвиток у населення культури поведінки у ситуаціях загрози, кризових ситуацій. Ціннісний вимір ефективної системи національної стійкості полягає у досягненні на всіх рівнях держави та суспільства спільного розуміння ймовірних ризиків.

М. Назаров слушно вказує на таку важливу характеристику стійкості, як здатність «суспільства в партнерстві з владою долати різного роду кризи та конфлікти з мінімальними втратами та можливістю швидкого відновлення» (Назаров, 2020, с. 68). Справді, особливо в умовах війни та післявоєнної відбудови державно-приватне партнерство має принципово важливе значення. Незалежно від стану миру або ж війни, питання національної стійкості не має бути виключною відповідальністю уряду, державного сектора, а стати відповідальністю усіх та кожного для формування колективної стійкості.

Висновки. Нині глобальним трендом є посилення національної стійкості до загроз і небезпек у фізичному та цифровому світі як в межах, так і поза межами держав. Резильєнтність узалежнена від конкретного контексту: безпекових, ресурсних, кліматичних, соціальних, демографічних та інших викликів. Показником ефективності систем національної стійкості є їх здатність ідентифікувати, визначати пріоритети, запобігати, ефективно реагувати на загрози та ризики будь-якого характеру. Заходи зі

забезпечення системи національної стійкості в сучасних державах спрямовані на: 1) розвиток спроможності запобігати щораз ширшому спектру загроз та ризиків будь-якого характеру; 2) здатність оперативно реагувати на загрози, швидко відновлюватись.

В умовах війни та активної підготовки до майбутнього повоєнного відновлення, стратегія національної стійкості України вирізняється особливою динамічністю з огляду на зростання кількості та видів викликів. Стратегія національної резильєнтності за таких умов вимагає здатності реагувати на одночасний деструктивний вплив великої кількості чинників внутрішньодержавного та зовнішньополітичного характеру. Розроблені системи оцінки ризиків, управління ризиками, заходи реагування та відновлення мають не лише відповідати потребам часу, а й мати потенціал для практичної реалізації з огляду на наявні людські, фінансові, матеріально-технічні, природні та інші ресурси. У випадку України реалізація стратегії національної стійкості узалежнена не лише від внутрішнього потенціалу та консолідації ресурсів, а й від своєчасності та достатніх обсягів зовнішньої підтримки нашої держави та суспільства.

Функціонування України в умовах російської збройної агресії актуалізує значно ширший спектр завдань для забезпечення національної стійкості, аніж стоять перед державами, які не є «аренами» воєн. В умовах воєнного часу різко зростає перелік сфер, які є пріоритетними для забезпечення національної системи стійкості. Визначальним стає посилення спроможності держави ідентифікувати загрози, виявляти вразливості, оцінювати ризики. Особливе значення має готовність до настання кризових ситуацій, здатність запобігання ризикам та мінімізувати їх вплив. В умовах війни спектр уразливих сфер зростає і будь-який аспект життєдіяльності суспільства та держави може бути у будь-яку мить підданий випробуванню на стійкість. За масштабу викликів різного типу періоду воєнного часу посилення стійкості вимагає системного підходу, політичної волі на рівні держави, консолідованості на рівні суспільства. Для України питання національної стійкості є питаннями її функціонування в надскладних умовах зовнішньої агресії, послідовного руху до відновлення територіальної цілісності держави, готовності до подальшої повоєнної відбудови.

Бібліографічний список

- Герасимчук, Т., 2022. Національна стійкість як детермінанта європейської інтеграції України. *Політикус*, 4, с. 18-28. DOI: 10.24195/2414-9616.2022-4.3.
- Назаров, М., 2020. Національна стійкість України: від концептуальних засад до практичної реалізації. *Політикус*, 2, с. 64-69. DOI: 10.24195/2414-9616-2020-2-64-69.
- Назаров, М., 2022. Соціальна стійкість на рівні територіальних громад в умовах сучасних викликів. *Політикус*, 2, с. 54-59. DOI: 10.24195/2414-9616.2022-2.9.
- Назаров, М., 2023. Соціальна стійкість як ресурс для післявоєнного відновлення територіальних громад в Україні. *Політикус*, 3, с. 35-38. DOI: 10.24195/2414-9616.2023-3.6.
- Пирожков, С., 2022. Національна стійкість: стратегія забезпечення. *Український географічний журнал*, 1 (118), с. 3-10. DOI: 10.15407/ugz2022.02.003.
- Пирожков, С., Майборода, О., Хамітов, Н. та ін., ред. 2022. *Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1025-р. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції забезпечення національної системи стійкості до 2025 року, 2023. *Урядовий кур'єр*, 18 листопада, № 232.

- Ткач, М., Пунда, Ю. та Дерев'янюк, В., 2024, Розбудова сильної нації: роль національної стійкості, мобілізації та територіальної оборони. *Наука і оборона*, 1, с. 47-55. DOI: 10.33099/2618-1614-2024-24-1-47-55.
- Указ Президента України № 392/202 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України», 2020. *Урядовий кур'єр*, 16 вересня, № 169.
- Указ Президента України №479/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про запровадження національної системи стійкості», 2021. *Урядовий кур'єр*, 29 вересня, № 188.
- Barnea, R., Weiss, Y. and Shemer, J., 2020. Health: an essential component of national resilience. *Journal of Global Health Reports*, 4, article e2020068. DOI: 10.29392/001c.14134.
- Ben-Dor, G., Pedahzur, A., Canetti-Nisim, D. and Zaidise, E., 2002. The role of public opinion in Israel's national security. *American Jewish Congress: Congress Monthly*, 69 (5), pp. 13-15.
- Cabinet Office, 2021. The National Resilience Strategy. Government of the United Kingdom, [онлайн]. Доступно: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/60ed4b288fa8f50c7ba9b46d/Resilience_Strategy_-_Call_for_Evidence.pdf> [Дата звернення: 12 травня 2024].
- Canetti, D., Waismel-Manor, I., Cohen, M. and Rapaport, C., 2014. What does national resilience mean in a democracy? Evidence from the United States and Israel. *Armed Forces & Society*, 40 (3), pp. 504-520. DOI: 10.1177/0095327X13478405.
- Eshel, Y. and Kimhi, S., 2016. New Perspective on National Resilience: Components and Demographic Predictors. *Journal of Community Psychology*, 44 (7), pp. 833-844. DOI: 10.1002/jcop.21811.
- Fletcher, D. and Sarkar, M., 2013. Psychological resilience: A review and critique of definitions, concepts, and theory. *European Psychologist*, 18 (1), pp. 12-23. DOI: 10.1027/1016-9040/a000124.
- Friedland N., 2005. The “Elusive” Concept of Social Resilience. In: N. Friedland, A. Arian, A. Kirschbaum *et al.*, eds. *The Concept of Social Resilience*. Haifa: Samuel Neaman Institute, pp. 7-10.
- Goodwin, R., Hamama-Raz, Y., Leshem, E. and Ben-Ezra, M., 2023. National resilience in Ukraine following the 2022 Russian invasion. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 85, article 103487. DOI: 10.1016/j.ijdrr.2022.103487.
- Kimhi, S. and Eshel, Y., 2009. Individual and Public Resilience and Coping with Long Term Outcomes of War. *Journal of Applied Behavioral Research*, 14 (2), pp. 70-89. DOI: 10.1111/j.1751-9861.2009.00041.x.
- Kimhi, S. and Eshel, Y., 2018. Measuring national resilience A new short version of the scale (NR-13). *Journal Community Psychology*, 47 (1), pp. 517-528. DOI: 10.1002/jcop.22135.
- Kimhi, S., 2016. Levels of resilience: Associations among individual, community, and national resilience. *Journal Health Psychology*, 21, pp. 164-170. DOI: 10.1177/1359105314524009.
- Masten, A.S., Best, K.M. and Garmezy, M., 1990. Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and Psychopathology*, 2, pp. 425-444.
- Myers-Smith, I.H., Trefry, S.A. and Swarbrick, V.J., 2012. Resilience: Easy to use but hard to define. *Ideas in Ecology and Evolution*, 5, pp. 44-53. DOI: 10.4033/iee.2012.5.11.c.

- Norris, F.H., Stevens, S.P., Pfefferbaum, B. et al., 2008. Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American Journal of Community Psychology*, 41 (1-2). pp. 127-150. DOI: 10.1007/s10464-007-9156-6.
- Reznikova, O., 2022. *National resilience in a changing security environment*. Kyiv: National Institute for Strategic Studies.
- Southwick, S.M., Bonanno, G.A., Masten, A.S. et al., 2014. Resilience definitions, theory, and challenges: Interdisciplinary perspectives. *European Journal of Traumatic Psychology*, 5, article 25338. DOI: 10.3402/ejpt.v5.25338.

References

- Barnea, R., Weiss, Y. and Shemer, J., 2020. Health: an essential component of national resilience. *Journal of Global Health Reports*, 4, article e2020068. DOI: 10.29392/001c.14134.
- Ben-Dor, G., Pedahzur, A., Canetti-Nisim, D. and Zaidise, E., 2002. The role of public opinion in Israel's national security. *American Jewish Congress: Congress Monthly*, 69 (5), pp. 13-15.
- Cabinet Office, 2021. The National Resilience Strategy. Government of the United Kingdom/ [online]. Available at: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/60ed4b288fa8f50c7ba9b46d/Resilience_Strategy_-_Call_for_Evidence.pdf> [Accessed 12 May 2024].
- Canetti, D., Waismel-Manor, I., Cohen, M. and Rapaport, C., 2014. What does national resilience mean in a democracy? Evidence from the United States and Israel. *Armed Forces & Society*, 40 (3), pp. 504-520. DOI: 10.1177/0095327X13478405.
- Decree of the President of Ukraine No. 392/202 on the Decision of the National Security and Defence Council of Ukraine on the National Security Strategy of Ukraine [Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy Pro Stratehiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy], 2020. *Uriadovyi kurier*, 16 Sep., № 169 (in Ukrainian).
- Decree of the President of Ukraine No. 479/2021 On the Decision of the National Security and Defence Council of Ukraine On the Implementation of the National Resilience System [Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy Pro zaprovadzhennia natsionalnoi systemy stiikosti], 2021. *Uriadovyi kurier*, 29 Sep., № 188 (in Ukrainian).
- Eshel, Y. and Kimhi, S., 2016. New Perspective on National Resilience: Components and Demographic Predictors. *Journal of Community Psychology*, 44 (7), pp. 833-844. DOI: 10.1002/jcop.21811.
- Fletcher, D. and Sarkar, M., 2013. Psychological resilience: A review and critique of definitions, concepts, and theory. *European Psychologist*, 18 (1), pp. 12-23. DOI: 10.1027/1016-9040/a000124.
- Friedland N., 2005. The "Elusive" Concept of Social Resilience. In: N. Friedland, A. Arian, A. Kirschnbaum et al., eds. *The Concept of Social Resilience*. Haifa: Samuel Neaman Institute, pp. 7-10.
- Gerasymchuk, T., 2022. National resilience as a determinant of European integration of Ukraine [Natsionalna stiikist yak determinant yevropeiskoi intehratsii Ukrainy]. *Politikus*, 4, pp. 18-28. DOI: 10.24195/2414-9616.2022-4.3 (in Ukrainian).
- Goodwin, R., Hamama-Raz, Y., Leshem, E. and Ben-Ezra, M., 2023. National resilience in Ukraine following the 2022 Russian invasion. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 85, article 103487. DOI: 10.1016/j.ijdr.2022.103487.

- Kimhi, S. and Eshel, Y., 2009. Individual and Public Resilience and Coping with Long Term Outcomes of War. *Journal of Applied Behavioral Research*, 14 (2), pp. 70-89. DOI: 10.1111/j.1751-9861.2009.00041.x.
- Kimhi, S. and Eshel, Y., 2018. Measuring national resilience A new short version of the scale (NR-13). *Journal Community Psychology*, 47 (1), pp. 517-528. DOI: 10.1002/jcop.22135.
- Kimhi, S., 2016. Levels of resilience: Associations among individual, community, and national resilience. *Journal Health Psychology*, 21, pp. 164-170. DOI: 10.1177/1359105314524009.
- Masten, A.S., Best, K.M. and Garmezy, M., 1990. Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and Psychopathology*, 2, pp. 425-444.
- Myers-Smith, I.H., Trefry, S.A. and Swarbrick, V.J., 2012. Resilience: Easy to use but hard to define. *Ideas in Ecology and Evolution*, 5, pp. 44-53. DOI: 10.4033/iee.2012.5.11.c.
- Nazarov, M., 2020. National resilience of Ukraine: from conceptual foundations to practical implementation [Natsionalna stiikist Ukrainy: vid kontseptualnykh zasad do praktychnoi realizatsii]. *Politikus*, 2, pp. 64-69. DOI: 10.24195/2414-9616-2020-2-64-69 (in Ukrainian).
- Nazarov, M., 2023. Social resilience as a resource for the post-war recovery of territorial communities in Ukraine [Sotsialna stiikist yak resurs dlia pisliavoiennoho vidnovlennia terytorialnykh hromad v Ukraini]. *Politikus*, 3, pp. 35-38. DOI: 10.24195/2414-9616.2023-3.6 (in Ukrainian).
- Nazarov, M., 2022. Social resilience at the level of territorial communities in the context of modern challenges [Natsionalna stiikist Ukrainy: vid kontseptualnykh zasad do praktychnoi realizatsii] . *Politikus*, 2, pp. 54-59. DOI: 10.24195/2414-9616.2022-2.9 (in Ukrainian).
- Norris, F.H., Stevens, S.P., Pfefferbaum, B. et al. 2008. Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American Journal of Community Psychology*, 41 (1-2). pp. 127-150. DOI: 10.1007/s10464-007-9156-6.
- Pyrozhkov, S., 2022. National Resilience of Ukraine: Strategy Implementation [Natsionalna stiikist: stratehiia zabezpechennia]. *Ukrainian Geographical Journal*, 1 (118), pp. 3-10. DOI: 10.15407/ugz2022.02.003 (in Ukrainian).
- Pyrozhkov, S., Mayboroda, O., Khamitov N. et al., eds., 2022. National resilience of Ukraine: hybrid threats challenge response and prevention strategy: national report [Natsionalna stiikist Ukrainy: stratehiia vidpovidi na vyklyky ta vyperedzhennia hibrydnykh zahroz: natsionalna dopovid]. Kyiv: Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukrainian).
- Reznikova, O., 2022. *National resilience in a changing security environment*. Kyiv: National Institute for Strategic Studies.
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy No. 1025-p Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii Kontseptsii zabezpechennia natsionalnoi systemy stiikosti do 2025 roku [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1025-p On Approval of the Action Plan for the Implementation of the Concept of the National Resilience System by 2025], 2023. *Uriadovyi kurier*, 18 Nov., № 232 (in Ukrainian).
- Southwick, S.M., Bonanno, G.A., Masten, A.S. et al., 2014. Resilience definitions, theory, and challenges: Interdisciplinary perspectives. *European Journal of Traumatic Psychology*, 5, article 25338. DOI: 10.3402/ejpt.v5.25338.
- Tkach, M., Punda, Yu. and Derevianko, V., 2024. Building a Stronger Nation: The Role of National Resilience, Mobilization and Territorial Defence [Rozbudova sylnoi natsii:

rol natsionalnoi stiikosti, mobilizatsii ta terytorialnoi oborony]. *Science and Defence*, 1, pp. 47-55. DOI: 10.33099/2618-1614-2024-24-1-47-55 (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції: 12.05.2024.

N. Khoma

NATIONAL RESILIENCE: CONTENT AND STRATEGY DURING WARTIME AND POST-WAR RECONSTRUCTION

The article considers the problem of the content and strategy of ensuring national resilience in wa time and post-war reconstruction of Ukraine. Scientific approaches to the conceptualisation of national resilience are analysed. Peculiarities of national resilience strategies of modern states, which depend on the current challenges for their functioning, are clarified. The key issues of strengthening the national resilience of Ukraine are identified.

The current global trend is to strengthen national resilience to threats and hazards in the physical and digital world, both within and outside the borders of states is noted. It is emphasised that measures to ensure the national resilience system in modern states are aimed at developing the ability to prevent threats and risks of any nature, as well as the ability to respond promptly to threats and recover quickly.

It is stated that during the war and active preparation for the future post-war recovery, Ukraine's national resilience strategy is particularly dynamic, given the growing number and types of challenges. The national resilience strategy under such conditions requires the ability to respond to the simultaneous destructive impact of a large number of domestic and foreign policy factors. It is emphasised that the developed risk assessment, risk management, response and recovery systems should not only meet the needs of the time, but also have the potential for practical implementation, given the available human, financial, material and technical, natural and other resources. It is emphasised that the implementation of the national resilience strategy depends not only on the internal potential and consolidation of resources in Ukraine, but also on the timeliness and sufficient external support of our state and society.

It is noted that Ukraine's functioning in the context of Russian armed aggression actualises a much wider range of tasks to ensure national resilience than those faced by other states. It is argued that it is crucial to strengthen the state's ability to identify threats, identify vulnerabilities, and assess risks. Of particular importance is the readiness for crisis situations, the ability to prevent risks and minimise their impact. It is stated that, given the scale of challenges of various types in wartime, strengthening resilience requires a systematic approach, political will at the government level, and consolidation of society.

Keywords: *national resilience, social resilience, national security, Russian-Ukrainian war, post-war recovery.*

УДК 327:330.34-021.387

О. О. ЦЕБЕНКО

СПІВПРАЦЯ ЄС ІЗ ДЕРЖАВАМИ СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Ця стаття узагальнює досвід формування концепції сталого розвитку в державах Східного партнерства в контексті їх співпраці з ЄС. Основною метою проведеного дослідження є виокремлення характерних ознак та основ забезпечення реалізації сталого розвитку у результаті співпраці ЄС із державами Східного партнерства. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що ідея сталого розвитку є консолідацією прагнень усіх держав до економічної стабільності та сталого розвитку, а співпраця ЄС із державами Східного партнерства, що базується на принципах створення стійких та інтегрованих економік, верховенства права та безпеки, екологічної та кліматичної стійкості, справедливих та інклюзивних суспільств є невідомою частиною європейської архітектури стійких відносин на всіх рівнях у довгостроковій перспективі. На основі Індексу сталого розвитку проаналізовано рівень сталого розвитку держав регіону. Індекс Східного партнерства допоміг встановити ступінь інтеграції держав регіону до стандартів та політик ЄС у сфері євроінтеграції та сталого розвитку. Було виокремлено внутрішні та зовнішні виклики сталому розвитку держав Східного партнерства. Проаналізовані пріоритетні напрямки співпраці ЄС та держав регіону у сфері сталого розвитку. Подані рекомендації щодо посилення ролі ЄС у забезпеченні сталого розвитку держав Східного партнерства.

***Ключові слова:** ЄС, Східне партнерство, сталий розвиток, індекс Східного партнерства, індекс сталого розвитку.*

DOI 10.34079/2226-2830-2024-14-38-129-138

Вступ. Східне партнерство є частиною Європейської політики сусідства, яка охоплює східних сусідів ЄС. Союз працює з ними, щоб максимально поглибити політичні зв'язки та економічну інтеграцію. Безпека, стабільність і процвітання, а також демократія і верховенство права у Східній Європі та Закавказзі є одними з пріоритетів ЄС. Демократичний та сталий розвиток держав Східного партнерства є запорукою успішного розвитку ЄС та європейського континенту.

Питання сталого розвитку держав Східного партнерства та їх взаємодії у цьому напрямку із ЄС досліджували такі зарубіжні науковці, як: К. Августиняк (Augustyniak - Woźnica, 2022), М. Чермінської (Czermińska, М., 2020.), П. Лустігової (Lustigová, Р., 2014). Досвід формування концепції сталого розвитку в країнах Східного партнерства в контексті їх співпраці з ЄС є об'єктом дослідження таких вітчизняних вчених, як О. Івасечко, І. Сухорольської, Д. Рослонь. Я. Турчин та О. Цебенка (Турчин, Івасечко, Цебенко, Сухорольська та Рослонь, 2022).

Метою дослідження є визначення пріоритетів та досягнень співпраці ЄС із державами Східного партнерства у контексті сталого розвитку.

Методичним інструментарієм проведеного дослідження стали історичний, системний та логічний методи, інституційний, графічний метод, методи аналізу та синтезу – для формування базових принципів сталого розвитку у досліджуваних державах.

Об'єктом дослідження є політика ЄС щодо держав Східного партнерства в контексті забезпечення сталого розвитку.

Результати проведеного дослідження можуть бути корисними для посилення української моделі сталого розвитку в контексті її інтеграції до ЄС.

Шість держав, охоплених східним компонентом Європейської політики сусідства – Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова, Україна – становлять для Європейського Союзу пріоритетний напрям їх зовнішньої політики. Забезпечення їх сталого розвитку є важливим завданням з точки зору сталого розвитку самого ЄС.

18 березня 2020 року Європейська комісія опублікувала спільне повідомлення «Політика Східного партнерства після 2020 року: посилення стійкості – Східне партнерство, яке працює для всіх» та визначила 5 цілей політики (Rada Unii Europejskiej, 2024):

- стійкі та інтегровані економіки;
- підзвітні установи, верховенство права та безпека;
- екологічна та кліматична стійкість;
- цифрова трансформація;
- справедливі та інклюзивні суспільства.

Цілі покликані відповідати новим пріоритетам, підвищувати стійкість до загальних викликів, підтримувати сталий розвиток і забезпечувати конкретні вигоди для громадян.

Ідея сталого розвитку супроводжує суспільство вже багато років. У 1987 році його концепція була відображена у доповіді Всесвітньої комісії з навколишнього середовища і розвитку. Сталий розвиток передбачає солідарність поколінь, тому нинішні покоління мають враховувати потреби майбутніх при задоволенні своїх потреб. Принцип сталого розвитку вимагає відповідальності за дії, що здійснюються в контексті економіки та природного середовища. Щоб діяти відповідально, необхідно отримати цінні знання, які полегшать прийняття конкретних економічних рішень. Такі знання допоможуть приймати конкретні рішення, наприклад, пов'язані з вибором урядів, які пропонують рішення для екології та природи у своїх програмах та полегшать повсякденне життя. Таким чином, принцип сталого розвитку часто супроводжується заохоченням поведінки, яка обмежує надмірне споживання (Augustyniak -Woźnica, K., 2022).

Перші дії вже проводяться. «Порядок денний сталого розвитку до 2030 року», який ухвалили 193 країни-члени ООН, містить 17 цілей і 169 завдань, які необхідно реалізувати. Це включало такі питання, як: ліквідація бідності та голоду у світі, стале споживання та виробництво, а також управління природними ресурсами, забезпечення технологічного розвитку в гармонії з природою, побудова суспільства, вільного від страху та насильства, зосередження на глобальній солідарності держав для заради процвітання людства (Augustyniak -Woźnica, K., 2022).

Співпраця ЄС із країнами Східного партнерства у сфері сталого розвитку визначається ступенем співпраці та інтеграції заради перманентного розвитку. З метою аналізу рівня сталого розвитку держав Східного партнерства нами було проаналізовано Індекс сталого розвитку за 2023 рік (рис. 1).

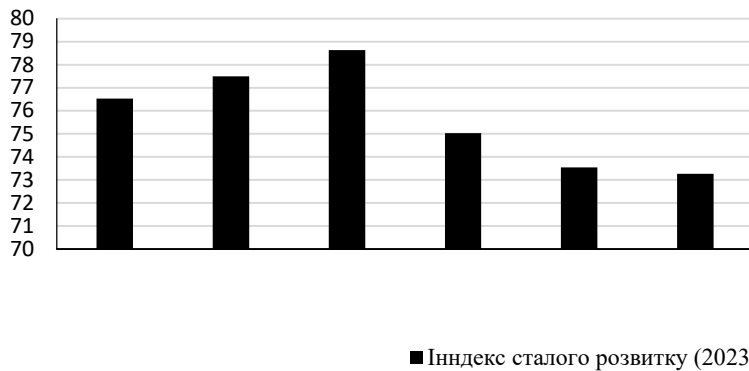

Рис. 1. Індекс сталого розвитку країн Східного партнерства у 2023 р.
Джерело (Sustainable development Report, 2023.)

Отже, згідно аналізу Індексу Сталого розвитку держави регіону Східного партнерства, загалом, мають приблизно однакові показники. Лідерами серед держав, за цим показником, є Республіка Молдова, останні позиції у Азербайджану та Вірменії. Державам регіону необхідно посилення реформ у цьому напрямку, що може бути досягнуто завдяки інтеграції до ЄС та посиленні співпраці з ним.

ЄС активно співпрацює з державами Східного партнерства з метою досягнень цілей сталого розвитку. Ключовими формами співпраці та інструментами підтримки ЄС держав Східного партнерства у сфері сталого розвитку є:

- 1) Угоди про Асоціацію з Україною, Молдовою та Грузією;
- 2) Ініціатива ЄС Східне партнерство;
- 3) Фінансові інструменти ЄС щодо підтримки держав СХП;
- 4) Форум громадянського суспільства Східного партнерства;
- 5) Європейська політика сусідства;
- 6) Зелений курс ЄС;
- 7) Цифровий компас ЄС;
- 8) Політика глобального лідерства ЄС та поширення європейських цінностей у світі;
- 9) Грантові програми ЄС для держав СХП;
- 10) Програми ЄС для людських контактів та міжкультурного обміну;
- 11) Програма «Horizon Europe»;
- 12) Саміти лідерів ЄС та держав Східного партнерства;
- 13) Двосторонні контакти ЄС з державами регіону;
- 14) Програми ЄС щодо технічної та фінансової допомоги;
- 15) Європейський фонд сталого розвитку;
- 16) Програми ЄС – EU4Climate, EU4Energy, EU4Digital (Турчин, Івасечко, Цебенко, Сухорольська та Рослонь, 2022.).

Угоди про асоціацію принесли новий вимір у відносини між ЄС та державами Східного партнерства. Термін «асоціація» визначається там як «тісний і тривалий зв'язок», заснований на «зобов'язанні побудови глибокої та тривалої демократії та ринкової економіки», що передбачає «участь у європейській політиці» та економічну інтеграцію, а отже сприятиме досягненню цілей стійкого розвитку суспільства (Czermińska, 2020).

Багатостороння структура, яка доповнює ці двосторонні ініціативи, складається з чотирьох тематичних платформ, запропонованих Європейською Комісією. Ідея їх

функціонування полягає у плануванні, погодженні та координації проектів, що сприяють розвитку багатостороннього співробітництва.

Кожна платформа має набір пріоритетів разом із відповідною програмою дій. У цих стратегічних сферах співпраці з ЄС також мають відбуватися реформи в країнах-партнерах. Тематичними майданчиками є:

– демократія та права людини, ефективне врядування та стабільні економічні системи;

– економічна інтеграція та зближення з галузевою економічною політикою ЄС, включаючи необхідність поглиблення двосторонньої співпраці Союзу та країн-партнерів, що виявляється у встановленні політичної асоціації, а також у створенні поглиблених і всеохоплюючих зон вільної торгівлі з кожною з країн Східного партнерства з ЄС, а також у фінансово-економічній співпраці, соціально - економічному розвитку, охороні навколишнього середовища;

– енергетична безпека;

– підтримка мобільності громадян країн-партнерів, підтримка міжособистісних контактів (спрощення візового режиму), науковий обмін (особливо у сфері вищої освіти), реалізація програм, спрямованих на молодь, підтримка міжкультурного діалогу, розвиток інформаційного суспільства (Council of the European Union, 2009).

Крім того, в рамках Східного партнерства країн з ЄС в контексті формування концепції сталого розвитку були сформовані наступні ініціативи (Lustigová, P., 2014):

– Ініціатива з інтегрованого управління кордонами;

– Ініціатива підтримки малих і середніх підприємств (МСП);

– Ініціатива із запобігання, готовності та реагування на природні та техногенні катастрофи, PPRD-East;

– Ініціатива екологічного врядування;

– Ініціатива із створення економіки відновлюваних джерел енергії;

– Ініціатива екологічного врядування.

Для вимірювання рівня інтеграції держав Східного партнерства та ЄС з метою досягнення цілей сталого розвитку доцільно використовувати значення індексу Східного партнерства (EaP Index), що ретельно відстежує шлях реформ у шести країнах Східного партнерства — Вірменії, Азербайджані, Білорусі, Грузії, Молдові та Україні (Civil society Forum, 2023).

Індекс розглядає апроксимацію в трьох взаємопов'язаних сферах (рис.2).

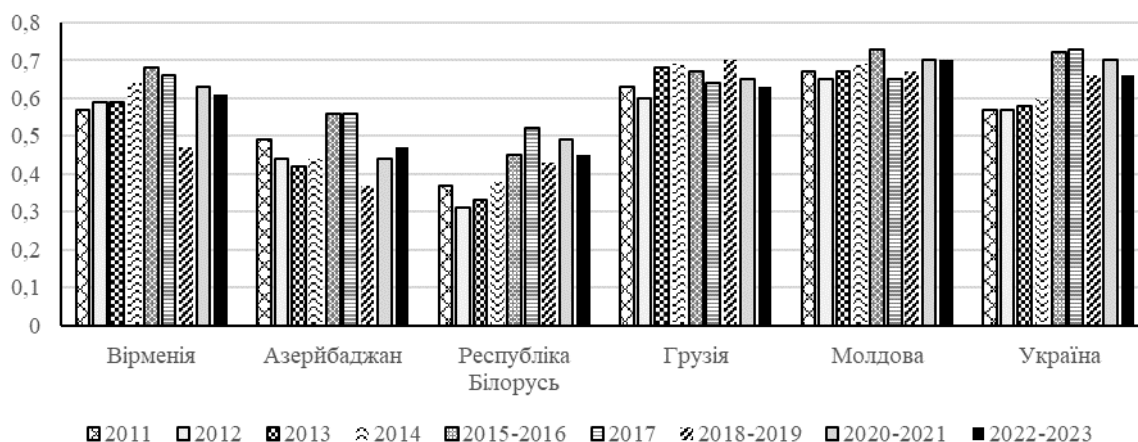

Рис. 2. Динаміка індексу Східного партнерства за 2011-2023 рр.
Джерело: (Civil society Forum, 2024)

Аналіз графіку показує, що найбільшої інтеграції, у різних сферах, до ЄС досягли Україна, Грузія та Молдова. Однак, у динаміці, у них йде скорочення по цьому показнику у 2023 році. Найгірші позиції у Азербайджану, який сповідує авторитарний режим та не бажає прямої євроінтеграції та Білорусі, яка призупинила свою участь у Східному партнерстві у 2021 році.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року мало далекосяжні наслідки для всього регіону Східного партнерства та спровокувало одну з найбільших і найшвидших гуманітарних криз в новітній історії, наслідком чого стало значне гальмування у досягненні цілей сталого розвитку (World Bank Group, 2023.). Окрім руйнівних гуманітарних наслідків, війна також мала відгомін у багатьох сферах політики від економіки до навколишнього середовища та від ЗМІ до прав людини з відчутними наслідками в усіх державах Східного партнерства. Крім того, війна стала каталізатором посилення торговельних, транспортних та енергетичних зв'язків між ЄС та принаймні половиною держав Східного партнерства. Однак індекс також вказує, що наближення до ЄС є динамічним процесом і може легко регресувати, коли змінюються внутрішні чи зовнішні обставини або просто якщо виникає втома від реформ.

Трансформаційний потенціал ЄС, який має на меті європеїзацію держав Східного партнерства в дусі закріплення в них ліберальної демократії та стабільної вільної ринкової економіки, не досяг своїх цілей та потребує трансформації. Хоча ЄС досяг успіху у багатьох сферах, таких як: відкриття ринків з обох сторін для бізнесу, споживачів і туризму або надання молодим людям більших можливостей для обміну досвідом, подорожей і освіти – основні системні цілі не досягнуті. Насправді в усіх державах Партнерства не досягнуто достатнього рівня політичної та економічної стабільності, і в більшості з них різною мірою зберігаються авторитарні тенденції (CEPS. 2024.). Маленький прогрес у цьому напрямку можна побачити на прикладі Вірменії. Азербайджан і Білорусь все ще залишаються автократією. У Грузії стався регрес реформ та відкат демократії через проросійську владу. Молдова, незважаючи на початкову історію успіху, є і була прикладом для інших країн, нині призупинила інтенсивність реформ (Lucas, E, 2019).

У свою чергу, Україна, порівняно з позицією 2009 р., досягла правда незначного прогресу, однак, заплатила за це високу ціну, що призвело до спалаху кривавого конфлікту на сході країни. Досліджуючи та систематизуючи виклики що перешкоджають сталому розвитку держав Східного партнерства, варто розподілити їх на внутрішні та зовнішні (табл. 1)

Таблиця 1.

Зовнішні та внутрішні виклики Сталому розвитку держав Східного партнерства

Зовнішні виклики	Внутрішні виклики
Російсько-українська війна	Низький рівень економічного розвитку держав
Енергетичні виклики	Корупція
Світові кризи	Низька інтенсивність реформ
Глобальне потепління	Слабкість впровадження цілей сталого розвитку
Гібридні війни РФ	Недостатність фінансової підтримки реформ
Слабка консолідація держав світу щодо впровадження цілей сталого розвитку	Низька свідомість громадян щодо необхідності досягнення цілей сталого розвитку
Низька інтенсивність інтеграції до ЄС	Авторитарні політичні режими
Глобальні проблеми людства	

Ще одним показником, яким розкриває потенційні можливості розвитку країн Східного партнерства та є індикатором створення платформи стійкого розвитку є Індекс людського розвитку (рис. 3).

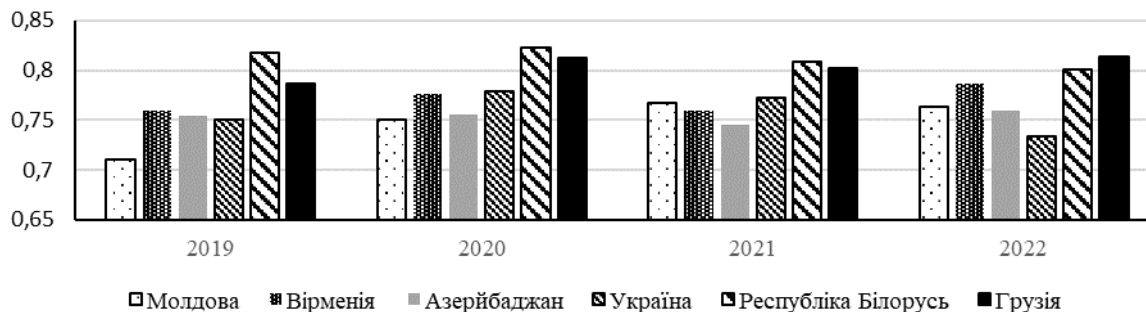

Рис. 3 Динаміка індексу людського розвитку для країн Східного партнерства за 2019-2022 рр.

Джерело (United Nations Development Programme, 2019; 2020; 2021; 2022)

Побудова реалій, що відображає XXI століття визначається концепцією сталого розвитку та архітектурою товарних відносин. Країни Східного партнерства мають спрацювати в контексті інтеграції з ЄС та шляхом індивідуального розвитку та інтеграції до стандартів ЄС у таких напрямках:

1. Будівництво архітектури глобальних суспільних благ, від яких залежить все наше життя. Це напрямок міжнародного співробітництва, що базується на допомозі в галузі розвитку, що орієнтована на більш бідні держави, і гуманітарній допомозі, орієнтованій на протидію надзвичайним ситуаціям.

2. Необхідно вживати заходів щодо стримування підвищення глобальної температури та усунення поляризації, яка отруює практично все, чого стосується і перешкоджає міжнародному співробітництву. У вирішенні цього завдання важливу роль відіграє надання глобальних суспільних благ (Birdsall et al, 1993).

3. Необхідно спрямувати зусилля на скорочення прогалів в агентності, частково викликаних розбіжністю між тим, що люди вважають можливим чи ймовірним, та тим, що є об'єктивно можливим (Card, Chang, Becker, Mendelsohn, Voigt, Boustan, Abramitzky and Jurafsky, 2022.) Щоб допомогти скоротити прогалини в агентності, установам у державах необхідно стати більш орієнтованими на людей, відображати їх інтереси та бути орієнтованими на майбутнє. Орієнтованість на людей передбачає постановку кінцевих цілей з погляду людського розвитку та безпеки людини, визнання взаємозалежності людей та планети.

4. Держава регіону важливо посилити імплементації цілей сталого розвитку ООН в усі сфери суспільного життя;

5. Формування національної культури та свідомості сталого розвитку може стати запорукою сталого розвитку держав регіону;

6. Посилення ролі ЄС як регіонального лідера із наданням гарантій безпеки державам Східного партнерства. З огляду на події російсько-української війни, безпека є запорукою успішного сталого розвитку держав регіону.

7. Подолання усіх збройних конфліктів, заморожених конфліктів, які є основним гальмом сталого розвитку держав. Необхідно посилити протидію російському впливу на держави регіону.

8. Важливим, у контексті сталого розвитку держав регіону, є їх інтеграція до

ЄС, що стане запорукою їх успішного розвитку.

Висновки. Концепція сталого розвитку – це важливі цілі майбутнього функціонування, без досягнення яких неможливе нормальне існування людства. Досягнення цілей сталого розвитку повинно стати пріоритетом кожної держави. На сьогодні, ЄС відіграє одну із ключових ролей у регіоні Східного партнерства. Посилення сталого розвитку цих держав є пріоритетною ціллю зовнішньої політики ЄС. До рекомендацій сприяння сталому розвитку у країнах Східного партнерства можна віднести: посилення інтеграції держав регіону до ЄС, зростання підтримки ЄС реформ у державах Східного партнерства, підтримка розвитку демократії та сталого розвитку в державах регіону, посилення взаємодії ЄС та держав регіону у протидії глобальним проблемам людства, поширення кращих практик ЄС у сфері сталого розвитку в державах Східного партнерства, імплементація європейських принципів та цінностей державами регіону. Виконання засад, декларованих в угодах між ЄС та державами Східного партнерства у всіх сферах на максимальному та мінімально допустимому рівнях виступатиме покроковим планом забезпечення сталого розвитку регіону.

Бібліографічний список

- Турчин, Я., Івасечко, О., Цебенко, О., Сухорольська, І. та Рослонь, Д., 2022. *Перспективи розвитку ініціативи ЄС “Східне партнерство” в умовах геополітичних викликів*. Монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки.
- Augustyniak-Woźnica, K., 2022. *Konsepca zrównoważonego rozwoju – na czym polega i dlaczego jest istotna dla rozwoju społeczeństwa?* [онлайн] Доступно: <https://www.pszczolamusibyc.pl/blog/konsepca-zrownowazonego-rozwoju-na-czym-polega-i-dlaczego-jest-istotna-dla-rozwoju-spolczenstwa/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwxqayBhDFARIsAANWRnQ_UQ-Y2LkFuM11DJrRA_rXSjd0VqHN6PDMaMaеMXQB7CBFC2Oyvm8aAjUwEALw_wcB> [Дата звернення 6 травня 2024].
- Birdsall, M., Campos, J. E. L., Kim, C.-S., Corden, W. M., MacDonald, L., Pack, H., Page, J., and others.(1993) «*The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy: Main Report*». World Bank Policy Research Paper, World Bank, Washington, DC. P.219-281.
- Card, D., Chang, S., Becker, C., Mendelsohn, J., Voigt, R., Boustan, L., Abramitzky, R., and Jurafsky, D., 2022. Computational Analysis of 140 Years of US Political Speeches Reveals More Positive but Increasingly Polarized Framing of Immigration. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 119(31), P. 1-9. DOI: 10.1073/pnas.2120510119
- CEPS, 2024. *The Struggle for Good Governance in Eastern Europe* [онлайн] Доступно: <<https://www.ceps.eu/ceps-publications/the-struggle-for-good-governance-in-eastern-europe/>> [Дата звернення 11 травня 2024].
- Civil society Forum, 2023. *The Eastern Partnership Index*. [онлайн] Доступно: <<https://ear-csf.eu/2023-ear-index/>> [Дата звернення 11 травня 2024].
- Civil society Forum, 2024. *The Eastern Partnership* [онлайн] Доступно: <<http://ear-index.eu>> [Дата звернення 11 травня 2024].
- Council of the European Union, 2009. Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit Prague, 7 May 2009, 8435/09 (Presse 78), Brussels. [онлайн] Доступно: <https://www.consilium.europa.eu/media/31797/2009_ear_declaration.pdf> [Дата звернення 5 травня 2024].

- Czermińska, M., 2020. Europejskie Partnerstwo Wschodnie – wymiar polityczny, ekonomiczny i bezpieczeństwa zacieśniania stosunków ze wschodnimi sąsiadami Unii. Europejskiej. *Krakowskie Studia Międzynarodowe*, 2, S. 195-214. DOI: 10.34697/2451-0610-ksm-2020-2-013
- Lucas, E. A., 2019. *Decade of the Eastern Partnership*, Center for European Policy Analysis [онлайн] Доступно: <<https://www.cepa.org/a-decade-of-the-eastern-partnership>> [Дата звернення 12 травня 2024].
- Lustigová, P., 2014. *The Place and Status of the Eastern Partnership Policy in the European External Relations Law*, [w:] From Eastern Partnership to the Association. A Legal and Political Analysis, ed. N. Šišková, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle.
- Rada Unii Europejskiej, 2024. *Partnerstwo Wschodnie* [онлайн] Доступно: <<https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/eastern-partnership/#what>> [Дата звернення 5 травня 2024].
- Sustainable development Report, 2023. *Sustainable development Index*. [онлайн] Доступно: <<https://dashboards.sdgindex.org/map>> [Дата звернення 10 травня 2024].
- United Nations Development Programme, 2019 [онлайн] Доступно: <<https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2019>> [Дата звернення 11 травня 2024].
- United Nations Development Programme, 2020 [онлайн] Доступно: <<https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2020>> [Дата звернення 11 травня 2024].
- United Nations Development Programme, 2021-2022 [онлайн] Доступно: <<https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2021/2022>> [Дата звернення 11 травня 2024].
- United Nations Development Programme, 2022-2023 [онлайн] Доступно: URL: <<https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2023/2024>> [Дата звернення 11 травня 2024].
- World Bank Group, 2023. *Updated Ukraine Recovery and Reconstruction Needs Assessment*. [онлайн] Доступно: <<https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/03/23/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment>> [Дата звернення 11 травня 2024].

Reference

- Augustyniak -Woźnica, K., 2022. *Kontsepsja zriwnovageno rozvytku – v chomu poliagaie I dlia choho ie istotna vaglyvits dlia rozvytku? [The concept of sustainable development - what is it and why is it important for the development of society?]* [online] Available at: <https://www.pszczolamusibyc.pl/blog/koncepcja-zrownowazonego-rozwoju-naczym-polega-i-dlaczego-jest-istotna-dla-rozwoju-spoleczenstwa/?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwxqayBhDFARIsAANWRnQ_UQ-Y2LkFuM11DJrRA_rXSjd0VqHN6PDMaMaеMXQB7CBFC2Oyvm8aAjUwEALw_wcB> [Accessed: 5 May 2024]. (in Polish).
- Birdsall, M., Campos, J., Kim, C.-S., Corden, W., MacDonald, L., Pack, H., Page, J., and others.(1993) «*The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy: Main Report*». World Bank Policy Research Paper, World Bank, Washington, DC. P.219-281.
- Card, D., Chang, S., Becker, C., Mendelsohn, J., Voigt, R., Boustan, L., Abramitzky, R., and Jurafsky, D., 2022. Computational Analysis of 140 Years of US Political Speeches Reveals More Positive but Increasingly Polarized Framing of Immigration.

- Proceedings of the National Academy of Sciences*, 119 (31). P.1-9.
DOI: 10.1073/pnas.2120510119
- CEPS. 2024. *The Struggle for Good Governance in Eastern Europe* [online] Available at: <<https://www.ceps.eu/ceps-publications/the-struggle-for-good-governance-in-eastern-europe/>> [Accessed: 11 May 2024].
- Civil Society Forum, 2023. *The Eastern Partnership Index*. [online] Available at: <<https://eap-csf.eu/2023-eap-index/>> [Accessed: 11 May 2024].
- Civil Society Forum, 2024. *The Eastern Partnership* [online] Available at: <<http://eap-index.eu>> [Accessed: 11 May 2024].
- Czermińska, M., 2020. Europejskie Partnerstwo Shidne – wymiar politycznego, ekonomicznego i bezpiekowego posylenia stosunków z Shidnymi. Europejskiej [European Eastern Partnership - the political, economic and security dimensions of strengthening relations with the Union's eastern neighbors]. *Krakowskie Studia Międzynarodowe*. 2. S.195-214. DOI: 10.34697/2451-0610-ksm-2020-2-013. (In Polish).
- Council of the European Union, 2009. Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit Prague, 7 May 2009, 8435/09 (Presse 78), Brussels. [online] Available at: <https://www.consilium.europa.eu/media/31797/2009_eap_declaration.pdf> [Accessed: 5 May 2024].
- Lucas, E., 2019. *Decade of the Eastern Partnership*, Center for European Policy Analysis [online] Available at: <<https://www.cepa.org/a-decade-of-the-eastern-partnership>> [Accessed: 11 May 2024].
- Lustigová, P., 2014. *The Place and Status of the Eastern Partnership Policy in the European External Relations Law*, [w:] From Eastern Partnership to the Association. A Legal and Political Analysis, ed. N. Šišková, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle . 296 p.
- Rada Unii Europejskiej. 2024. *Shidne Partnerstwo [Eastern Partnership]* [online] Available at: <<https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/eastern-partnership/#what>> [Accessed: 5 May 2024]. (in Polish).
- Sustainable development Report. 2023. *Sustainable development Index*. [онлайн] Available at: <<https://dashboards.sdindex.org/map>> [Accessed: 10 May 2024].
- Turchyn, Ya., Ivasechko, O., Tsebenko, O., Sukhorolska, I., Roslon, D. 2022. *Perspektyvy rozvytku Initsiatyvy IES “Shidne Partnersvo” v umovah heopolitychnyh vyklykiv [Prospects for the Development of the EU's Eastern Partnership Initiative in the Context of Geopolitical Challenges]*. Monografia. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi Politechniky. 224 s. (In Ukrainian).
- United Nations Development Programme, 2019 [online] Available at: <<https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2019>> [Accessed: 11 May 2024].
- United Nations Development Programme, 2020 [online] Available at: <<https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2020>> [Accessed: 11 May 2024].
- United Nations Development Programme, 2021-2022 [online] Available at: <<https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2021/2022>> [Accessed: 11 May 2024].
- United Nations Development Programme, 2022-2023 [online] Available at: <<https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2023/2024> [Accessed: 11 May 2024].
- World Bank Group, 2023. *Updated Ukraine Recovery and Reconstruction Needs Assessment*. [online] Available at: <[137](https://www.worldbank.org/en/news/press-</p></div><div data-bbox=)

release/2023/03/23/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment>
[Accessed:11 May 2024].

Стаття надійшла до редакції 11.05.2024

O. Tsebenko

EU COOPERATION WITH EASTERN PARTNERSHIP COUNTRIES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

This article summarises the experience of forming the concept of sustainable development in the Eastern Partnership countries in the context of their cooperation with the EU. The main purpose of the study is to identify the characteristics and foundations for ensuring the implementation of sustainable development as a result of EU cooperation with the Eastern Partnership states. The relevance of this scientific problem is that the idea of sustainable development is a consolidation of the aspirations of all states for economic stability and sustainable development, and EU cooperation with the Eastern Partnership states, based on the principles of creating sustainable and integrated economies, the rule of law and security, environmental and climate sustainability and fair and inclusive societies, is an integral part of the European architecture of sustainable relations at all levels in the long term. The Sustainable Development Index is used to analyse the level of sustainable development in the region. The Eastern Partnership Index helped to determine the degree of integration of the region's states into EU standards and policies in the field of European integration and sustainable development. It identified internal and external challenges to the sustainable development of the EaP countries. Priority areas of cooperation between the EU and the region's states for sustainable development are analysed. Recommendations for strengthening the role of the EU in ensuring sustainable development of the Eastern Partnership countries are given.

Key words: EU, Eastern Partnership, sustainable development, Eastern Partnership index, sustainable development index.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- БОНЬ ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. E-mail: o.bon@kubg.edu.ua. ORCID 0000-0003-3287-5955
- БУЧИН МИКОЛА АНТОНОВИЧ - доктор політичних наук, професор кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка». E-mail: buchyn@ukr.net. ORCID 0000-0001-9087-5123.
- ГУЦОЛ ОЛЬГА ІВАНІВНА - кандидат політичних наук, доцент, доцент інституту журналістики Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. E-mail: o.gutsol@ukr.net. ORCID 0000-0002-6535-0082.
- ДВОРЯНИН АЛІНА ВОЛОДИМИРІВНА - студентка IV курсу кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка». E-mail: dvorianynalina@gmail.com. ORCID 0009-0000-2494-4303.
- ЄРОШИН АНДРІЙ ГЕННАДІЙОВИЧ - аспірант 2014-2018 рр. навчання, Навчально-науковий інститут міжнародних відносин, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. E-mail: aeroshyn2022@gmail.com. ORCID 0009-0005-6763-5312.
- ЗАБАВІН В'ЯЧЕСЛАВ ОЛЕГОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та археології Маріупольський державний університет (Україна) Науковий співробітник Інститут археології в Нітрі Словацької академії наук (Словаччина). . E-mail: zabavinmdu@gmail.com. ORCID 0000-0001-7546-8319.
- ІВАНЮК ОЛЕГ ЛЕОНІДОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. E-mail: o.ivaniuk@kubg.edu.ua ORCID 0000-0001-6750-5423
- КИСІЛЬ ВІТАЛІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ - здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 Політологія Маріупольського державного університету. E-mail: v.kysil@mu.edu.ua. ORCID 0009-0001-8009-8276.
- КРОХМАЛЬНА ЗОРЯНА СЕРГІЇВНА - студентка III курсу кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка». E-mail: zoriana.krokhmalna.mv.2021@lpnu.ua. ORCID 0009-0001-8337-6585.
- НЕБРАТ СЕРГІЙ ГЕННАДІЙОВИЧ – магістр історії, заступник керівника археологічної експедиції Маріупольського державного університету. E-mail: sergo376296@gmail.com. ORCID 0000-0003-1623-7283.
- НОВІКОВА СВІТЛАНА ВІТАЛІЇВНА - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та археології Маріупольського державного університету. E-mail: s.novikova@mu.edu.ua. ORCID 0000-0002-6851-5487.
- РОМАНЕНКО ДАР'Я - секретар кафедри історії України Київського столичного університету імені Бориса Грінченка E-mail: doromanenko.if21@kubg.edu.ua. ORCID 0000-0002-6264-7112
- САЛЬНІКОВА НАТАЛІЯ ВАЛЕРІЇВНА - кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри соціології та політичних наук Національного авіаційного університету. E-mail: natalisalnikova2601@gmail.com. ORCID 0000-0003-4931-0491.
- СОРОКОТЯГ ВІКТОРІЯ ІВАНІВНА - здобувачка Ph. D. Бердянський державний педагогічний університет. E-mail: sovi2269@gmail.com. ORCID 0000-0002-1981-0236
- ТРИМА КАТЕРИНА АНДРІЇВНА - кандидат політичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри міжнародних відносин та стратегічних студій

Національного авіаційного університету. E-mail: katet@ukr.net. ORCID 0000-0001-5567-1387.

ХОМА НАТАЛІЯ МИХАЙЛІВНА - доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка». E-mail: nataliia.m.khoma@lpnu.ua. ORCID 0000-0002-2507-5741.

ЦЕБЕНКО ОЛЕГ ОЛЕКСАНДРОВИЧ - кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка». E-mail: Oleh.o.tsebenko@lpnu.ua. ORCID 0000-0002-0024-0405.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

- BON OLEKSANDR - Candidate of Historical Sciences, Docent, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University. E-mail: o.bon@kubg.edu.ua. ORCID 0000-0003-3287-5955
- BUCHYN MYKOLA – Doctor in Political Science, Professor of the Department of Political Science and International Relations, Lviv Politechnic National University. E-mail: buchyn@ukr.net. ORCID 0000-0001-9087-5123.
- DVORIANYN ALINA – Fourth-year Student of the Department of Political Science and International Relations, Lviv Politechnic National University. E-mail: dvorianynalina@gmail.com. ORCID 0009-0000-2494-4303.
- HUTSOL OLHA - PhD in Political Science, Associate Professor of the Faculty of Journalism of the Kyiv Capital University named after Borys Grinchenko. E-mail: o.gutsol@ukr.net. ORCID 0000-0002-6535-0082.
- IVANIUK OLEH – PhD in Historical Sciences, Associate professor, Department of History of Ukraine Faculty of social and humanitarian sciences, Boris Grinchenko Kyiv Metropolitan University. E-mail: o.ivaniuk@kubg.edu.ua ORCID 0000-0001-6750-5423
- KHOMA NATALIYA – ScD in Political Science, professor at the Department of Political Sciences and International Relations, Lviv Polytechnic National University. E-mail: nataliia.m.khoma@lpnu.ua. ORCID 0000-0002-2507-5741.
- KROKHMALNA ZORIANA – Third-year Student of the Department of Political Science and International Relations, Lviv Politechnic National University. E-mail: zoriana.krokhmalna.mv.2021@lpnu.ua. ORCID 0009-0001-8337-6585.
- KYSIL VITALII - applicant for higher education Doctor of Philosophy degree in the speciality 052 Political Science of Mariupol State University. E-mail: v.kysil@mu.edu.ua. ORCID 0009-0001-8009-8276.
- NEBRAT SERHIJ – M.A. in History, Deputy Head of the Archaeological Expedition, Mariupol State University. E-mail: sergo376296@gmail.com. ORCID 0000-0003-1623-7283.
- NOVIKOVA SVITLANA - PhD in History, Associate Professor, Associate Professor, History and Archaeology Department, Mariupol State University. E-mail: s.novikova@mu.edu.ua. ORCID 0000-0002-6851-5487.
- ROMANENKO DARIA - Secretary of the Department of History of Ukraine at Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University. E-mail: doromanenko.if21@kubg.edu.ua. ORCID 0000-0002-6264-7112
- SALNIKOVA NATALIYA - PhD in History, Associate Professor, Professor of the Department of Sociology and Political Science, National Aviation University. E-mail: natalisalnikova2601@gmail.com. ORCID 0000-0003-4931-0491.
- SOROKOTYAG VICTORIA - Ph .D. candidate Berdyansk State Pedagogical University. E-mail: sovi2269@gmail.com. ORCID 0000-0002-1981-0236
- TRYMA KATERYNA - PhD in Political Science, Senior Research Fellow, Professor at the Department of International Relations and Strategic Studies, National Aviation University. E-mail: katet@ukr.net. ORCID 0000-0001-5567-1387.
- TSEBENKO OLEH – PhD in Political Science, Associated professor at the Department of Political Sciences and International Relations, Lviv Polytechnic National University. E-mail: Oleh.o.tsebenko@lpnu.ua. ORCID 0000-0002-0024-0405.

YEROSHIN ANDRII - PhD student 2014-2018, Educational and Scientific Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: aeroshyn2022@gmail.com. ORCID 0009-0005-6763-5312.

ZABAVIN VIACHESLAV – PhD in History, Associate Professor, Associate Professor, History and Archaeology Department, Mariupol State University (Ukraine), Researcher at the Institute of Archaeology, Nitra, of the Slovak Academy of Sciences (Slovakia). E-mail: zabavinmdu@gmail.com. ORCID 0000-0001-7546-8319.

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ВІСНИК МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ»

Редакційна колегія наукового видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія» у своїй діяльності дотримується етичних норм, прийнятих міжнародним науковим співтовариством, рекомендацій та стандартів Комітету з етики публікацій (COPE) – Committee on Publication Ethics (<http://publicationethics.org/>), видавництва Elsevier, міжнародних стандартів для редакторів та авторів – International standards for editors and authors (<http://publicationethics.org/resources/international-standards>), а також Етичного кодексу ученого України (<http://znc.com.ua/ukr/news/2009/20090123ethic.php>).

Політика видання полягає у формуванні на його сторінках сучасної наукової думки вітчизняних та закордонних вчених щодо новітніх досягнень та актуальних проблем історії та політології. У зв'язку з цим редакційна колегія при розгляді статей керується виключно їх науковою новизною, теоретичною цінністю та практичним внеском у розвиток історичної та політологічної наук, незалежно від посади автора, його вченого звання, віку, національності, статі, релігійних та політичних поглядів.

Принципи редакційної політики:

- об'єктивність та неупередженість у відборі статей до публікації;
- висока вимогливість до якості наукових досліджень;
- обов'язкове конфіденційне рецензування статей;
- колегіальність у прийнятті рішень щодо публікації статей;
- доступність та оперативність у спілкуванні з авторами;
- суворе дотримання авторських та суміжних прав;
- суворе дотримання графіку виходу журналу.

Видання веде систематичну роботу, направлену на його включення до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів.

Члени редколегії категорично засуджують прояви плагіату в статтях як порушення авторських прав і наукової етики та вживають всіх можливих заходів для його недопущення. Важливим є дотримання норм етичної поведінки для всіх учасників процесу публікації: автора (-ів), редактора, рецензентів, засновника видання, читача.

Етичні зобов'язання редакційної колегії

1. Редакційна колегія несе відповідальність за видання, винесення справедливих та неупереджених рішень, забезпечення добросовісного процесу рецензування і недопущення розповсюдження іншим особам інформації, пов'язаної зі змістом рукописів, переданих на рецензування, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.

2. Всі подані до редколегії авторські матеріали мають бути такими, що не публікувалися раніше, і підлягають ретельному відбору і рецензуванню. Редколегія під керівництвом відповідального редактора керується достовірністю поданих даних та науковою значимістю поданих матеріалів, виносить неупереджені рішення, незалежні від комерційних чи інших інтересів, забезпечує чесний і об'єктивний процес рецензування.

3. Всі члени редакційної колегії є рецензентами. Редколегія залишає за собою право відхилити статті, якщо вони не відповідають тематиці видання, неприйнятні до друку через низьку якість, або повертати їх авторам на доопрацювання відповідно до

зауважень рецензентів. За редколегією залишається право направити рукопис на розгляд сторонньому рецензенту, групі рецензентів, а також право вилучити вже надруковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про факт вилучення статті інформується установа / організація / заклад, де було виконано дослідження, а також автор. Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного з учасників процесу публікації.

4. Рецензування всіх матеріалів, що прийняті до розгляду, є сліпим: рецензенту не повідомляється ім'я автора, чий матеріал він рецензує, а автору не повідомляються відомості про рецензента. Однак, у разі виникнення у рецензента зауважень до змісту роботи, сумнівів у достовірності або точності окремих даних, редакційна колегія надасть можливість автору надати пояснення або уточнення.

5. Редколегія гарантує, що матеріали, не прийняті до друку, не будуть використані в особистих інтересах членів редакційної колегії без письмової згоди автора

6. Редакційна колегія відкрита до співпраці та діалогу з усіма авторами, рецензентами, читачами з питань публікації матеріалів (у тому числі щодо внесення змін та виправлень до опублікованих матеріалів, публікації спростувань та/або вибачень) та вживання заходів для відновлення порушених прав.

Етичні зобов'язання рецензентів

Рецензування здійснюється висококваліфікованими спеціалістами, що мають науковий ступінь не нижче кандидата наук (доктора філософії), достатній досвід роботи у сфері історії й політології та публікації за відповідним напрямком. Експертна оцінка повинна допомагати автору поліпшити якість тексту статті, а відповідальному редактору і редакційній колегії – ухвалити рішення про публікацію. Рецензент здійснює наукову експертизу авторських матеріалів, внаслідок чого його дії повинні носити неупереджений характер, що полягає у дотриманні наступних принципів:

1. Авторський матеріал (рукопис), що прийнято для рецензування, має розглядатися як конфіденційний документ, який не можна передавати для ознайомлення чи обговорення третім особам, які не мають на те повноважень від редакційної колегії. Рецензент зобов'язаний своєчасно надати рецензію на рукопис.

2. Рецензент зобов'язаний давати об'єктивну і аргументовану оцінку викладеним результатам дослідження. Усі зауваження, що надаються рецензентом, повинні бути обґрунтовані та коректні й не можуть зачіпати особистості автора. Персональна критика автора є неприйнятною.

3. Неопубліковані дані (відомості), отримані з представлених до розгляду авторських рукописів, не повинні використовуватися рецензентом для особистих цілей.

4. Рецензент, який має сумніви у своїй здатності забезпечити якісне, неупереджене та об'єктивне рецензування авторського рукопису (через відсутність достатньої кваліфікації для оцінювання за тематикою матеріалу, наявність конфлікту інтересів з автором або установою, організацією, закладом), повинен повідомити про це редакційну колегію з проханням виключити його з процесу рецензування даного рукопису. Рукопис невідкладно повертається до редколегії.

5. Рецензент повинен звернути увагу редакційної колегії на будь-яку істотну схожість між наданим йому на оцінювання рукописом і будь-якою іншою опублікованою статтею або рукописом, на некоректність оформлення текстових запозичень або відсутність посилань на інших авторів.

Етичні зобов'язання авторів

1. Авторські матеріали (рукописи), що подаються до редакційної колегії, мають бути оформлені відповідно до встановлених вимог. Інформаційні матеріали для авторів з питань друку публікацій, зокрема вимоги до оформлення статей, порядок їх надсилання до редколегії та ін., розміщені на сайті видання у відповідній рубриці.

2. Автори зобов'язані дотримуватися законодавства України про захист прав інтелектуальної власності, а також принципів наукової етики. Критика робіт дослідників-опонентів за темою дослідження має висловлюватися коректно і обґрунтовано і у жодному випадку не може мати особистісний характер.

3. Автори гарантують, що подані до редакційної колегії матеріали раніше не публікували та не перебувають на розгляді в інших виданнях, і гарантують, що до переліку авторів включені лише ті та усі ті дослідники, що зробили істотний внесок у створення матеріалів; також автори гарантують, що усі співавтори погодили кінцевий варіант рукопису та передачу його на розгляд редакційної колегії.

4. Автори несуть відповідальність за точність і повноту посилань, у т.ч. посилань на власні попередні праці. Посилання оформляються відповідно до встановлених вимог. Плагіат у будь-якій формі неприпустимий.

5. Автори повинні сприяти редакційній колегії у підготовці матеріалів до друку, зокрема, невідкладно повідомляти про усі самостійно виявлені помилки та неточності, надавати на запитовані редколегією пояснення та підтвердження.

6. Автори повинні попереджати редакційну колегію про існування будь-якого реального чи потенційного конфлікту інтересів, що може вплинути на оцінку та / або інтерпретацію рукопису. Автори повинні розкривати джерела фінансової (державні програми, гранти, конкурсні проекти тощо) та іншої підтримки рукопису, якщо такі є.

Інші питання публікаційної етики

1. Публікація матеріалів здійснюється у порядку черговості їх отримання.

2. Автори не отримують винагороду (гонорар) від редакційної колегії за публікацію матеріалів у науковому виданні «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія».

3. Автори мають право на отримання одного безкоштовного примірника видання за кожною опублікованою статтею. Якщо стаття має більш ніж одного автора, другий та наступні примірники випуску надаються з відшкодуванням їх вартості.

4. Джерелом фінансування видання є авторські збори.

5. Періодичність видання «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія» – три рази на рік.

Набір статей до друку у травні відбувається до 10 березня.

Набір статей до друку у серпні відбувається до 10 червня.

Набір статей до друку у грудні відбувається до 10 жовтня.

Матеріали, які були надіслані автором у терміни після 10 березні, 10 червня і 10 жовтня, приймаються до розгляду з метою публікації у наступному випуску, якщо автор не повідомить про своє бажання зняти матеріали з розгляду.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

– постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

– виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

– ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;

– назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;

– анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;

– перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);

– основний текст статті;

– список використаної літератури, оформлений відповідно до Harvard Referencing style (British Standards Institution);

– дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;

– після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;

– назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;

– розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbu.gov.ua/node/931>).

– перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Key words: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

– матеріали подаються в електронному вигляді на електронну адресу visnyk-polit.hist@mdu.in.ua у форматі Microsoft Word 97-2010. Обсяг – від 6 до 10 сторінок, враховуючи рисунки, таблиці, перелік використаної літератури. Основний текст статті, перелік літератури та анотація – шрифт Times New Roman, кегель 12, інтервал – 1; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

– список використаної літератури, оформлений відповідно до **Harvard Referencing style (British Standards Institution)**;

– щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

– згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

– стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, посади, місця роботи, наукового звання;

– статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою;

- згода на обробку персональних даних за підписом автора (кожного з авторів окремо)..

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

УДК 321.02:321.8

Н. А. Вінникова

ГЛОБАЛЬНІ РІШЕННЯ: «JUS MANUARIUM»?

У статті розглядаються нормативно-регуляторний та політикопрактичний аспекти ухвалення рішень на глобальному рівні управління. За допомогою корелятивного аналізу процедурних моделей вироблення рішень та фактичного позиціонування держав у міжнародних організаціях і глобальних клубах з'ясовано.....

***Ключові слова:** політичні рішення, міжнародні організації, глобальні клуби, консенсус.*

Текст статті.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX (Булатова, 2012, с. 123) XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX
XXXXXXXXXXXX. XXX
XX (Гуткевич та Оніщенко, с. 55) XXXX
XX.
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX (Павленко та Антонюк, ред. с. 255)
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX.

Бібліографічний список

- Булатова, О.В., 2012. *Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів.* Донецьк: ДонНУ.
Гуткевич, С.О. та Оніщенко, І.Г., 2014. *Світовий освітній простір: тенденції та перспективи розвитку в умовах глобалізації.* Київ: НТУУ «КПІ».
Павленко, А.Ф. та Антонюк Л.Л. ред., 2014. *Дослідницькі університети: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні.* Київ: КНЕУ.
XX

References

- Bulatova, O.V., 2012. *Regionalna skladova hlobalnykh intehratsiynykh protsesiv* [Regional component of global integration processes]. Donetsk: DonNU. (in Ukrainian).
Hutkevych, S.O. and Onishchenko, I.H., 2014. *Svitovyi osvittinii prostir: tendentsii ta perspektyvy rozvytku v umovakh hlobalizatsii* [Global educational space: trends and prospects for development in the context of globalization]. Kyiv: NTUU «KPI». (in Ukrainian).
XX
XX
Стаття надійшла до редакції __.__.2020 р.

N. Vinnykova

GLOBAL DECISIONS: «JUS MANUARIUM»?

The article examines the procedural and political aspects of the global decision-making. A central issue in this paper is the power balance in procedural frame of the

transnational decision-making. We assume that global actors by using procedural tools in international organisations maintain domestic purposes. Analysing the models of decision-making in international structures i.e. unanimity, the veto procedure, weighted voting, majority principle, consensus and actual state-positioning we found that global policy-making is determined by consensus of the most powerful actors in world politics.

The procedural and practical functioning of the international organizations tends towards consolidation club format in which the narrow circle of the countries dominates over decision-making. Consensus approach allows to negotiate without regulatory restrictions thus reaching agreement on common issues. The international global decision-making core includes the USA, Britain, France, Italy and Germany. Through procedure of veto in the UN Security Council, the largest contributions in the IMF and the World Bank, prerogative position in NATO, participating in G7 and G20, these countries, mainly USA, hold centripetal position in decision-making from the scope of strategic issues in global politics and domestic affairs of individual states.

Keywords: *political decisions, international organizations, global clubs, consensus*

(зразок)

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету» статтю _____

назва статті

у розділі «Історія» або «Політичні науки» (оберіть необхідне).

Відомості про Автора

(зразок заповнення, кожен автор заповнює окремо в електронному вигляді):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, посада, назва установи / навчального закладу, науковий ступінь, вчене звання
<i>Українською мовою</i>	Булик Максим Володимирович – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.
<i>Англійською мовою</i>	Bulyk Maksym – PhD in Political Science, Associate Professor of the Department of International Relations and Foreign Policy, Mariupol State University.
<i>ORCID (обов'язково!)</i>	ORCID https://orcid.org/0000-0002-2536-0462
<i>Scopus author ID (за наявності)</i>	
<i>Web of Science ResearcherID (за наявності)</i>	
<i>Джерела фінансування статті</i>	<i>Статтю підготовлено у межах виконання гранту ... Статтю підготовлено у межах виконання проєкту ... Статтю підготовлено у межах виконання держбюджетної теми ... Статтю підготовлено за власний рахунок</i>
<i>Чи є потребі в отриманні друкованого примірника Вісника</i>	<i>Так або ні</i>
<i>Контактні телефони автора, E-mail (обов'язково!), номер й адреса відділення Нової пошти</i>	<i>Вказати контактні телефони та адресу електронної пошти автора Вказати адресу відділення Нової пошти, за якою здійснюватиметься розсилка (за потреби отримання друкованого примірника видання)</i>

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	
Контактні телефони автора, E-mail	

Автор надає право Маріупольському державному університету розмішувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

_____ підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

_____ дата

_____ / _____ /
підпис

_____ /
П.І.Б.

ЗГОДА на обробку персональних даних

Я, _____

(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо залученим до оброблення цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

« ____ » _____ 20__ року, _____ / _____)
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ
ВИПУСК 38

Редакційна колегія:

Головний редактор – д.політ.н., проф. Я. Б. Турчин
Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов
Відповідальний секретар – к.і.н., доц. Ю. В. Константинова

Засновник Маріупольський державний університет
03037, м. Київ, пр. Повітрофлотський, 31
e-mail: visnyk-polit.hist@mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників

Видавець «Видавничий відділ МДУ»
03037, м. Київ, пр. Преображенська, 6/4
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015 р.

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей